

9230 укр

Укр.

Д. ДОНЦОВ

НЕЗРИМИ СКРИЖАЛІ КОБЗАРЯ

**МІСТИКА ЛИЦАРСТВА
ЗАПОРІЗЬКОГО**

9230 UKP

VII 7 54013
42

НЕЗРИМІ СКРИЖАЛІ КОБЗАРЯ

~~
Канадське Товариство Приятелів України
(Одеська Громада) -
ПРОЄКТ «ВІДРОДЖЕННЯ»~~

D. DONZOV

THE INVISIBLE TABLETS
OF TARAS SHEVCHENKO

(The Mystique of the Ukrainian Zaporozhian Knighthood)

Copyright

Д. ДОНЦОВ

НЕЗРИМІ СКРИЖАЛІ КОБЗАРЯ

(Містика лицарства запорозького)

Вогонь прийшов Я звести на землю
і як прагнув би Я, щоб він уже
спалахнув. (Єван. Луки, XII)

Щоб слово пламенем взялось,
щоб огненно заговорило, вогнем
пекло холодні душі.

Т. Шевченко.

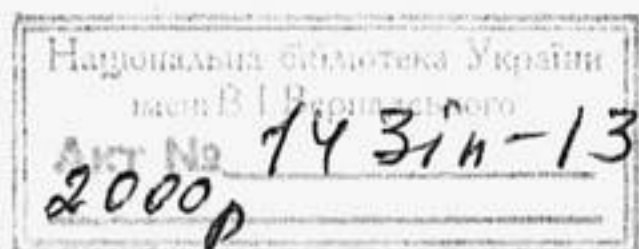

1961

Накладом Видавництва „Гомін України”
Торонто, Онт., Канада.

Обгортка роботи пані Геркен-Русової

Авторські права застережені.

ПЕРЕДМОВА

Доба чергового розиграшу між силами Добра і Зла, в яку ми явно вступили, змушує нас звернутися до того, хто більше, як сто літ тому був „світільником, що горів і світив”, вказуючи шлях і сучасникам, і решткам патріотичного „панства козацького”, і братчикам кирило-методіївським і нам, тоді „ненародженим”: звернутися до Шевченка.

Хто читатиме цю книжку, знайде в ній Шевченка інакшим, ніж канонічний його портрет, змальований адептами блудних „сучасних вогнів” соціалізму-комунізму, „прогресу” чи модерної демонократії.

І сама постать поета, і слово „кобзар”, якого він представляв пророком, що (як Перебендя) „з Богом розмовляв”, або громовержцем на тиранів і їх попихачів, — звульґаризовано драгоманівською інтелігенцією. Правда, вони вже не безчестять його, як це робив їх учитель, не звать „реакціонером”, кепським поетом, звеличником різунства, та все ж показують його обличчя в кривому дзеркалі, представляють його солодкаво-ніжним, сльозами вмитим страждальником за долю „сірого люду”, чи то людиною з журбою про „селянські інтереси” в основі його світогляду. Або в найкращім разі протестантом проти чужого економічного й соціального (іноді й політичного) гніту.

Представляти його таким, значить робити з велетня карлика. Таким він не був. Був справжнім пророком, а в його проповіді шукати відбитки світогляду селянства, так само недоречно, як в проповіді деяких апостолів — світогляду рибальського. Ті з ловців риб стали ловцями людських сердець, він, внук гайдамаки, ще юнаком став ловцем людських душ. Робив це вогнем свого слова, яким опалила його сила Духа, „глаголавшого пророки” (через пророків), того Духа, про якого читаємо в „мотто” до його поеми „Сон”.

Як пророк, прийшов він роздмухати „іскру вогню великого”, яка ще „тліла, не вгасала” в душах нащадків, надхнути їх її містичною силою, що дає їй силу „нетвердим рукам”.

Прийшов він, щоб своїм вогненним словом громовим збудити приспану тяжким сном „лукавими” жерцями фальшивих божків, Україну. Щоб вогнем тим випалити в душах „дядьків отечества чужого” дух рабів, чи „плебеїв-гречкосіїв”, лакеїв привати та ідилії.

Щоб в тих, що не оглухли, воскресити старий дух „немерцаючої слави козацької”, який нове лицарство виведе з могил, і виборе нову — не хліборобську, не плебейську, не „прогресивну” країну віку розкладу, розбрату й розпусти, а Україну „козацького народу”.

Він прийшов, як віщун страшного Армагедону, коли старого лицарства „дух воскресне знов серед мечів” — „на отмщеніє язиків” і незримих темних сил, що копали Україні могилу.

Він прийшов стрясти сумлінням нації, вказати їй шлях духового переродження; шлях, який чекає нових Прометеїв з їх небесним вогнем і твердими руками; щоб вірні „своїй мудрості”, мудрості своєї країни, сповнили велике історичне завдання країни на межі татарських, хозарських і московських орд. Завдання заповіджене їй св. Андрієм, Антонієм і Теодосієм, св. Володимиром, князем Д. Байдою-Вишневецьким. Тої України, якої другої „нема на світі” і не було для нього.

Прийшов, щоб показати небезпеку страшного майбутнього нашої Землі, коли вона не знайде в собі давньої сили героїзму, старої раси велетнів. Щоб показати її блискуче завтра, коли вона дасть себе надхнути тим вогнем негасимим, що Бог заложив у її серці в хвилині її народження.

Таким хочу його тут вивести. Тим, що рвав з культом „малої людини” чи „півлюдини” віку цього; що голосив прихід людини, створеної „по образу і подоби Божій”, як говорив він, цей містик і пророк, провідник духової революції.

Хочу його вивести не плачкою над „недолею сірого люду” а тим, що кликав до відродження містики і ордену Запорозького лицарства.

Не мрійником про ідилію мирного життя і економічного добробуту, а провісником великого історичного завдання України — нести стяг боротьби проти всіх сил диявола, якого слуги на землі хочуть опанувати її, а насамперед Україну. Таким, що прийшов кликати нас не до малого, а до великого своєю великою книгою, своїм „Кобзарем”.

Представити його таким, яким він хотів бути для сучасників за життя, і повинен стати для нинішнього і майбутнього покоління по смерті.

Лютий 1961, на вигнанню.

I. „БЕЗУМСТВО ВІКУ ЦЬОГО”

Чи не обернув Господь у безумство
мудрість віку цього?

(I Коринт., гл. I.)

Панічний страх, непевність завтра, шал забави і злочину, заник всякої дисципліни і респекту до якогось ідеалу, знецінення всього високого й шляхетного, бездумність ошалілої або оберненої в рабство маси, повна розгубленість і брак керми у правлячих верств і потворна тінь диявольських сил, що нависла над нами, грозячи загибеллю християнського Окциденту, — ось жахливі знаки, що звістують кінець „віку цього”. Кінець не світу, а певної доби в історії людства.

Про подібну добу написано в літературі стародавньої Індії, про добу, коли „прийдуть варвари, коли над землею пануватимуть володарі брутального духа й напасничої вдачі, віддані брехні і зlobі. Вони вбиватимуть жінок і дітей..., вони захоплять майно своїх підданих... Добробут і побожність почнуть зникати, аж світ дійде до крайнього зіпсуття морального. Гріш стане всім, грошем здобуватимуть ранги, йому лише поклонятимуться люди; сексуальний гін стане єдиним зв'язком, що лучитиме чоловіка й жінку, брехня стане єдиним способом для досягнення успіху і жінки стануть лише предметом задоволення пристрасти. Нечесність стане єдиним засобом існування, слабкість — причиною залежності, нахабство стане замість знання, багатий матиме славу вельмишановного, гарне вбрання заступить гідність... Пануватиме той, хто буде сильніший... Так вік Калі, вік розкладу, паношитиметься безупинно, раса людська наближатиметься до свого знищення („пралайя”), „Але в останню годину пробудять-

ся нові духові сили. Нова раса повстане, людей сильного нового духа, яка приверне лад і справедливість людськості”¹⁾... Чи змальована тут драстичними барвами доба не нагадує нашу добу „прогресу” і „найбільшого щастя більшості людей”?

Ще яскравіше говорив св. Павло про таку добу, коли то: „...прийдуть небезпечні часи, з’являться люди себелюбні, грошелюбні, чванькуваті, богохульні, брехливі, жорстокі, зрадливі, маючі маску благочестя, але не його силу”. А відноситься це як до тих, що правлять народами, так і до тих, якими правлять. Про них можна в наш час сказати, як Ісус говорив про юдейських книжників і фарисеїв і про юдейську юрбу: „вони сліпі вожді сліпих, а коли сліпий веде сліпого, то обидва впадуть в яму.”²⁾

Таке спостерігаємо в наш фатальний час. Так і тоді „бог віку цього осліпив розум” тих що сидять на командних вершинах, і стали вони „сліпі”. А тоді — „помішалось все в думках їх..., називаючи себе мудрими, стали безглуздими..., замінили правду брехнею... і стали служити тварі замість Творця”.³⁾ Хто зробив своїм богом — „твар”, плоть, своє плотське Я, ті стали служити тим фальшивим богам, а їх „розум” недоумів зробив регулятором усього життя замість Правди — брехню „бога віку цього”. Коли не рахувати „великої” французької революції, вже у першій половині минулого віку прийшли до голосу на командних становищах „багато пустословів і ошуканців, особливо з обрізаних”.⁴⁾

Найважливіші з них — в нашій столітті були: К. Маркс, В. Ленін (Ульянов), А. Троцький (Бронштейн), Ф. Достоевський, Л. Толстой, П. Пікассо і З. Фройд, найвідоміші злі духи нашого віку. Були це ті „слуги Сатани, що приймають вигляд слуг Правди”,⁵⁾ в пишних одежах „ангела світу” і з брехнею на устах. Всі вони почали від бунту проти Божества. Маркс, а за ним Ленін, проголосили, що релігія — це „дурман для народу”, бо відриває людину від „бога віку цього” — від плоті, в царство Духа. Це було перше: знищити в людині „образ і подобу Божу” — дух.

Дальше постановив Маркс знищити в людині душу своєю тезою, що ні пориви духа, ні душевні змагання не є двигунами людських вчинків, лише — звичайні звірячі плотські апетити. Те саме проголосив Фройд, що „Бог — це омана, релігія — хвороба, а молитва — патологічна невроза”, та що основою всього життя є секс. Це був заклик до найнижчих інстинктів і почувань „пролетарської” чи „інтелігентської” голоти. Ці кличі лестили слух тої голоти і тому вона пішла за ними, бо вони — „ловили лестивими словами” їх „нетверді душі”. Бо давно про такі часи було заповіджено, що „прийде час, коли не прийматимуть люди здорової науки, а по своїх забаганках виберуть собі вчителів, щоб влєсливими словами приемні були їх слухові”, „від правди слух відвернуть і віритимуть байкам” різним. І підуть за ними „як безсловесна худоба, створена на зловлення і вигереблення”...⁶⁾

Глупота позбавлених розуму лжепророків і легковірність одуреної ними юрби, привели до хаосу наших часів. Обманом показалися всі їх принадні гасла і кличі. Обіцяли мир — а привели до невгаваючої повсюдної війни. Обіцяли добробут — а привели до нечуваної нужди на Сході, а на Заході — до небезпеки, що не нині, то завтра східня орда розтрощить всю економічну будову і весь добробут і комфорт Заходу... Обіцяли свободу, а привели до нечуваного рабства на Сході, і до нечуваної анархії на Заході, до свободи зраджувати свою країну, до свободи пропагувати розпусту і злочин, до розхитання права і всякої дисципліни... Обіцяли піднесення культури, і привели до варваризації, здичіння і озвіріння на Сході, і до шалу забави і гону за грошем на Заході. Проповідували високі ідеали, а привели до інтронізації ідолів розбою і грабунку на Сході, ідолів черева, сексу і гроша та ідолів матеріяльного „прогресу” на Заході. Залякати, обдурити, підкупити — стало тактикою політичних ґешефтярів, що нераз присвоюють собі назву провідників народу. Відхід в „привату”, в задоволення найнижчих інстинктів, у насолоду, сліпа потульність маси супроти тих, що нею прав-

лять — стали прикметами комунізму на Сході, соціалізму і демократії на Заході, який даремно пробує виблагати собі хоч невеличке місце під сонцем. Стратили люди віру в усе високе, шляхетне і героїчне.

Наша доба є свідком повного банкрутства лжепророків, які займають командні місця в сучасній суспільності Європи і Євразії. Та і як могло бути інакше? Бо як могли бути плідними їх обіцянки, коли ті, що „обіцяли свободу, самі були рабами тління”?) — самі визнавали за богів тільки матерію і плоть? Як могли осягнути щобудь зарозумілі провідники, які хоч „завше чогось вчаться”, але через свій, відходом від джерела Правди, скорумпований мозок — „не можуть дійти до пізнання істини”?) Як можуть нації осягнути щось, коли дають себе вести „лжевчителям”, яких „брехні вони вірять”?) Як може не наступити страшний час, коли ті пророки остаточно виявлять свою політичну й духову імпотенцію, коли „їх безумство виявиться перед усім світом”?)¹⁰⁾

Це й наступило в наші дні.

На Сході — тіло, душу й думку мільйонів, обернених в двоногу худобу, обплутали кайданами, а всю їх активність економічну, духову й політичну забгали у велетенський концентрак нових фараонів. На Заході — до того ж прямує тайна мафія, намагаючись, торуючи собі шлях, атомізувати морально та інтелектуально національні спільноти, вбиваючи поволі в них моральну і суспільну дисципліну, нищучи всі релігійні і національні традиції, навіть всяку національну й расову спайку, що робила з них одну цілість, витворюючи хаос, сподіваючись на нім здвигнути своє „світове царство” з одним „світовим урядом”.

Ці дві сили вважають Україну за головну і першу перешкоду на дорозі до їх вимріяної мети. Тому всі лжепророки і вчителі тих сил, служителі „бога віку цього” засудили її в своїх плянах, на національну смерть. І многі — і в сліпій юрбі, і серед сліпих її вождів на нашій не своїй Землі, „повірили брехні” герольдів тих диявольських сил і „дали себе їм вести” і — завести. Звідси безнадійне

шамотання — від часів Драгоманова — нашої політичної думки, плазування перед чужою мудрістю, шукання оперття у ворожих сил, — нашої радикальної, соціалістичної, комуністичної, прогресивної чи демократичної лжееліти.

В такі критичні, переломові часи, хаосу „на вершинах” і розгубленості „на низах”, націям, не засудженим на смерть, посилає Вища Сила пророків. Чернець Герберт XVI в., писав: „поки Бог жидів карав, з ласки своєї посилав їм своїх пророків; тепер на них гнів Божий, не мають пророків”... Пророком, післаним Україні, був Тарас Шевченко, який знав, що за гріхи її „праведно Господь великий” карав Україну. Шевченко був тим пророком візіонером і містиком, який відкрив нам, незрячим, за що карає нашу країну Господь, відкрив страшні грядучі дні „страшного судилища” кінця нашої Доби. Відкрив як Україна, коли її сини „схаменуться” (покаються), вийде на правдиву путь з грядучого хаосу. Відкрив хто, яка нова когорта велетнів і яким способом виведе її „із тьми, із смраду, із неволі”, з „безумства віку цього”, відкрив шлях духового переродження, духової революції, заповідаючи, що коли на нього не вступить, — „не стане й сліду на землі” від неї... :

Так заповів він нам — свої „печалі, тії незримі скрижалі незримим писані пером”, скрижалі свого Заповіту. Що значать ці слова? Це, що трактував свій Заповіт, як свою проповідь трактували апостоли Назарея: — бо й вони як і він, писали свої слова не так, як Мойсей, „не на скрижалях кам'яних, а на плотських скрижалях сердець”, — на незримих скрижалях! І — як слова апостолів, і його слова „були писані не чорнилом, а Духом Бога живого” — отже незримим пером! — для тих, в кого „бог віку цього не осліпив розум”.²¹⁾

II. ВОЛХВ НОВОЇ УКРАЇНИ

„Як волхв, віщун той молодий,
він пломенів”.

(Т. Шевченко — „Тризна”)

Волхв, віщун, пророк? Таким він був в очах тих, що приставали з ним, і — в своїх власних, і в творах своїх. Таким бачили його його приятелі з-поміж решток патріотично-настроеного „панства козацького” (за його виразом), князь Репнін, княжна Варвара, граф Капніст та інші; таким бачили його, хоч пізніше, „коли прийшли гоненія”, деякі від нього відійшли — „братчики” кирило-методіївські, почувши в його поезії „звук труби Архангельської”, а над чолом — „полум’яний язик” уздрівши, знайомі москалі бачили іноді Шевченка в страшнім унесенню, а тоді — „очі його просто палали, він скидався на пророка”. І навіть жандарми московські бачили в його поезіях безмежне зухвальство”.¹²⁾

Інші свідчили про нього: „коли сперечався, то хвилювався, але в унесенню його не було ні злоби, ні пихи, був лише святий вогонь почуття правди і справедливости... В хвилини великого душевного схвилювання міг відштовхнути хоч кого виявом своєї загарливої ненависти” до всього, що йому нагадувало пониження і уярмлення людини і його нації — чи то було кріпацтво, чи спір про чорних большевиків — Петра й Катерину...

Він сам назвав себе „волхвом” — маґом, чарівником, що стоїть в контактї з небесною Силою, не випускав з рук „свого Єзекїїля”. Виховався він на пів-забутих вже українською інтелігенцією праджерелах старої культури України, — на Патерику Печерським, на Четях Мінеях, а крім того розчитувався в науках „халдейських маґів і звіздо-

знавців”, у Сковороді — і, насамперед, в „Божественній Книзі”, якою була для нього Євангелія. І багато з езотерики християнства, мабуть, було відкрите йому. Через ту лектуру і через природу та через мистецтво, був він втаємничений в закони зримого й незримого космосу.

В обличчі природи вродливиці — матері України та її пам'яток історичних, міг годинами віддаватися самоті й медитації (своїм „думам”). Унікав „пів людей”, як звав матеріялістів, „недолюдків”. Чувся між ними як його Перебендя — „один як сонце високе”. Писав (до Марковича) — „я самотний і на Україні”. Був — „всім несвій, і тут, і там”. А „прекрасний світ, той рай земний (був) у всіх кінцях йому чужий”. Такий в дитинстві, такий на схилі життя. В „Щоденнику” нотує, що „полюбив самоту”, розкошував у „солодкій тиші ранку”, коли бував сам-на-сам з природою. Уважав, що „не може бути нічого солодшого, нічого чарівнішого в життю, як самота, тоді людина занурюється сама в собі і бачить Бога на землі.” І ще — „не люблю гамірливої метушні”. Ненавидів кошарний „колектив” на заслання... Любив самоту, бо пророки стадами не ходять. Так, вглиблюючись в твориво, пізнавав його Твоця. Пізнати таємниці космосу і Божественної Сили, що його створила, вийти в контакт з незримою динамічною силою Духа, що „всюди є і все наповняє”, „дає життя” і нас „очищує од всякої скверни”, — контакт з тою Силою, пізнання позафізичного світу, від якого залежить життя світу видимого, — ось до чого прямував Шевченко і як людина релігійна і як людина до нестями закохана в своїй Україні, якої другої чи рівної їй для нього не було на світі.

В цьому йому помагала ще його мистецька, вразлива на красу, натура, мистецька освіта, крім природи його країни, дивлячись на яку годинами перебував у мовчазній медитації. Видимий світ довкола бачив він очима предків, очима автора і читачів — „Слова о полку Ігоревім”. Природа була для нього сповнена плотських і безплотних духів, одушевлена безначальним первнем, всі її

стихії — вода, земля, повітря, вогонь. Алта в нього — „несе вісті”, Дніпро — або „сердиться” або „регочеться”, сонце — хоче „спалити землю” за те, що її люди „осквернили” за те, що кинула вона виклик зухвалий законам космосу; трава степу „гнеться мов жива”, вітер розвіває думи кобзаря, місяць „нашептує” йому його пісню, могили козацькі говорять, з могил бухає вогонь душ погиблих в бою; Сатурн — „гладесенько стирає” все, що хоче затримати вічнотекучий час, поїдаючи свої діти, як тиждень поїдає дні, місяць — тижні, рік — місяці, а сторіччя — роки. Пороги Дніпрові — питаються за своїми „дітьми”, Босфор „трясється з козацького плачу”, плачу невільників, посилає вістку на своїх хвилях у Чорне море, а „море ревнуло Босфорову мову, у Лиман погнало, а Лиман Дніпрові тую журбу-мову на хвилях подав”; Дніпро „зареготався” й збудив Великий Луг і Хортицю. Хортиця почула — „і Дніпр укрили байдаки” з „гістьми до султана”, — вся природа у Шевченка не пестливо-ніжна, а могутня й сувора, повна незримих духових енергій. До них звертається не раз поет, як Ярославна в „Слові о полку Ігоревім”, до вітрів — „Стрибожих внуків”, щоб не метали ханові стріли на воїнів князя, просить Дніпра-Славуту про вістку від свого „лада”, звертається до „світлого пресвітлого Сонця”, як до „господина” — може неясні спогади про соняшного Бога Аполона, культ якого дійшов аж до Києва, або про передхристиянського ясного й плідного Хорса? Шевченко говорить безнастанно про „сонце Правди”, розуміючи під тим певно наше, згадуване в молитвах, — „умное (спіритуальне) сонце”, яке прагнув „хоч крізь сон побачить”. Наш народ подекуди й досі має сонце за „відблиск лиця Божого”, а колись на Україні дівчата молилися до сонця як перші християни молилися до схід сонця, куди зорієнтовані і нині наші церкви.¹⁸⁾ Він читав книги „про зв'язок душі людської з світилами небесними”, посилав свої думки до сонця й до місяця „вічного без краю”, як і душа людська, якій „почину й краю немає”. „Вогонь небесний” притягав його думку до себе, той що

в нашій народі уважається „святим”. Відчував він, що видимий світ — є лиш вияв духової Сили; що подвійна є природа речей — матеріальна й духовна, всюди відчував подув незримої духової Сили, всетворчої і всекермуючої, присутньої і в природі, і в людині, в усіх переломових годинах життя її і нації, в усіх славних і трагічних закрутах історії.

Образ „золотого сонця” над овидом, що розсівало всюди свої проміння, сприймав він як „ораторію без звуків”, перейнятий її — „чудовою гармонією”. В такі хвилини — він „носився думкою Бог зна де, в яких надземських просторах”. На явища природи, на твори мистецтва дивився він „мовчки, стримавши віддих” як „на вияв Божественної краси”, і „під її добротворчим впливом”, він „відчував себе іншою, оновленою людиною”. Коли споглядав на небо в чудову місячну ніч, це була для нього „картина така прекрасна, що лише в німім благоговінні (адорації, подиву перед чимсь величним) можна було оглядати її”. Іноді лінії і тони краєвиду нагадували йому „щось з могутніх акордів Гайдна”. Він, що — як свідчать його писання — знав Бетовена, Баха, Моцарта, Беллоні, Россіні, Вебера, Шуберта, Шопена, Бортнянського, Ліста; він, який подивляв Рубенса і Канову; він, якого переймало тремтіння ентузіязму, коли прислухався „внеслим мотивам наших церковних співів”, які „стрясає всією його істотою, підносили душу вище небес”, робили її „кріпкою і мужньою”, він, як мистець, через „божественне мистецтво” (його вираз) міг пізнавати Бога. Він „дякував великому Богові” в такі хвилини за те, що Той „обдарував його почуттям людини, яка бачить чудове, досконале в його нерукотворнім, безначальнім твориві”...¹⁴⁾

Через контемпляцію цієї краси божого творива, в такому душевнім стані піднесення, знанім всім „одержимим”, — містикам, поетам, як Данте чи композиторам як Бетовен, він як і ті, шукав контакту з Божеством. Це був стан, у яким ці вибранці Долі доходять до вищого ступеня духового розвою. Шевченко сам писав про це — що в творах

цих артистів з Божої ласки, — укрита якась „незбагнута Божа таємниця”. Ці мистці — „вони брати наші лише по плоті”, але надхненні звиш, уподібнюються „янголам Божим” (себто — Його післанцям) — „їх лише створив Він по своєму образу і подобі, а ми тільки незугарна юрба й нічого більше”.

Так писав Шевченко, і напевно був сам один з тих втаємничених, бо такі хвилини ентузіязму переживав він сам; бо писав, що коли вони находили на нього, — в нім „душа рвалась, душа ридала, розум горів”. Не були це, певно, мляві сльози розжалоблення над якоюсь своєю бідною, а сльози ентузіязму, екстази, коли надхненому мистцеві перед очима серця нагло встає ота „незбагнута (плотським розумом) Божа таємниця”. Він писав, що такі мистці „уподібнюються ангелам”, і як раз і про такий стан душевний, і майже тими самими словами — говорив св. Августин, коли писав: „людська душа може бути схоплена і взнесена вгору Божественною силою геть з цього життя в інше, в життя янголів навіть заким ще звільниться вона з свого тіла смертю”, тобто за життя ще людини. Таке „схоплення”, унесення в незримий світ Вищих сил, — мабуть переживав Шевченко в ті хвилини, про які писав — „я так відчуваю дивну, приемну середину між сном і бдінням”, або, як він казав — „сонну солодку тишу ранку”, себто час, коли душа людська блукає ще „Бог зна в яких просторах”, коли в душі мистця дозрівають і оформлюються геніяльні концепції, коли мов блискавка приходять ясно зформовані давно шукані ідеї, коли родяться архитвори Бетовена або Гете, або — Шевченка.

Цей його стан це був стан всіх „великих втаємничених” („ініційованих”), про які читаємо в свідоцтвах всіх майже релігій, коли особливими церемоніями відкривалися таємниці всесвіту і його Творця допущеним до того. Про ці таємниці, про езотерику релігії багато знайдемо в евангелістів, і в посланнях св. Павла, і в Апокаліпсі, під різними назвами — „таємниця укрита від віків у Бога”, „тайна Христова”, „тайна волі Христової”, „таємниця Бо-

жа", або „царства Божія" або „таємна укрита премудрість Божа", тайна, яку в інших мовах перекладають словом „містерія".

Це „отравеніє" безперечно мав і Шевченко, або „самоініціяцію", через контемпляцію природи, через святі книги Лаврські Києва, через Сковороду, через мистецтво. І коли ми простудіюємо його „Кобзар", то знайдемо, що в стремлінні пізнати цю „правду Христову, укриту", він переходив сам ті щаблі, ті тайни, якими в античні часи переходили в Елевзінах чи деінде, вибранці, яким в храмах, в печерах гірофанти відкривали ці таємниці („секретні доктрини") законів космоса і його Творця. І так — Шевченко свідчить, що він „занурюючись в собі, бачив Бога"... І в стародавніх містеріях хто мав дістати ініціяцію, — мусів в глибині душі своєї знайти Божу іскру... Шевченко, медитуючи в природі, чув ніби ораторію без звуків... Бачив „світ незримий"... Чув і бачив те, чого інші не бачили й не чули, як це бувало з Жанною д'Арк та з іншими містиками. І тоді, „стримавши віддих", прислухався і вдивлявся в відкриту йому божественну красу і — „почував себе іншою, оновленою людиною"... Як Савло, коли переродився духово, ставши з Савла Павлом. Його душа, що їй „початку і краю немає" вступала в розмову з духами світил небесних, — пише він... І чи ж не знаємо ми, що того вчили в містеріях старого Риму всіх кесарів при ініціяціях? Він хотів побачити „хоч крізь сон" своє „сонце Правди", чи не те „сонце Правди" — „світ розума", про яке співається в тропарі на Різдво Христове, — яке вперше уздріли „звіздам служащії" три волхви колись? — чи не є це те Сонце, яке бачити навчали в таємничених, в античних містеріях, вправляючи їх складними ритуалами, в сон?... В цих стародавніх містеріях в таємничуванні повинні були насамперед очистити своє серце, при чому символічну ролю грали меч і кров... І чи не нагадує це слова Шевченка про потребу модерній людині „розпанати гниле серце", вицідити з нього гнилу кров і налляти „козацької тої, чистої, святої", про потребу очистити своє

серце? Що ж дивного коли він у хвилини екстатичної медитації — „бачив Бога”? Сказано ж, що „чистіім серцем Бога уздрять”... І чи не нагадують мову всіх містиків, всіх „втаємничених”, а подекуди слова Христа, слова Шевченка про „вогонь чистий”, який прагнув „засвітити в своїй хаті” (в своїй душі) — розпалити закладену в нас всіх іскру Божу, той вогонь, що Христос „зніс на землю і так прагнув, щоб він скорше спалахнув” у наших душах? Або слова Шевченка про „живу, цілющу воду”, якою хотів „покропити свою хату” (душу), що коли нап’ється її, то „серце затихне як голодна дитина”, яка утишила свою спрагу, чи це не нагадує слів Христа про „живу воду”, що по ній вже не будемо мати спраги!

Коли йому були доступні таємниці вищих Сил, незримі нам, звиклим смертним, то мав він і дар пізнавати їх. Чим, через який орган приходило йому те пізнання? Через дар властивий ясновидам. Не плотські органи сприймання відкривали йому той „світ незримий”, не людський розум, а щось інше, як це бувало у пророків, або, за його виразом — у „синів сонця Правди”. Він сам зраджує чим він бачив це. Каже, що „дивився на світ душею”, оком душі, „третім оком” містиків, тим, що зветься по англійськи *second sight*. В нашій підсвідомості — ми оперуємо інстинктом, в свідомості — логікою, дедукцією, „плотським розумом”, в надсвідомості втаємничених, великих пророків, великих мистців, — інтуїцією, ревеляцією, ілюмінацією. Поет каже, що „світ незримий” він „приймає в *душу*”. Його „думи — серце розривають”, не мозок, таємні речі — „серцем прозирає”, очима серця. Від містерії природи — „не може відвести своїх *духових* очей”. Ось був той — теж незримий орган — яким прозрівав незриме, не так званий обожаний матеріялістами людський „тверезий розум”, який часто не міг збагнути не лише незримі, але й добре зримі речі. Паскаль писав про це: „розум має спиратися на знання серця. Воно бачить і відкриває, розум порядкує.” Улюблений Шевченком автор „Наслідкування Христа” писав: „природний людський розум огор-

нутий глибокою темрявою... Може трохи лише розрізнати добро від зла, правду від брехні, бо не має повного світла правди", бо „люди помиляються, коли судять за свідченням своїх органів змислів”.¹⁶⁾ Один з найцікавіших представників старої нашої духової культури, Іларіон Київський, писав, що „сердечні очі” — головний орган до пізнання правди; хто ж дивиться не маючи їх, — є „осліплений незнанням”. Напевно ці автори вчитали свої думки в тій „Божественній книзі”, яку безперестанку вивчав Шевченко, стоїть бо там — що правда пізнається тоді, коли „дух премудрости і откровенія просвітить очі серця” людини; що „слухом почуєте, і — не зрозумієте, очима дивитиметесь, і — не побачите” поки „не зрозумієте серцем”.¹⁶⁾

Ці „духові очі”, „очі серця” — це дар інтуїції, а може й сприймання ревеляції і мав Шевченко, геніяльний дар пізнання і відрізнання правди від брехні, добра від зла, краси від гидоти. Цим даром інтуїції, силою і магією свого слова і пояснюється те розтроцуюче вражіння, яке зробила візіонерська поезія Шевченка на тих його сучасників, які вміли її розуміти. В книзі про „Містиків Франції”, пише Д. Ропс: „контемпляція, інтуїція, ясновидство — бачать речі більш яскраво, ніби зблизька, віч-на-віч. Наприклад — пише автор — роздумувати про пекло, це — значить бачити, що перед вами намальований лев, бачити ж пекло очима візіонера — це бачити, що перед вами живий лев”.¹⁷⁾ Це візіонерство дало змогу і силу Шевченкові — відкинути як брехню „мудрість віку цього”, „мудрість” жреців „современних вогнів” так званого „прогресу” і дегенерації, протиставляючи їй „премудрість Божу таємну”, хоч це й стягло на нього тоді й стягає досі злобу атеїстично настроєної інтелігенції.

Ця геніяльна його інтуїція йшла в парі з даром ясновидства, тобто з даром заглядати в майбутнє й в минуле і в далеке від нього сучасне, дар душі бачити щось поза віддаллю простору і часу, а значить і дар пророцтва. Це значить, вміти — як він казав — „уноситися думкою Бог

зна куди, до далеких надзоряних просторів". Стан, коли „хочеться вийти за далекий овид" й поглянути, „що за ним криється". Стан, коли його думка, відірвана від всього земського, — „край світа по хмарах гуля" або „поволі з Богом розмовляє", екстаза мистця, що „співає Господню славу", посилає душу „на край світу". Його думка „орлом сизокрилим ширяє-літає, аж небо блакитне широкими (крилами) б'є", „покидає землю", „прощається з нею", понад „лугами, берегами, нетрями, широкими степами, байраками", кидає всьому земському своє „прощай" („прощай, світе!"), бо тепер „шле думку аж до Бога" („його розпитати" про майбутнє), для людей — „стає незримим". Душею відходить з цього світу, щоб бачити речі світу незримого; пише про те, що переживає „між сном і бдінням", в сновидчій стані, коли, як він каже, „несонному сняться" речі невидимі для других. Коли „прощається з землею", коли стає „незримим", чи не є це стан подібний до того, що переживав апостол Павло, коли казав, що будучи в сновидчій екстазі, він сам не знав — „чи був у тілі, — не знаю, чи вийшов з тіла — не знаю, Бог знає"? Коли був „схоплений до третього неба", де чув „таємничі слова, яких не можна переказати людям"?¹⁸⁾ Шевченко теж терпів, що його слів „не чули оглухлі люди". Д. Ропс у своїй книзі про містиків Франції пише, що знана містичка Люсі Крістіна в своїм „Журналі" писала про подібний свій стан: „мені здавалось, що я перенесена була в інше життя, в простори, які вже не є землею. Там душа пізнає Бога, як жадні слова не дадуть Його пізнати."

„Що неба дістане коли полетить" той, в кого „виросли крила", — ідея Шевченка. Тому княжна В. Репніна звала „крилатою-небесною" музу Шевченка, тому він сам часто вживає символ орла: „орли України" — козаки, „орле око", „мов той орел". Тому мабуть Шевченко особливо перейнявся найбільш езотеричним евангелистом — св. Іоаном, якого емблемою є якраз птах-орел, птах, який потужним летом злітає до неба, до того, що „з початку було" — до Слова, до найвищих вершин тайнознавства.

Тому у Шевченка таке містичне значіння має Слово. Тому бере мотто до свого „Сну” і „Посланія” з св. Іоана, тому в символіці поета таку роль грає вогонь — символ св. Духа, тому такі близькі й свійські Шевченкові апокаліптичні образи і грозьби автора Апокаліпса, як і його мова. Голос Шевченка порівнювали сучасники з громом архангельської сурми, а якраз Іоана і Якова прозвали за їх проповідь — „гromовими синами”.

Обдарований такою силою духовою, Шевченко мав і дар прозирати майбутнє, отже — пророкувати. Цей дар мали душі, які могли „витати” (його улюблений вираз) — „Бог зна де”, поза межами даного простору й часу. „Витав” своєю душею в тих просторах і Шевченко. Бачив минуле: перед його духовим оком ставали з могил козаки, входили в його „хату” — в його душу, їх тіні — на пораду, на розмову. Йому все „верзеться” якийсь козак, він бачив як над Холодним Яром витають душі гайдамаків, а коли візюнує грядучий Армагедон, — бачить метання душ давно померлих. Він вміє „перелетіти Лету” — ріку забуття і побачити літа давно минулі, які невблаганний час потягнув з собою в невідоме і незриме сучасним, літа, які в уяві інших — „Сатурн гладесенько стирає”. Коли бачить ці тіні минулого — здається йому ніби „читає історію України” („Акаши-хроніка” — містиків). Про це явище, про цей виїмковий дар казав Шатобріян в „Le Genie du Christianisme”: „у снах (і коли „несонним сниться” — Д. Д.) дорогі істоти з різних кінців світу (і часу — Д. Д.), іноді дорогі вмерлі з’являються з могил друзям”...¹⁹⁾ Чи це не випадок Шевченка? Вмів він „перенестись во время оне” — в далекі віки, в часи Гуса, в добу Нерона і неофітів, або св. Андрія на київських горах. В однім оповіданні пише: „нападає на мое старе серце туга і я переносюся в віки давно минулі і бачу його (св. Андрія), сивоволосого, статечного, кроткого дідугана як проповідує з писаною великою книгою в руках”.

Зазирає і в минуле, і в майбутнє. Хоче „проникнути зрячим оком непроглядну темряву грядучого”. Міг „нагло

відчути свіжу живу силу духа, яка одна лиш може створити чудо в нашій імагінації... відкриває дивний світ найбільш величних і граціозних видів". В такому стані візюнерської екстази — пише поет — „я бачив, я дотикав ці чарівні образи, я чув цю небесну гармонію, я був одержимий воскресшим духом живої, святої поезії" — тої святої поезії, яка одна лише робить з людини творіння, сформоване по образу і подоби Божій, як пише він в другім місці.

Про майбутнє писав: — „є щось таємне, незримо, що натякає нам на наше майбутнє" (і майбутнє нації) — нещасливе чи щасливе, та „не все ми в силі збагнути ці таємні натяки". Він з своїм даром ясновида — був у силі збагнути багато з них і нам переказати, що він збагнув.

Як древні ясновиди й пророки, він промовляв до „ненароджених", картав „грядучих тиранів", які нагадували тиранів нашої доби; бачив упадок сучасного йому тиранства, прозиравав його причини — занепад опорної сили пануючої касты, на яку те тиранство спиралося (поема „Сон"), пророкував воскресення нового лицарства України, візюнуючи добу „страшного судилища", ясно малюючи страшний удар диявольських сил Тьми з силами Світла („Великий Льох"); умів в хаосі сучасного прозирати „знамена времени", коли зійде на нашу землю Правда, і бачив — подібно св. апостолові, те, що — „не плоть і кров відкрили" йому, а Вища Сила... Як немногі вибранці Долі, він навіть бачив наперед час своєї смерті. В лютім 1861 р., в своїм останнім вірші, прощається він з своєю Музою, щоб „рештувать вози в далекую дорогу, на той світ..., до Бога". Подібно, як передбачав день своєї смерті Г. Скоровода, а ще давніше — св. Павло, коли Бог відкрив йому, що „хутко має покинути храмину свою".²⁰⁾

Був „одержимий воскресшим духом живої, святої поезії", був обдарований тим, що зветься „дарами Духа Святого", як написано у св. Павла: — „одному дається Духом слово мудрости" — це слово вищої, не плотської мудрости — дав Шевченко нам... „іншому віра" — і хто мав її біль-

шу й глибшу, ніж він?... „іншому — пророцтва дар”, — цей дар мав він як ніхто інший, як побачимо далі... „іншому розрізнення духів”, — і тут він „як сонце високо” стояв над своїми живими і ще ненародженими земляками, геніяльно за всіма масками розрізняючи духів Добра від духів „злоби піднебесних”, духів Правди від духів брехні. „Все ж це створює Святий Дух, розділяючи кожному зокрема, як Він хоче”²¹) — так, як розділяв за нашої давнини, князів київських, лицарства козацького й Лаврських святих, коли напр., з ченців Лаврських, як оповідає Патерик Печерський, один мав дар бачити духовий світ (Ісакій), другий — бачити майбутнє (Дам’ян), інший знов — розпізнавати духів добрих від злих, демаскуючи людей одержимих чортом (Матвій) або — дар передбачати майбутнє (Єремія). Все це — для атеїстичної, зараженої чадом „сучасних вогнів” нашої інтелігенції, було очевидно лише „гарними тенденційними оповіданнями” (Д. Чижевський), але про ці „тенденційні” стани багато говорить Євангелія і перейнятий нею Шевченко з’явився як справжній пророк, що приніс своє „откровеніє” послулим землякам. „Пламенем взялось” його слово пророка, „трубним гласом” звістував він їм Правду, відкриту його віщому зорові. Кликав покаятися („схаменутися”), бачив кару, що спаде на Україну, за те що „чужим богам пожерла жертви, омерзилась”. Був „світочем, що сяє в темнім місці поки не зійде ранішня зоря в серцях наших”. Був справжнім волхвом, що будив мертвих, що кликав їх бути готовими — з хрестом і мечем — стрінати страшну добу страждання і воскресення. Був голосом вопіючого в пустині.

ІІІ. ГОЛОС ВОПІЮЩОГО В ПУСТИНІ

Він — голос вопіючого в пустині.

(Мат. ІІІ.)

Ні, він був, насправду, чимсь більшим, ніж його представляли землякам народницькі публіцисти, як людину „невеликої і досить випадкової освіти”, а його музу як музу „геніяльного мужика з мужицькими інтересами в основі всієї його поезії”. Своє покликання пророка сам він пояснив нам коли признавався:

Тільки я мов окаянний і день і ніч плачу
На розпутьях велелюдних і ніхто не бачить...
Оглухли, не чують...
А правда наша п'яна спить.

Як кличний дзвін дзвеніло його слово, — але серед глухих серед сплячих, поминаючи тих, вже згаданих вгорі небагатьох, яких той дзвін збудив зі сну. Чому, питався він, — „Україна заснула”? Тому, що відлетів від неї, від тіла нації її животворчий дух, дух провідної касты лицарської. По буйнім злеті вгору, по ріках проллятої своєї й чужинецької крові, занепадав поволі в ній той животворчий дух... Тіло завше зморює сон, хвилиний, або вічний, коли його покидає дух.

Перед духовим оком поета блискавкою пролітала історія козацтва, гетьманщини, її повільного занепаду. І тут говорив він притчами, які хоч для „поступовців” виглядали як фантастична але нерсальна романтика, як „барвисті образки”, але за якими крилася ясна й глибока формула явища... Він не міг не подивляти генія Хмельницького, але гнівом вибухав на спогад про Переяслав. Як могло до того прийти? Пришло тому, що „п'яний” був тоді

гетьман Богдан. Що значить п'яний? Значить запаморочений тимчасово на мозку, хвилевий брак мудрости („недомудрий“). Гетьман Самойлович? Цього гріх був більший, бо не хвилевою пішов стежкою на Москву, виступаючи проти П. Дорошенка. По стількох літах досвідів, він повинен був знати Москву, але не пізнав... Тому гетьман цей у Шевченка вже не хвилево запаморочений, не лише „п'яний“, а — „дурний Самойлович“... Це ще дальший щабель вділ в утраті основної чесноти провідної касти — мудрости... Далі — той хто на приказ Петра зруйнував Січ Запорозьку, — Галаган, цей вже „полковник поганий“. Не дурний, бо знав що робить підлість, зраду, а поганий, себто такий, якому бракує другої основної чесноти лицарської — шляхетства душі... Ще нижчий щабель упадку — за Катерини — інші народи і спільноти рухалися тоді, повставали, билися — „за гріхи карались Господом ляхи, і пугав Пугач над Уралом“ (повстання козаків Е. Пугачова), Москва провадила зачіпні війни, а „піти в одах восхваляли війну й царицю — тільки ми сиділи нишком, слава Богу“... Не рухалися, як вода стояча-нерухома. І це був знак чогось гіршого — вже не запаморочення розуму, не брак мудрости, не зник шляхетности душі, був це брак відваги, третьої основної прикмети касти лицарської. А нарешті за останнього гетьмана (XVIII в.) брак трьох тих прикмет виступає в усій силі, коли то гетьман Кирило з старшинами „пудром обсипались та цариці патинки лизали“... Коли колишня каста героїчна козацька обернулася в двораків, куртизанів, в „лакеїв в золотій оздобі“... А далі пішли „шашелі“ і просто „грязь Москви“, плебеї.²²⁾

Що значить утрата трьох основних прикмет правлячої касти? Утрата мудрости — значить дати себе обдурити, утрата шляхетности — значить дати себе підкупити, утрата відваги — значить дати себе стероризувати. Там, де до такої кастрації духової доводить себе правляча каста, де занепадає її провідницький дух, — там обездушеним, мов у летаргічному сні, валяється тіло нації — не бачить, не чує, не розуміє, не говорить, не рухається. Ніби,

щоб підкреслити занепад цього духа, зазначає Шевченко (теж не випадково, не „так собі”!) — що Богдан був з аристократії козацької, Самойлович до неї прийшов — з поповичів, а Розумовський — з простих козаків. Блискучі постаті в цім процесі — Дорошенка, Мазепу, Гонту, Полуботка, Гордієнка, з респектом згадує Шевченко, але не стримали вони — тільки звільнили трохи — процес занепаду духа козацького в старшини. Це й привело до того, що без того духа — „Україна заснула”, а народня маса, тіло нації, обернулася в „похилених рабів”, в плебеїв-гречкосіїв”, в мільйони потульних „свинопасів”. Така була візія Шевченка приспаної України його часів.

І знову мовою притчі, коли її розшифрувати, вказує поет чому така, з відмерлим духом, каста провідна страшила державу: пустиня духова з сонних душ, привела до пустині політично-національної, коли завмирили і ниділи всі основні прикмети нації, яка творить власну державу. І тут Шевченко дає — ніби якийсь правник — ясну формулу того процесу, про який оповідає притчами. З обуренням, з жалем і гнівом бачив він, що Україна перестала бути державною нацією. Чому? Перше — бо вже в ній „нема Січі, нема й того, хто всім верховодив”, цебто — „зникла правляча верства, зникла власна влада — перша прикмета поняття держави. Замість власновладства — чужі московські „капрали Україну правили”. Друга прикмета націй — своя власна територія. Була вона на Україні? Властиво — ні, — це „Ні” убрав він у геніяльну ляконічну формулу — ми жили „на нашій, не своїй землі”. На нашій, та не на своїй території. Бо степи наші були Москвою „запродані жидові й німоті”, а на Україні, „що з Богданом ляха задавила, байстрюки Єкатери́ни сараною сіли”... на нашій, але вже не своїй землі...

Нарешті третя прикмета державної нації — за владою, територією — є людність. Чи була вона? — теж ні, бо в нього скаржиться Україна, що „сини її на чужій роботі”, наймитами чужинця завойовника, раби — не людність у властивім сенсі. Людність, як і територія, як

влада — не була власною нашою, вона була власністю завойовницької орди.

Як глибоко в цім констатованню був дух Шевченка зв'язаний з його Україною — сучасною, давноминулою й прийдешньою, побачимо, коли поглянемо як один із стовпів Київської Русі описував загибель старокнязівської держави під навалою другої — не московської, а татарської орди. *В майже таких самих виразах, що Шевченко про загибель гетьманської держави! Та сама формула!*

В своїй проповіді Серапіон Київський, говорячи про напад на Київ „народу жорстокого й лютого”, казав: „князів наших кріпость зникла, зруйновані Божі церкви, потоптані святі місця”... Інакше: як і в Шевченка — *пропала перша прикмета народу державного — власна влада, бо згноблена політична і духовна еліта нації...* Далі: „села наші бур'яном поросли” (Україна „буряном укрилась” у Шевченка), „земля наша стала здобиччю чужинців” (ми опинилися „на нашій, не своїй землі” — у Шевченка) — *зникла друга відзнака державної нації — власна територія.* Нарешті: „працю нашу забрали чужинці” (наші люди „на чужій роботі” у Шевченка). *Нестало третього елемента поняття держави — вільного населення.*

І як тоді, по навалі татарської орди (аж до воскресення козацтва) заснула Україна, так бачив її сонною й Шевченко по навалі московської орди, бо так як і тоді відлетів від неї дух князівсько-дружинницького лицарства старокиївського, так і тепер заснула, бо відлетів від України дух лицарства запорозького. Над поетом, що прийшов будити мертвих і сплячих, зморою тяжив цей, здавалось, непробудний сон. „Україна заснула” або „спить повита жидовою”, або злий дух країни — „приснав степи, ліси і всю Україну”... Або — „а наша воля п'яна спить”... Нарешті кров морозячий образ майбутнього, коли її „у сні окрадену збудять”.

О скільки геніяльним прозрінням схопив Шевченко саму суть недуги свого краю, знова нехай буде доказом, що всі вдумливі спостерігачі, свої і чужі, давніші і ни-

нішні, — цей занепад у сон, уважають за перше, що вдаряє від України в подібні „срамотні години” її історії. Шевченкове Вчора, стан України безпосередньо по упадку гетьманщини, так описує Г. Сковорода: „Ввесь світ (Україна) спить глибоко простягнувшись... А сторожі не тільки не пробуджують, а ще й погладжують: „спи, не бійся! місце добре, чого боятися!”

Подібною бачив Україну в ту добу знаний генерал катеринівської і олександрівської доби Тучков. Малим він ще пам'ятав часи останньої — у XVIII віці гетьманщини, доби гордої на свою расу і країну старшини козацької, — і не пізнав її, коли відвідав її знову за Олександра І. Україна спала блаженним сном, писав він у своїх спогадах.

Таку саму сонну Україну змальовує М. Гоголь в „Миргороді”, в „Старосвітських Поміщиках”, в „Мертвих Душах”, протиставляючи їй, як і Шевченко, героїчну козацьку Україну.

І хоч у цім столітті почалося вже — не раз страшне для чужинців — пробудження, та все ж многі з них не можуть досі, обсервуючи Україну, не бачити її під гіпнозою якогось тяжкого сну... В новелі „З отхлані” (1947 р.) Косак-Щуцької, вродженої на Україні, — в спогадах з табору Біркенау, де стрілася з українцями, пише польська авторка: „ціллю українок було заспокоїти голод. Їх очі, як вздріли харч, набирали виразу хижого птаха”; з'являлися тоді сприт, зручність, без цього ж імпульса були вони понурі і сонливі... Співали кличем крізь сон цієї твердо приспаної української душі”. Нарешті, в наші дні, чужинець Рольф Брандт, в творі „Аус дер Україне”, пише про Київ по трагічним і страшним змагу 1917-21 і 1941-45: „сплять вічним сном старі українські святині. Мов примари виринають голови ченців, які моляться... І не знати, чи вони теж уже померли, чи лиш занурилися в тиші і медитації. Ось лежать святоці Києва, глибокий спокій, місто з своїми церковними банями є всім іншим, тільки не містом молитви. Гранати й бомби різного війська (а головно московська орда — Д. Д.) вдерлися у ці печері

св. Антонія. Не пощадили нічого. Знаки київських святинь понад містом не мають з ним нічого спільного”.

Відлетів дух предків від старого Києва! Ніби залишилося бездушне тіло нації місто розчавлене цвяхованим чоботом варвара і байдужістю нащадків, вихованих бездумним безбожництвом „прогресивного” віку. Вихований на Святім Письмі, і цей образ приспаної України міг взяти Шевченко (як і Сковорода) з того джерела. Так промовляв до Ізраїля Бог — читаємо в пророка Ісаї (гл. 56): — „Ви, все звір'я польове і гайове, приходіть їсти!” — бо в племені цьому „сторожі їх сліпі всі й невіжі; всі вони пси німії, не можуть гавкати (Шевченкове: „ніхто не гавкне”), мріють, бурмотять, дрімають, люблять тільки спати... Це пастирі безглузді... кожний до останнього дбає про свою лиш користь”. А в примітці до тих слів, видання „Американського Бібл. Товариства” в Нью-Йорку читаємо: „пророк бачить духом, що старшина жидівська, дбаючи тільки про свою повагу і розкоші, не прийме Христа, тож накликає римлян, щоб приходили їх землю зайняти”... Як говоритиму про це далі, — за такий самий гріх жерців „сучасних вогнів”, сліпих вождів, що „присипляли” Україну лженаукою „віку цього” — чекав з жахом Шевченко страшної кари небесної, накликаючи збаламучених земляків прокинутися, „схаменутися” і повернути до стародавньої „своєї мудрости”, що нею минувщина росла й міцніла...

Мучив його найбільше цей летаргічний сон його країни. „Не бачуть, не чують”, „ніхто не гавкне”, стали „безязикі” — як у сні, коли в людей очі не бачать, вуха не чують, язик не промовляє. Цей стан був для нього найстрашніше що може бути. (Мучило це й Мазепу, що докоряв своїм землякам — „оспалість”). Найстрашніша кара для Шевченка було — „спати, спати і спати на волі”, благав — „не дай Боже спати ходячому”! Найгірше — що в час як треба неспати — дати себе зморити снові, коли то починають „гаснути очі”, „заснула думка, серце спить”, найгірше мов у сні „гнилою колодою валя-

тись”, коли приспану людину, як і приспану націю, — можна окрасти з її найцінніших скарбів, зарізати, вбити, спалити хату. Найгірше, коли в страшну годину вогненної кари, — збудиться країна сліпою, глухою, з запамороченим мозком, з відлетілим духом.

Пророчим, духовим, „третім оком”, бачив він всі *градації* того занепаду живої нації в сонний стан, в царство матерії. Перший щабель — коли ціла людина стане „недолюдком”, або „півлюдиною”, як він звав матеріялістів, „позбавлених розуму і чуття”, в яких ці дві здібності духа — приспані. Ці „півлюди” в його мові — є „недоуми”, які хоч мають язика — але „на всіх язиках мовчать” або „мовчки чухають чуби” або „каліки безпері”, неокрилені духовими крильми, щоб „неба дістати”, щоб з звичайного створіння стати людиною створеною по Божій подобі.

Дальший щабель занурення в матерію — це ті, кого він прирівняв до звірів — диких чи освоєних: „були ви лютими звірьми, а в свині перейшли”. Іноді йому здається, що „люди справді не вмирають, а перелізе ще живе в свиню, та й живе, купаючись собі в калюжі”. І так як в повних містичного значіння виразах Шевченка є щось більше, ніж „поетичні образки”, так і в цім відгадуванні в людині натури якоїсь безсловесної худоби, тварини, це не є „емотивна” лайка, бо де в кім бачив він орлів, — а щось цілком інше — щабель повільного обертання людини, позбавленої духа, в звірину. Таку людину прирівняв вже він не до „півлюдини”, а до свині, до вівці („овеча натура”), до собаки („ви ж таки люди, не собаки”!), або до вола („а хлопа, як того вола у плуг голодного запряжеш”). В античній Елладі цю метаморфозу позбавленої духа Божого людини доконувала Цірцея, обертаючи людей — згідно з їх натурою — в різних звірят. В „Енеїді” Котляревський твердить, що коли б в полон звабливої Цірцеї потрапив українець, то на помах її чарівної багетки — напевно став би він волом...

Дальший щабель „матеріялізації” такої „півлюдини”-матеріяліста бачить Шевченко в уподібленню її вже на-

віть не до звірини, а до рослини, до одиниці ще нижчого поверху створінь. Тут така людина живе вже майже чисто рослинним життям — мов та „капуста головата”, мов „та капуста на городі”. Люди, які не знають, що то „благодать” (читаємо в „Варнаку”), ті лиш „прозябають (животіють, вегетують) як та капуста на городі”. Нарешті, така людина, або нація спускається до найнижчого ступня творива — до стану мертвої природи, неорганічної, і її в тім стані порівнює Шевченко до „гнилої колоди”, або до спорохнявілого дуба, що в нім гніздяться гадюки і гризуть його шашелі. По анімалізації нації, наступає — за терміном Р. Штайнера, — „її вегеталізація”, нарешті смерть.

Повторюю, це не вибухова лайка з уст поета, це щось інше. В образі звірят представляє він натуру тих zdegradovanih людей. Перше — сонна людина, півлюдина, позбавлений ласки Творця матеріяліст, потім — людина сонна, півлюдина-піврослина, далі — „віл”, людина з натурою „вола”, що його легко запрягти у плуг, далі — в ярмо, далі — з натурою „вівці” — що без озву кориться гирлизі чабана, „собаки” — на послугах псарів у пана, — всі або „прозябають” мов рослини або падають легко жертвою „голодної вовчиці”. Ідеї, які мав Шевченко, були подібні до ідей Гермеса Трисмегіта. Як вчив останній, „коли вмирає людина без всякої скверни, — іде в небесне царство; коли відвертається від добра, для якого створена, не живе ні в небі, ні в тілі людським, а животітиме в звірях безрозумних”.

От цей стан, стан до якого допровадили Україну чуже ярмо і свої Кочубеї, стан „осліплх і оглухлих”; стан в яким йому хотілося „на громаду наплювати”; стан, який його майже до розпачу допроваджував; при яким, на своїй розкішній землі, чувся як у пустелі, цей стан України — і вивів його на „розпуття велелюдні” з своїм громовим словом, яке термосило, картало, напоминало „род глухонімий” мовою старих пророків, кличучи „схаменутися”, стати „людьми”, відновити, воскресити в собі старого козацького духа, пірвати ганебні пута неволі, стати вільни-

ми, вражою злою кров'ю окропивши свою волю. Іншими словами — бачив ясно, що шлях відновлення, воскресіння іде через неминучий удар з силами Зла, до неминучого Армагедону, до якого треба готуватися, коли Україна не має „погибнути”. Бо інакше від неї „не стане й знаку на землі”...

Але звідки в нього з'явилася віра, звідки зродилася надія, ба — певність, що минеться ця „срамотня година” і що слава Давнини знов оживе „серед мечів”? Звідки, коли бачив довкола сон подібний смерті? Цю надію, цю певність давали йому і дар прозріння майбутнього, і його — сказати б — гераклітівська, і в суті речі, таки християнська життєва філософія.

І ще — нічим і ніким незахитана його віра в велетенську, творчу силу його надхненного звище Слова.

IV. ІСКРА В ПОПЕЛІ

А в попелі тліє
Вогню іскра великого.

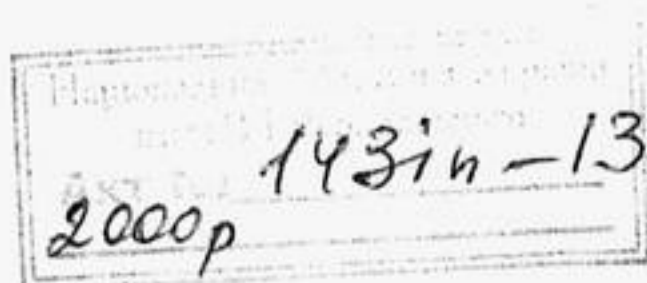
Т. Шевченко

Видиме — тимчасове,
незриме — вічне.

(II Коринт. 4)

Філософія життя у Шевченка... Що ж це була за філософія в нього, як його силкуються представити „народники”, — „геніяльного мужика з мужицькими інтересами в основі всієї його поезії”, себто світогляду? Як вже зазначив, таким він не був, бо ще до брата Вартоломея писав Шевченко: „хоч і в неволі і в роботі він зріс”, але „в простому сільському ділі він нічого не тямив”. Не плугом, а мечем слова хотів він орати не поле, а людське серце, розпанахати його й наповнити „живою козацькою”, не „мужицькою” кров'ю.

Життєва філософія Шевченка це була філософія Геракліта Ефеського і та, яку знайшов у старій, головню релігійній нашій літературі. Він хотів, щоб з його слова вирости „мечі обоюдні”, і чи не казав св. Павло, що „слово Божіє” це меч духовий? „Все йде, все минає і краю немає” — вчив він, — вічний, безнастанний коLOBіг життя в світі, Гераклітове — „панта рей, панта хей”. Нема безнастанної стагнації, бо стагнація — смерть. Мотором життя, рушійною його динамічною силою не є матерія, вічно мінлива в своїх виявах і формах, а незримий духовий чинник, „вічний без краю”. Цей чинник, ця енергія творить все і в макрокосмосі, і в мікрокосмосі, і без неї не робиться на землі нічого: „і талан, і безталання — все від Бога”. Велике фізично, матеріяльно — завтра може обернутися

в попіл, в ніщо, — а з попелу може блиснути іскра величезного вогню. Так, як в тім самім надхненню писала О. Теліга: „залізну силу, що не має меж, дихання Бога в сльози перетопить, і скрутить бич безжалісних пожеж з маленьких іскор схованих у попіл”... Ця філософія робила в душі її визнавець — віру в чудо, незнану матеріялістам, що розуміли лише фізичні „закони”, відкривані науковцями в однім, а заперечувані — в наступнім віці.

Цю віру у всесилу „дихання Божого” і в невмирущого генія своєї нації, мав Шевченко.

Ця віра хоронила його, як і ця філософія від розпачу, зневіри, в які впадає матеріяліст, оглядаючи, як „добре умирає, злеє оживає”, беручи не раз спад вділ перед новим злетом, за спад в провалля, не бачучи за мінливими явищами, незмінної, незримої сили, що зроджує їх. Ця філософія рятувала його від заламання, коли людина падає ниць перед ідолом, що завтра вже має розсипатися в порошок.

Бачив вічноплинність життя у світі, два його бігуни: життя і смерть, бдіння і сон, цвітіння і в’янення, день і ніч, світло і тьма, весна і зима, енергія потенціальна і кінетична, активне і пасивне, гора і діл, зліт і спад, розвиток і зникання, напруга і відпруга, налагодження і розладження, молодість і старість, сила і слабкість, доля і недоля, мир і війна, небо і земля, рух і безрух, дух і тіло і т. д. Те, що було нині — завтрішнім, ставало завтра — сьогоднішнім, а післязавтра — вчорашнім. Вічна боротьба протилежностей, навіть у хвилини їх співіснування, або вічні переходи з одного в друге, в своє заперечення. Життя — це безнастанна боротьба протилежностей.

Перше цей калейдоскоп викликав в нім здивовання і огірчення. Коли на самоті — поет виворожував в своїй „хаті”, в своїй душі, видиво своєї буйної, знадливої і прекрасної України, її природи, історії, блискучого минулого й понурого сучасного, — перед його уявою ставали блискучі, мінливі образи: сине море грає, вітер повіває, степ чорніє, високі могили, що з них духи великих предків встають, бунчуки, пороги стогнуть, похід на поганих, річ-

ки плинуть червоною гадюкою, Хортиця, гопак, метелиця, любов і помста, вогонь пожарів, лицарство благає Пресвяту Діву о поміч, козацтво гуляє, байрак гомонить, тополі шумлять, тихесенько в гаю дівчина співає... Візьмім це все разом, що це є, як не могутній, повний шалу і врочистої або трагічної краси і посвяти елян, порив життя, бурхливий розлив життєвих сил, закладених і в природі України, і в героїці лицарській, і в дівочім співі кохання?... І поет захоплений тим невгамовним ритмом велетенської життєвої сили, та... зараз же тиснуться „думки прокляті”, що „серце розривають”: чому глузує не раз з цього буйного ритму життя незбагнута, химерна й всевладна Доля? Чому, коли пишним квітом розів'ється цей елян, мов косяю підітне його? І навпаки, коли не раз здається, цей порив розтоптаний, спалений до щенту, лиш згарища лишились, — якраз тоді з одної забутої іскри знову вибухне з попелища вогонь добрий, знову „усміхнеться Доля”? Чи є в тих упадках і злетах якийсь закон? Де їх причина? Що це за свавільні примхи Долі, яка всюди — „причаїлась як звір в темнім гаю”, закрадаючись, щоб скочити до горла своїй безжурній здобичі? Чому ця доля, мов зрадливі хвилі морські, бавиться людиною — і нацією, жене їх — мов човен той „без весельця, куди вітер віє... Погралися морські хвилі, — та й скипок не стало”. Ця драма ввижається йому всюди.

От — женці вертають з поля... „прекрасний, зворушливий образ! А підійдіть до цього образу ближче, придивіться до нього уважніше і побачите на його ясно-рожевім тлі такі плями, що мимоволі відвернетесь”... Бо в цім образі він бачив вже його страшну протилежність, в радіснім — трагічне... Подивиться на село — „рай та й годі”, а „серце глянути не хоче”. Бо в тім позірнім раю бачить пекло... І навпаки — страшливі образи війни — гвалт, гармати, річки повні крові, а „згадаєш, серце усміхнеться” і стає „жаль, що це лихо минуло”. Побачить він щось, почує і ось — „на якімсь звичайнім простім слові, збудує найбільш драматичну фантазію” — образ неминучої

драми, що скрадається незримо й нечутно... От хтось „блукає за морями, світ перехожає, долі шукає”... Енергія, що повинна б осягти своє? Але долі „не має”. Або — „ а той рветься з усієї сили за долею, от-от догнав, і — бебех в могилу”... В хвилину здавалося б тріумфу — нагло обертається позірна сила — в ніщо. І навпаки: у того сіромахи „ні хати, ні поля, тільки торба за плечима, а із торби — виглядає доля”... Де для фізичного ока й плотського розуму є ніщо, там є все! От душа з „Великого Льоху” — „як квіточка (як була в тілі), всі на неї задивлялись і рушники ткались”, — „та лихо зустрілось”... Або промовляє до Долі він: „з нас будуть люди, ти сказала, а — ти збрехала”... От „алмаз той чистий, дорогий, святую душу”... вдоптали „в багно”... Або символічна формула тих явищ: „Барвінок цвів та зеленів, та недосвіток, перед світом, в сад урвався... потрощив всі квіти, побив, поморозив”... От двоє „хотіли жити, любити, — не довелось”... А та хотіла „Божою красою людей веселити... Так же ні!” — краса „мов ряст весняний, уночі зав’яла”... Або: „мені так приязно молилось, і сонце гріло не пекло, — та недовго сонце гріло, не довго молилось, запекло і рай запалило”... А інші — „і пива наварили, не довелось тільки пити”... Думала „чумаченька свого зустрічати, та не довелося, яму вирили в дорозі”... „Сина оженити вдова збиралась, аж гульк — указ лоби голити”; не до шлюбу, у „солдати” пішов неборак... Зрадливого „Івана сестри отруїли... І байдуже? Ні, не дуже!” — самі отруїлись тим зіллям поганим... І знов: — „малась воля, малась сила” — чого б лише не далось зробити! Так же ні! — „довелось людей і долю проклинати”... І ще: „думав доля усміхнеться, (але) спіткалося горе”, а „веселая дівчина — в черницях косу розплітає”... Інший „думав жити та Бога хвалити, а довелось на чужині марні сльози лити”. Він сам між людей „шукає Бога, а знаходить таке, що цур йому й казати”... Комусь все йшло добре, — „та лихо спіткало”, або „та талану Господь не дав”, а „може дав, та хтось украв”.

Таких — „аж гульк!”, „та”, „так же ні!”, „а” — які умлівіч перевертають до гори ногами один стан у другий, — щастя в горе, радість у печаль, долю в недолю, або навпаки, — знайдемо у Шевченка багато.

Дивиться на дівчину і вже бачить: „дні летять, несуть все добре за собою... ти вже мати... голоднее дитя... і в'янеш ти”. Або — „я не нездужаю, а щось таке бачить око і серце жде” — бачить оком душі грядучу біду... От „хлопчик на селі” — ніяка видима тінь не падає на його життя, та поетові вже привиджується майбутнє: „марно пролетять його найкращії літа... піде у найми”... Якась дівчина вражає його „і станом гнучким, і красою”, та „щось пророче йому вже зазирає в очі” — бачить, як насувається лихо... Мар'яна... ніяких видимих ознак того лиха, та — „сама не знає, чого плаче, серце чує, та не вміє розказати що віщує”... Щасливі молоді, а дивишся — вже в тім щасті — „ворушиться лихо”, у тім раю — „сховалося в серці лихо, мов звір у темнім гаю”... Або — „краслось лихо та в самім серці уляглось”... Щаслива молода мати, дитина, але він і „дивується диву”, і „печаль охопить душу”, бо бачить як з того „чада” виростає „сатана безрога”...

І не тільки в приватнім життю людей, а й в життю національнім — коли оглядає чи годину занепаду чи злету націй. І тут не спиняється його душевне око на данім моменті, завше — „щось пророче йому вже зазирає в очі”. І тоді блискавкою майне перед його духовим зором — прийде, ще незрима, але яким вже вагітне є нинішне. Думаючи про трагічні години нашої історії, міркував: „все йде, все минає... Одне зацвіло, а друге зав'яло” і питається себе: „Куди ж воно ділось і звідкіля взялось?” Інакше: яка незрима сила робить те, що з нею одне цвіте, а без неї в'яне друге? Це були його „думи прокляті”, що гнали сон з його очей, особливо коли думав про свою Україну. Чигирин... Колишня слава, панування, столиця гетьманщини, а що від того залишилось? „Убогі руїни”, а давня слава — „як пилина лине”... Титанічний змаг за волю

козацтва... Скільки то тисяч — для тої слави і волі — „засівало трупом поле"! А що вродило? — „рута, волі нашої отрута"... Стільки шляхетних героїчних зусиль, а наслідок — „над козаками хусточки", а над Україною — „поганці панують"... Гайдамаки — „посіяли в Україні жито, та — не вони його жали"... — „правда не виросла, кривда повиває"... І знов: упоєні перемогою поснули „ляхи і — вголови не клали, що завтра вже їм не вставать"... Демократичні „сичі" рішили „бідне птаство заступить, орлине царство затопить, орла повісить на тичині й республіку зробить. І все б (в людськiм обрахунку) здавалося? А, ні!" — хтось сільце поставив, в яке й злапалися не мудрі „сичі"... Знову: — „на тій Україні, що з Богданом Польщу завалила", — якась погань — „байстриюки Єкатери́ни сараною сіли"... Без ліку „котились голови козачі за віру Христову", а чи „покращали" люди? — ба, „ще гіршими стали"... От славне Запоріжжя, а що на нім виросло? „Картопелька", яку „на Січі мудрий німець садить"... „Хвалитеся, що Польщу повалили"? Правда ваша, але „Польща впала і вас задавила"..

Навпаки, зовсім буває, з нібито кінцевого лиха — встає перемога! Ось, наприклад, — знищили противників, „запалили хату". Все зробили ніби (в пляні фізичнім), правда? — „пострівайте, он над головою старий Жи́жка з Таборова махнув булавою!"... Знову — в розцвіті імперії казався „мерзенний Рим в паскудних оргіях", в дурмані слави розкошував, і — в голову не клав, що „новий день із тьми неволі, на Колізей, на Капітолій, уже світив, уже сіяв"... — новий день, який стане ніччю для поганського Риму. Або — „у термах оргія, веселий пир"... „аж гульк! — іде Апостол, і по його слову „стихла оргія", а вірні Кіпріди і Пріяпа „пішли за ним у катакомби"... звідки бийшла смерть старим богам. І знов: — фарисеї і вся мерзенна Іудея заворушилась, заревла, неначе гадина в болоті і Сина Божія во плоті на тій Голгофі розп'яла... і спали, упившись кровію кати"... Все б, здавалося? Ні! Бо ось „із гроба, Слово встало!" Чужинці Україну „руйнували,

мордували”, а „тимчасом гайдамаки ножі освятили”... Або — заздрі сусіди рішили: „уб’єм брата, спалім хату!” його, — „сказали і сталось. Все б, здається?” — Ні, не все. Доля має свою логіку: „на кару сироти остались, в сльозах росли та й виростали, замучені руки розкувались, і — кров за кров, і муки за муки!”... Нераз в історичнім спорі — теж з димом пустять міста і села „у сусіда”, „погріються та й поляжуть спати.. А в попелі тліла іскра вогню великого, підпалу жде, як той месник злого часу дожидає”... Дожидає, коли сповняться „сроки”...

І ще: — „в раю дрімає Византія... дріма в гаремі ледачий султан”, і враз — „Скутар мов пекло те палає, через базари кров тече, козацтво сміливе літає... вогонь запеклих не пече, руйнують мури”... Прометея довбає орел хижий, серце роздирає, та — „не вип’є живої крові” (або деінде: „та Божого Слова не спалили”), розп’ятий на скелі (чи на „древі”) — „оживає”... Згасили займанці вогонь повстань, але несподівано для них прийде час і — „повіє новий вогонь з Холодного Яру”... Мов льви панують злі володарі над світом, але надходить „срок”, пора — і „плач великий во місто львичищого рика” почують люди... Потужна, незмірна поганська сила, але в назначену годину — „стратегі Божії воспрянуть, і тисячі, і тьми поганих перед святими побіжать”... Нераз свавільний будівничий відкине якийсь камінь, та згодом він — „стане во главу угла”.

В гору, в діл! Вічний колобіг життя! Він це бачив, спостерігав цей закон життя і з початку це іноді будило в нім настрій близький несмакові і розпачу. Коли бачив, як „добре умирає, злее оживає”, йому здавалось, що він не плаче, не співає, а „вие совою”. Особливо коли медував над історією України. Тоді проклинав долю чи свою „славу”, „перекупку п’яну”, яка комубудь віддавала свої ласки — і „Сократові і Неронові”, і лютому Іродові, і Миколі цареві; і чудно і нудно, що „котяться голови буїї на Україні за те диво” — ту Долю, що її звав задріпаною шинкаркою, перекупкою п’яною. А тоді питався се-

бе, „для кого я пишу, для чого”? Чи його Україна „варт вогня святого”, що палахкотів в його гарячій серці? Чи йому молитись, чи журитись, чи тім'я розбити? Але глибше зрозуміння одвічного закону життя всесвіту, людей і народів, — дало йому запанувати над тими настроями і прийти до іншого наставлення, яке я назвав трагічним оптимізмом.

Злети і спади мусять бути! — він і ніхто інший розумів, що це таке „Божі межі” (вираз О. Теліги), що значать „сроки”, положені згори всім і кожному на цій землі (і не тільки на землі), і тваринам, і людині, і їх спільнотам. Він часто роздумував над загадкою Сатурна, бога часу, який „усе гладесенько стирає”, коли приходить пора. Знав теж, що таке є „карма” або доля, — карма окремої одиниці, кляси, касти, нації, доби, від якої й невинний не втече, бо „при сухім і мокре буде горіти”, як писали автори нашої Давнини. Знав, звертаючись до сучасників, що „кров дітей ваших” поллеться „за гріхи батьків”, що за злочини левів нерозумно покутують „львичища”, хоч „корінь їх уже гнилий”. Нерозумно карається одне покоління за гріхи попередніх поколінь, і збайдужіла нація — за гріхи невдалого проводу, коли ті, що мали б її вести, — „не в батька діти”. Знав, отже, що лихо, яке приходило, різне бувало: одне — „тільки заклюнулось”, друге — „вчорашнє, знов заворушилось”, а інше знов — „давнє якесь лихо прокинулось в хаті” — лихо як кара Божа за гріхи дітей, батьків або дідів. Отак каралися внуки за трагічні помилки дідів, за Богдана-„недомудра”... Нерозумно батьки „навіки прокленуться своїми синами”, на яких спаде кара за гріхи попереднього покоління. За ті гріхи — „настане суд” над нащадками, і кров пролеться синів, і батьки ледачі „навіки прокленуться своїми синами”.

А часто каралася Україна за власні гріхи даного покоління — „вольнії і невольнії”. Тоді є це три душі з „Великого Льоху”, чи Ярема, який „не знав, що вирости крила” йому. Їм Бог „дав талан”, — „та хтось украв” (як диявол украв у притчі про „Сіяча”)... Трусливі „овечі на-

тури” теж дістали „талан”, його зерно, та впало воно „на марне поле” (як „на камінь” у притчі), бо його „корінь був гнилий” („не мало коріння” в притчі), тож як почали їх „гнути” („Юродивий”, або „гоненія” в притчі), не витримали, вміли лиш „хилитися”, „мовчати” та „мовчки чухати чуби”, або давати себе „випарити в московській бані”... (лірники з „Вел. Льоху”). Є це на решті спідлені перевертні, без чести, яких душа, куди зерно того „талану” впало, була полем, що „терням поросло” („тернисте поле” в притчі), і тоді вони дали себе спокусити „шматом гнилої ковбаси”, „чинами”, „золотою оздобою” лакея (грошем чи приємностями життя — в притчі)...

Чи то, отже, коли впаде на націю кара за гріхи попередніх поколінь, чи за власні, даного покоління, особливо за гріхи проводу, чи коли сонце почне палити „осквернену землю” України, посилаючи її на заслужений шлях терпінь і мук, поет в кожному шляху одиниці чи нації бачив не лише доступний обмеженому людському розумові відтинок, а весь, цілий, в усіх його закрутах шлях. А тоді знаходив силу не смутитися („журбою не накличеш собі долі”) ні злетом вгору злої сили, бо прочував її дальший занепад, ані заламанням доброї, бо бачив її неминучий і хуткий злет... Бо „Бог люті зла не діє без вини нікому”. Треба лиш тим не зражатися. Тоді в жахливім дозрівав він величне й шляхетне, новонароджену силу духа, яка в крові, в муках народин прориває собі шлях в матеріяльний світ. Тоді — як у тої євангельської матері, що в муках приведе нову людину в світ, „печаль обернеться в радість”.

Душа людська була для нього полем смертельного змагу двох її первнів, яких гармонію обдарована свобідною волею людина може, але — не сміє нарушати, хоч є між ними антагонізм (як, напр., в луку чи в лірі). Ці первні — це: боротьба і спокій, напняття і відпруження, динаміка і охлялість, комплекс „любви горньої” — і плотської, земської, Марії і Марти, Павла і Савла, Петра, який вирі-

кався Христа, і Петра, який дав себе за нього замучити, Хоми невірного і Хоми вірного, Яреми, що гнувся перед всяким „поганцем” і Галайди, що став месником за подоптану Правду. Шевченко знав, що в великій мірі від самої людини залежить, чи який з тих двох первнів візьме гору в людській душі, чи виросте в душі „кукіль чи пшениця”, людина „по образу” Творця, чи — „сатана безрога”, а з народу — велика нація, чи „сміття з помела” захланного займанця. Віра в цю, дану людині, силу вільного вибору між одним і другим — стала підвалиною Шевченкового трагічного оптимізму.

Знав він, що від нас самих залежить це „новонародження”, оновлення через контакт з Вищою Силою. З неймовірної катастрофи, крізь вогонь пекельний, може вийти нація, ведена тими „запеклими”, яких вогонь пекельний „не пече”, які вміють „схаменутися” й знайти контакт з тою Силою над нами, що запалила в нас „іскру свого вогню великого” (інакше в нього — „корінь”, „цілюща вода”, „крила” духові, „Боже слово”), що дає силу вийти з занепаду і зсунути з свого шляху незнати яку — позірно велику — „гору”, запанувати над „обставинами”; без того вогню нидіє сила левина, без неї розпадається всяка неодушевлена форма фізичного світу, а всякі царства, всі еліти, відкидаються „як непотрібна майстрові глина”. А з тим вогнем в душі відживає і людина і нація.

Це був його оптимізм. З ним — як на твердій скелі — чується він певний себе. І в життю особистім, і в національнім, перемагає зневіру і розпач. Дівчатам радить дивитися на місяць і на зорі — „поки вас гріє, а зорі спати не дають”. Поки є щось, що „надією серце гріє”, — радійте з того, — „поки росте з того зерна або кукіль або пшениця, бо ми не знаєм, що твориться у Нього там”. Вибірайте, в чім є правда і сила! „Оженись на вольній волі, козацькій долі, яка буде така й буде, чи гола то й гола”. Лише тримайся — вчив він — одного заповіту: „нікому не продамся, в найми не наймуся”. За своєю вірою — „в пекло за нею пошкандибає”. До моря житейського

кидає виклик: „винеси на волю”, на той бік, „або втопи, принаймені, коли така доля”, аби не скніти на березі, не „колодою гнилою валятися”, бо — „на те й лихо, щоб з ним битись”. „Хоч доведеться розп’ястись”, а він таки буде греміти, своїм словом будити мертвих. Нині панування темної сили? Нехай! Нехай та сила „усіх нас розпинає, нехай пророків побиває”. Нехай „земля стогне, рветься” — від щастя змагатися проти злої долі, — „серце усміхнеться”... Тому просить Всевишнього — „коли доброї жаль Боже (долі), то дай злої, злої”. Аби не „колодою гнилою” в цім світі валятися... Людина може помилятися, бо „ми не знаєм, що робиться в Нього там, а Він хоч зна, та нам не скаже”. Бо хоч в нас, в душі, горить іскра вогню великого, але „підпалу жде, як той месник часу дожидає”... Мусимо завше бути готовими — коли прийдуть „сроки”, прийде призначений — „там”, на горі — час і доростуть месники; не охляваючи, не занедбуючи, наповнити олією лямпу своєї душі. Коли ж нам, даному поколінню, судилося торувати лиш шлях наступному, переможному, — то нехай наша доля буде бодай „злою”, нехай — нехай „розпинатися” будемо за нашу правду, але розчищувати шлях правді й карати зло, що стало їй на заваді.

Ось сенс його молитви до Бога: „дай жити, серцем жити і людей любити, а коли ні — то проклинать і світ запалити”! Світ, що „у злі лежить”. З людиною, з народом — доля пограється як з тим човном море, холодні хвилі „поки схочуть, поки стане в сердешного сили”. Ось в тім була суть його науки! Ніколи не дати заломитися тій силі духовій, не дати згаснути „іскрі в попелі”, роздмухати її, тримати — на поготові — готовою прийняти наказ Вищої Сили. Все що хоче може чинити Доля в пляні матеріяльнім, руйнувати держави, розпинати народи, та поки в них, як у попелі, лишився вогонь творчий, формуючий дух, креативна думка в серцях тих, що стоять на чолі нації, — ніщо не пропало. І навпаки, не допоможуть жадні прихильні усмішки долі, де цей дух погас. *Видиме повстає з Неви-*

димого. Не прогавити приходу приязної „доброї” долі, з такою вірою торкнутися її мантиї, як євангельська жінка мантиї Христа, щоб сповнитися тою містичною невидимою Силою, що „вийшла з нього”, яка — одна вона — дає перемогу сильним, сильно віруючи... Вона може наказати встати і мертвим.

Але чому думав він, що ті мертві встануть на його Україні? Він дає нам свою містичну відповідь і на це питання.

V. ВОГОНЬ З ХОЛОДНОГО ЯРУ

Заворушилася пустиня
Мов із тісної домовини
На той останній, страшний суд
Мерці за правдою встають.

Т. Шевченко

Подібно останньому пророкові, був автор „Кобзаря” — „голосом вопіючого в пустині”, в пустині мертвих душ. Та він же ж, як і той, заповідав час „жнив”, час воскресіння мертвих і спалення „соломи” непотрібної „вогнем негасимим”. Належав він до тих, які „не відводять очей від того, що триває вічно”. Як Тома Кемпинський, знав і він, що „коли ви, в усіх явищах, не спиняєтеся на сповиднім і не ймете віри свідченню плотських очей про те, що бачите або чуєте; коли запитаетесь ради у Всевишнього („його запитати, чи довго катам панувати” — Шевченка), то іноді отримаєте божественну відповідь і вернетесь навчені про багато речей теперішнього і прийдешнього”...²⁴) Цей дар мав Шевченко. Ось чому передчував, що зблизиться час, коли встануть за правдою мерці.

Насамперед, як ніхто, він вичував історію своєї України, яка з могил, гір і рік промовляла до нього нечутною іншим мовою. Знав отже, що відчували якусь незломну силу в лицарстві України всі займанці, всі злі сили, коли — як ворона з „Великого Льоху” — скаженіли зі злости, що по кожнім знищенню козацтва, — воно воскресало, „вставало проклятуце”. Тому не прибивала його — хвилева оспалість його землі. Ще Іван Вишенський картав земляків своїм острим словом: „земля по якій ходите ногами вашими, на вас перед Господом Богом плаче, стогне, вопіє, просячи Сотворителя, який да пошлеть серп смерт-

ний, який би вас вигубити мав". Бо — омерзилися люди, „упав дух... Де нині віра, де надія, де любов? Де правда і справедливість? Де євангельські заповіді? Все струп, все гнильство, все неправда, все лукавство, все хитрість, все підкупство, все пара, все дим, все суєта, все привидіння!" — якась мара, щось нереальне...²⁵) А вмер Вишенський тридцять літ перед Хмельниччиною! Отже, за життя ще того пророка, бичуючого сучасну йому Україну, дозрівали вже в ній незримі підземні сили духові в сам переддень Хмельниччини! Якись нові духом люди „росли і виростали, і — кров за кров, і муки за муки"...

І як міг не бачити цього Шевченко, що пильно студював з книжок і з уст дідів нашу історію? Як міг не знати цієї дивної чужинцям прикмети „прокляту щого" козацтва? Бо і словник, і символіка, і образи Вишенського такі подібні до таких же Шевченкових! „Гнильство"? і — „в калюжі серце прогноїло" — Шевченка... „Лжа"? — а у Шевченка слово жерців „сучасних вогнів" було — „брехнею підбите"... „Лукавство"? — а у Шевченка про „лукавих" вождів, які присплять Україну... Неминучість зіслання на грішників „серпа смертного"? — а скільки ж у Шевченка подібних образів неминучого „судилища"!... Що ж дивного, що хоч він і бачив „сон" сучасної йому України, та вірив у воскресіння козацтва?

Подібне в „Милости Божій", — в змальованні доби перед 1648 роком, — лямент подібний до картань Вишенського: наступив „слави нашої упадок послідній... Докозакувалися ми... Чого нам не ділають ляхи з жидами! Честь і славу нашу в ніщо обертають, козацтво погубить помишляють"... І чи не та сама мова у Шевченка про знехтування „козацької слави" онуками, про гибель козацтва, винищення останніх про нього спогадів, коли то „москалі рознесли вали в Полтаві, розруйнували і Січ, і Спаса... Захрясли жидом хвастівські гори"? Коли бачив, що подібне вже було — перед кожним зривом на Україні козацькій, як же міг він зневірюватися в можливості нового?

Знав він, що було подібне і по упадку князівської України... В одній мало знаній легенді про народження Січі Запорізької, оповідається як то ченці з Лаври Київської вернулися „странниками, пілігримами з Святої Землі” і листа привезли від короля Болдуїна „до княжат руських і рицарства”, які відзначалися „хоробрістю і достатками”, і „кріпостю духовою, лише що князям руським великий брак хоті бранної” був. Тож упоминав їх Болдуїн, що це є „наказ самого Господа”, щоб зібралися „стати на поганих”. І „збентежило княжу (Байди, князя Вишневецького) голову то моцно”... І це був початок заложення ним Січі... Те саме явище — з позірної оспалости — початок блискучого злету.

Крім цієї нашої історії, промовляли до Шевченка і крипили в його вірі в пробудження зі сну України, — пильно спостережувані ним факти більше містичної натури. Знавець Біблії, знав він, що не раз „найвищий щабель”, на який вдрапується якась сила, буває її „початком до спаду”. Незрима рука провидіння, яка накреслила переляканому цареві Валтасарові страшне — „мане-текел-фарес” на стіні, заповідаючи його хуткий кінець, — з’явилася в день його найбільшого тріумфу і певности себе. ”Господь почислив його царства дні і скінчив його якраз в той час, коли він думав, що є на височині свого блиску і потуги, коли мріяв, що стоятиме його царство вічно”. Цей таємний закон злету і занепаду деяких потуг, знав добре Шевченко, бо повно про це є в образах його поезії, вже цитованих вгорі, знав закони „Божих меж” і „сроків”. Коли спали „упившись кров’ю кати”, Христос возстав із гроба. Їх позірний тріумф був початком гибелі Єрусалиму, хутко потім зруйнованого армією Тита. Огонь з Холодного Яру гайдамацького повіє тоді, коли певні себе переможці вже й стежку до нього затоптали... Думаючи про Москву, Шевченко згадував, як гинуло несподівано не одне царство пихи і зла, як його месники, мов тую Вавилонську „дщерь окаянну”, „в радости застануть” і „розіб’ють її

дітей о холодний камінь”; як „Божий наглий суд” спаде на неї „серед шляху” здавалось би до найвищого тріумфу.

Але в чім бачив він, що „злий час” для імперії московського деспота зближається? Що вона вже виходить на свій „найвищий щабель”, за яким іде „початок до спаду”? І друге: чому здавалось йому, що на Україні наступає доба подібна до тих, що були прологом до доби Байди князя Вишневецького, чи Хмельниччини? І одне, й друге бачив він. Більше того! В морок свого сучасного, і ще густіший морок майбутнього, а нашого сучасного, кинув він сліпуче світло своєї пророчої уяви, що для тих, які мали очі, щоб бачити, — відкрило обидва, міцно з собою пов’язані, шляхи — загибелі нового Вавилону і воскресіння козацької нації.

Бачив він, насамперед, що потуга московського Вавилону досягти має свого zenіту. В „Неофітах” малює він час „грядучих тиранів”, що володітимуть Україною, — бо ніби помилково — називає там Скитію — Сибіром... Малює, під псевдом Нерона, грядучого тирана, якого поставлять на місце „скасованого” Бога, іменуючи його самим Юпітером, що панує над „незрячими рабами” з душею жорстокою й холодною як „камінь”. Бачить в тій Скитії тирана майбутнього і катовання за віру Христа... Бачить в ній, що панує над нами, як новий „грядучий” деспот до найвищих меж розширює свою владу — точнісінько як за наших днів — до меж, де ще не сягала рука сучасного Шевченкові деспота — і то назовні й всередині свого потворного царства. Нині — це вже не мрії тільки про Царгород чи Варшаву, ні, грядучий тиран хоче „світ увесь загарбати”. І чи не є це візія останніх меж нинішнього московського Вавилону, що так його наближає до „найвищого шпилью і початку спаду”? Чи не є це візія наших часів? Чи не є це відгадування найзухваліших мрій займанця, сміти сказати, що — „України далекої вже немає” що її „Москва випалила й Дніпро спустила в сине море, розкопала високі могили, нашу славу”? Чи не є це візія остаточної, границі — божевільної деспотії, що на

наших очах перемінилася з чорного в червоний царат, — якому „очі коле”, що є ще щось у когось „не нами дане”, хоч би це „щось” була марна сакля? Який доти не може вгамуватися, поки — нам „чурек же наш (ваш же хліб) та так не кине як тій собаці”? Чи це не візія червоного царату? Або ще краще — бачучи, при повороті з заслання коло Симбірська, гору — „царьов курган”, на яку лазив колись Петро, Шевченко візюнує „грядучого тирана, який з цього кургана глянувши в діл „неситим оком”, — „коли він вояк, то поміркує, скільки за одним разом можна перебити звідти вірнопідданих, а коли він, крий Боже, агроном, так ще гірше, найпаче коли „повелеть соізволіт” зробити її (неплідну землю) родючою... От тоді й заходяться потом та кров'ю християн гноїти родючі солончаки”...²⁶) Чи це не візія останніх хрущовських можливостей в еволюції цієї деспотії аж до „царя-агронома” з його цілиніми землями? „Воїн” і „агроном” — це ж атрибут тоталітарного червоного царату. Чи не візія того царату в „Великім Льоху”, де повторюється мотив із „Сну”, що „цар хоче весь світ полонити”, та що — в тім майбутнім, про яке говорить ця Шевченкова містерія, — грядучий тиран — дбатиме про те, щоб „люди не крали води з річки та щоб нишокм піску не орали”? Він бачить і найвищий щабель божевільного валтасарського комплексу грядучих тиранів на Москві: вже за часу Шевченка москалі робили на Україні таке, що „і ляхи б злякались, оніміли з переляку”, або таке, що „аж пекло злякалось... Мати Божа заридала. От тоді то було свято!”... для диявола, як хвалиться одна з його відьом, ворона з „Великого Льоху”. Бо ці образи наближають нас справді до найвищого шпилю, на який вдряпується — перед своїм срамотним загином — всякий тиран, який одверто заключає пакт з дияволом і навіть царя пекла лякає своїми „осягами”.

Коли „в хаті нічого вже взяти” буде, тоді — бачить Шевченко — прийде пакт московського деспота з дияволом і *похід проти другого, спіритуального світу, передусім на Україні*: вже схоче він не „світ цілий полонити”, тіль-

ки світ видимий, — а „світ Божий в пута закувати”, „скувати душу живу”. Це — відомо — програма вже царату червоного, яка привиджується віщому окові поета. Більше навіть! В цім остаточнім замаху грядущих тиранів у Кремлю заволодіти не лише тілом, але й душею людини, обездушити її в союзі з дияволом, передчував він мовчазний пакт обох тиранів — вмираючого чорного і народжуючого за життя поета — тирана червоного, що виріс з так званої ліберальної і „свободолюбної Росії”. Не міг не знати Шевченко, що божище тогочасної ліберальної Росії, В. Бєлінській, накинувся на його поезію з такою злобою, як слуги царату. Що цей „ліберал” і „гуманний” проповідник публічно зсолідаризувався з репресією царату проти автора „Сну”. Це був маркантний знак засадничої ідентичності духової йому сучасних і „грядучих тиранів” з табору „свободолюбної” Росії. Тому й слідно було в творчості Шевченка — глибоку ворожість до ідей (і людей) „нової”, так званої „поступової”, а далі „ліберальної” Росії (в тім числі й Пушкіна та Некрасова), з якої зродилася большевицька каста — політична й ідеологічна.

Це ж ця ксенофобна, шовіністична „прогресивна” еліта „нової Росії” принесла вже за часів Шевченка на Україну „великих слів велику силу” тої „чужої мудрости”, з якої глузував поет, якою „обікрали” Україну з традиції „своєї мудрости”, затьмарили мозок „поступової” інтелігенції брехливими вогнями „братерства братнього”, щоб „просвітити сучасними вогнями, повести за віком” адорації людського розуму, неґації Бога („немає Бога, тільки я”!) і драгоманівського плазунства перед „мудрістю” старшого брата Каїна... Ці ж слуги нового червоного царату, як прозирав Шевченко — вже заходяться не лиш світ собі весь підкорити, але й „світ Божий”, що горить в людській душі, самий дух людини, саму „живу душу” — „в пута закувати”. І в цім особливо прозирав Шевченко той остаточний, найвищий зліт (майбутньої „свобідної”) Росії, яка народжувалася з його доби з її гріхом проти Духа Святого,

з гріхом, який, як відомо, не прощається, і за який приходить жахлива, заслужена відплата.

„Весь світ полонити” і коли „в хаті нічого вже взяти”, — саму душу людську віддати зв’язану і в пута закуту — дияволіві, — ось дві цілі, до яких — бачив Шевченко — прямуватиме „нова” червона деспотія „грядущих тиранив”. А першою їх метою на тім шляху — буде, писав він, зробити так, щоб могли потішити себе нові нерони, що — „України вже немає”, немає головної перешкоди в їх пекельних плянах...

Як найближчий етап розпаду тої диявольської сили, якою була для нього Москва, — бачив він духовим оком упадок чорного царату. А образ цього розпаду дав у поемі „Сон”. Бачив, що хоч „львичища” вавилонські ще ростуть, „та корінь їх уже гнилий”. Бачив він, як основна підпора чорного царату — його „еліта”, провалюється крізь землю, коли на неї в гніві гаркнув їх пан... Думка глибша, як на перший погляд могло би здаватися. Спиратися може володар лише на те, що ставляє опір, отже на касту бодай в чімсь тверду, хоч і послушну волі свого пана. Там же ж де ця каста від подмуху панського гніву, западається під землю, западеться з нею і той, хто думає на неї спиратися... Така була ідея цього образу Шевченка. І справді — коли всі підпори „ведмедя” Миколи — старшина, челядь і солдатня, „пішли в землю”, що сталося з „ведмедем”? „Стоїть собі голову понурив... Де ділася ведмежа натура”? Став „мов кошения — такий чудний”... Коли дворянство московське, підпора трону, обернулося в куртизанів, двораків, у „лакеїв в золотій оздобі”, в „рабів з кокардою на лобі”, що в землю ладні були сховатися перед гнівом свого пана, — тоді їх сила зникла, а з нею — і сила їх пана, який з „ведмедя” обернувся в „кошения”... Візюнуючи цей неминучий кінець чорного царату, Шевченко „аж засміявся” на безсило-розлюченого володаря, цілком так як ніби сміялися кости мертвих запорожців з „Великого Льоху” до царських урядників, що, самі лякаючись, розривали могилу...

Там, де інші чули рик левиний, чув він вже „плач великий вомісто львичицого рiku”, плач конаючого лева і нявкання кошеняти, замість ведмежого реву. А в новій тиранії, яка прийти мала старій на зміну, а якої чортівське обличчя він прозирає духовим оком, — бачив він той найвищий зліт, по яким надійде остаточний кінець нового Вавилону.

В тім же ж, що обсервував з того ведмежого царства, як існуюче за свого життя, вже бачив смерть. В одній новелі оповідає, як якийсь баль на Україні, на тлі її тодішнього рабського стану, видався йому „якоюсь нелюдською забавою”... Коли ж заснув, мариво балю з'явилося йому у сні, але в фантастичнім світлі: „замість звичайного вальсу, я бачив у сні знаний образ Гольбейна — „Танець смерти”. Відомо, що цей образ того майстра представляє танець кістяків, — з кістяками в оркестрі, але напудрованих, повбираних — мерців, що удають живих... От так як в царськiм ведмеді він бачив жалюгідне нереальне кошеня, в його старшинах „пузатих”, — розпухлі трупи, що самі ховаються під землю, так бачив він у тодішній панівній касті імперії мерців, що удають живих.

І якраз навпаки! В недалекім майбутнім бачив він, як мерці, наче воскреслі, виходять з-під землі на Україні. Коли в звірях, до яких прирівнює московського Нерона з його слугами, корінь був уже гнилий для його ока, то навпаки, в символі України — в старім дубі, який шашелі „гризуть і тлять”, бачить він „як од коріння... зелені паростки ростуть і виростуть”, бачить здоровий корінь.

Знаємо, що, крізь призму його філософії життя, значило це: що основне джерело росту й життя, „іскра вогню великого” в тілі нації чи її провідної верстви, — вже гасла в імперії московського Валтасара, і навпаки — розгорялася під попелом розчавленого тіла козацької нації. Він всім еством відчував, як „велика руїна”, як називав Україну, починала здригатися вся від якогось ледви ще помітного підземного землетрусу. Тіло нації, що впала була в летар-

гічний сон, починало ворухитися, піби дух, що відлетів від неї, входив знову до покинутого тіла.

Він, який знав Сковороду, мабуть знав і його пророцтво: „мудрствують, що Україна спить... Нехай спить, сном кріпким, богатирським, та всякий сон є пробудний, і хто спить, той не мертвечина і не трупище здохле... А коли проспиться і прокинетися, коли доста намріється, тоді очутиться і забордрствує”. Шевченко відчував, що сон цей кінчиться, що все тіло нації немов у пропасниці здригається. Що вся природа України, всі поховані в козацьких могилах щось кричать, когось кличуть, кличуть того духа, що відлетів геть в час довгої великої руїни, хочуть встати. Призивають вернутися відлетіле козацтво. „Очерети у Дніпра питають — де то наші діти ділись”? — чому не вертаються козаки? „Чайка скиглить мов за дітьми плаче”... „Пороги щось страшне співають” — козаків виглядають... „Могили сумують, питаються, де наші панують”... „Могила батька Богдана”... Козацька церква — „виглядає запорожця з Лугу, оболонками старими мов мертвець очима позирає на світ з домовини”... час оновлення. Сумує Корсунь стародавній, і Альта плаче: де Тарас? Собор Мазепи, руїни Чигирини виглядають тих, що їх будували, що там панували... Вся „Україна обідрана понад Дніпром плаче” за козаками... Душі поляглих і замучених козаків „витають” над своїми могилами, і просять Бога — щоб дав їм Господь на цей „світ виглянути з могили”... Коло Холодного Яру душі гайдамаків витають, нового Гонтю виглядають... Вся природа України, її замки, могили, церкви — все, що будувало лицарство козацьке, кличе до себе тих, що формували Україну, а душі тих будівничих витають, шукаючи на світ цей Божий знову вийти, докінчити недокінчене діло, грозячи зза могили катам їх „спражить на вогні”, присягаючи, що прийде час, коли — „усі ми і встанем!”

І він сам, їх бард — викликає їх на цей світ, все йому привиджуються козаки, встають з могил, ота „вельможна громада” — „всі в золоті”... Без них і він, і вся Україна

чуються „сиротами”, мертвим тілом, від якого відлетів його животворчий дух. А в його візії майбутнього бачив, як вставали трупи з могил, як — „мерці за правдою встають”.

Ця невсипуща ідея про повстання козацтва — притаманна всім поколінням України, тим, які ідентифікували її з лицарством запорозьким чи старого князівського Києва... Вже цю саму напосідливу думку стрічаємо в Самійла Зорки, в його врочистій промові над домовиною основоположника держави козацької гетьмана Богдана. Так як Шевченко розмовляв з поляглими лицарями і кликав мертвих своїм словом — „Верніться!”, так кликав Зорка мертвого гетьмана, щоб той „промовив до братів своїх хоч би слово”, щоб „наставив їх, беручи приклад з німого Аттіса”, як „мають козаки без нього жити і поступати з сусідами, друзями і ворогами нашими”... Недаремно взяв він за приклад античного бога Аттіса, який, як весна, вмирав в розцвіті сил, зборений зимою, щоб знову воскреснути своїм вірним, виходячи з незримого світу, з могили... Він сам, пророчим оком, зазирає у „гори, в вертепи темнії, у нори”, щоб усіх „поборників святої волі”, що згинули для неї, „із тьми, із смраду, із неволі на світ цей вивести” своїм вогненным магічним словом.

Знав нашу історію, її упадки і злети вгору, знав, що „Аттіс” козацький, хоч похований злою силою, встане з могили; знав, що коріння диявольської сили, що їх запхала у могилу, — „уже гнилі”, бачив „нові парости” нової України. Бачив, як „ворушиться пустиня” українська і як „мерці за правдою встають”... І знав теж як вони встануть і як треба, яким словом відімкнути ті заклепи на могилах і печерах, щоб воскрес мертвий Лазар. Це була його містика могил. Бо знав він, що як раз з Холодного Яру повіє новий вогонь нової України.

VI. МІСТИКА МОГИЛ КОЗАЦЬКИХ

І думу вольную на волю
І з домовини воззову.

Т. Шевченко

Могили, домовини козацькі, мали для Шевченка містичне значіння, як місце де похована, разом з козаками, свобода вільної колись України; як місце, коло якого віє незнищимий вогонь вільного духа лицарства нашого; як місце, звідки він і встане — як він каже, „з вертепів, з нор”, з могил, з печер. Недаремно бачив він — коло тих яруг — незримо полум'я їх духа. Знав, що ті воскреслі до нового життя будуть хрещені „вогнем і духом”, під час нового Армагедону „кінця віку цього”. Один з „духів злоби піднебесних” у „Великім Льоху”, які з'являються в тій добі, пояснює, як треба розуміти Шевченкове пророцтво про козаків — „усі ми і встанем”!

Перша ворона, в тій поемі, кракає: „думала, з Богданом от-от їх поховала, — ні! встали погані з шведською приблудою... Живучі проклятуці!”... Отже не ті самі, що поховані були за Богдана, встали за Мазепи, встав — їх дух у мазепинцях. Не дурно „ворони” московські, в слідуючій поколінні за Шевченком, прозивали „мазепинцями” тих на Україні, які — їм здавалося — були „заражені” духом мазепинським. Ще ясніше висловлює свою ідею Шевченко де-інде, коли заповідає, що козаків „дух великий воскресне знов серед мечів”²⁸) — в онуках, коли „тьма тіней” забитих лицарів „в степах розбудить Божий суд”. Так як це сталося в 1917-20 рр., в часи УПА.

„Тьми тіней”? — Власне! — це ж ті „душі праведних”, які витають над могилами козацькими, виглядаючи нового Гонтю. Їх дух, що відродиться в нових поколіннях, воскрес-

силь козацтво на Україні і в пляні фізичнім. Це буде тоді, коли — як сказав Гоголь — нащадки почують, як в них „загарцювала душа предків”; коли „пізнають”, що „виросли крила” орлині за плечима до великого лету; коли духово переродяться, з „Хамових синів” у лицарів, коли наступить на Україні революція духа.

Він вказує теж, де цей дух воскресне. Там де він діє, де він незримо витає! Коло малих і великих льохів, коло зруйнованих церков, коло могил, у домовинах „воїнів христових”. Коло укритих печер, де зароджується невидиме, що має вийти на видимий світ.

В античнім світі, в печерах діставалися ініціяції, так само в катакомбах християн. З підземних випарів діставала свої надхнення пророчиця Пітія, — ініціяції, які з людини матеріяльної робили людину духову; де пізнавалися таємниці, містерії життя і смерти. Все, що дозріває, що має прийти на наш світ, дозріває в укритім місці, в печері, під землею (зерно, ембріон) — тепер „підземна Церква” на Україні. Ідеї дозрівають — як він писав — в нашій „кістяній коморі”. Печера — це ж було місце народження і смерти Слова, що стало плоттю. В них замкнена була таємниця сполуки небесного з земним, духового з тілесним, божественного з людським, вічного й дочасного, початку й кінця. Пророки — для медитації — відходили в пустиню, ченці в „затвір” монастиря чи Лаври, в печерах пізнавалося правду, яка там „лягла спочить”, в печерах, в льохах ховалися духові скарби предків, що якби їх здобути — „не плакали б діти, мати б (Україна) не ридала”. В Євангелії читаємо: „ті, кого цілий світ не був гідний, вандрували по пустинях, і горах, по яругах і печерах”²⁹) — там виношували правду, яку звістувати мали світові.

Місця, де сподвижники молилися за Україну, місця наповнені козацьким „благородним трупом”, через яких „слава козацька на всім світі стала”, заражали душі живих своїм духом, які — як струна до струни — дріжали в унісон з померлими. Або ніби якась багетка, яка починала тремтіти в руці коло місць, де лежали поклади

золота або цілющої води. Ті, що відвідували Києво-Печерську Лавру, Люрд або могили під Берестечком, — розуміють як цей незримий флюїд мертвих починав кружляти в серцях живих..

В драмі „Володимир” Т. Прокопович уявляє те велике „чудо”, в передісторичних часах, як св. Андрій опинився на київських горах, та — як „світ великий” з них вразив його... Бачив двох, Антонія і Феодосія, що „в горах собі глибокі ями копають ізсохшими од поста руками”, як „князі в Лаврі в убогих старців багатства шукають”, того „світла”, тих скарбів духових, які бачив поховані в могилах Шевченко... Переносячись в ту давню добу, каже автор апостолові візйонувати прийдешне, коли „світ їзидеть од печер тих темних,... небо в пропастях підземних”. Небо... І Шевченків Варнак, бачучи „святий Київ наш великий”, і чуючи дзвони його церков, чується „мов на небі”. Цей світ з пропастей підземних, з печер темних, той вогонь, яким мудріли й горіли колишні лицарі, він блиснув у Шевченка з Холодного Яру, вогонь світла правди...

Вже сама медитація коло місць, де покояться святі і герої, викликає в людей геніяльної інтуїції чи імагінації, — видива встаючих мертвих. Над тими місцями — або навіть тільки при них. Біограф св. Дмитра Туптала пише, що коли той писав свої Житія Святих, то в творчій напруженню „він переймався світом останніх, духово еднався з ними, ставав сам причетним до того небесного світу; в цій духовій близькості до сонму праведників, його творчість продовжувалася, можна сказати, і тоді, коли він спочивав. У снах йому з’являлися святі, про яких він денно і нічно писав і вели з ним розмови”. Зовсім так, як душі поляглих козаків з’являлися Шевченкові, і вели з ним розмови.

Нераз, у подібних випадках, ніби до медитуючих самі мури, чи могили, поля й річки промовляли, як напр., до ігумена Лаври Іова Заліза, про якого пишуть, що „коли б та печера, де молився самотний Іов, могла говорити, то оповідала б вона нам, як часом упродовж трьох днів, сам один

у печері, маючи за їжу тільки сльози й молитву, молився Іов за благо світу, що ввесь у злі лежить”.³⁰) — „Печера оповіла б нам, коли б могла говорити”... Ось ті, які могли чути ту німу мову, приходили до тої печери, і не раз залишалися там навсе, здалека від виразної мови „світа, що у злі лежить”... Те саме читаємо в згаданій вже надгробній промові С. Зорки при похоронах гетьмана Богдана. Зорка знав цю магію козацьких могил і передбачав страшну містичну силу їх заповіту. Він закликав присутнє лицарство: що нехай „людською мовою про діла ваші лицарські розкажуть (нащадкам) і поля, і долини, вертепи і гори; розкажуть, яким ви мужним, героїчної відваги повним серцем за вольности свої стояли й воювали”. І, може й не знаючи про Зорка, писав один з українських прочан на Берестейські могили: „а в тій гущавині таївся дух минулого, що родив в народі перекази і леґенди. Населення довколо Берестечка горде минулим своєї вужчої батьківщини, і ніщо у нього не вирве віри у відродження славного минулого”...³¹)

Ось що робили в душах нових поколінь ці незримі духові флюїди, та „нечутна” мова, що змушувала тремтіти в унісон з поляглими душі прочан до тих могил; горіти релігійним піднесенням тих прочан, що масово текли до Лаврських святинь у Києві. Звеличник Запоріжжя, Олекса Стороженко писав про одного старого — вже на покої — запорожця, — як він молився, то „аж камінні стіни почули ту молитву”... Лишалися слова тої молитви, мов написані кимсь незримим крейдою на тих мурах, щоб їх могли прочитати ті, що мають до того вуха і очі.³²)

Молодий містик і стигматик під час другої війни, Степан з Плугова, в Галичині, що згинув трагічно, мав такі самі видива поляглих козаків, як Шевченко. В книжці про нього, незвичайно цікавій та повчальній, читаємо, як цей юнак-візіонер, всупереч дослідам і загальній думці місцевих людей, твердив, що з двох церков у Плугові, старшою є та, на горі, де спочивають козаки, що під проводом Хмельницького билися і згинули під Золочевом. Та

горішня церква стояла на козацькім цвинтарі, що мав для України велике значіння. Коли люди з священником і Степаном увійшли туди, — „на нас — читаємо — *повіяло духом козацької давнини*”, почали обновлятися образи в церкві („*чаяла оновлення*” — у Шевченка) і душі тих, що молилися, бо „в плугівській церкві збиралися на молитву душі козаків (казав Степан), що лежать поховані на тім цвинтарі... По їх молитвах образи відновляються,... знак, що визволення України вже недалеко”...³³) Це Шевченкові „душі праведних”, що „могили назирають” або „витають” над ними, це „вогонь” з печер і могил, що запалює душі живих, які туди приходять.

Зовсім інший автор пише подібне про Кам'янець, Антоненко-Давидович: „скільки громовиць історії пронеслося над цим містом; кожний крок, кожний камінь у ньому — надзвичайна містична історія... Постать Кармелюка ясно проступає сьогодні з далекого минулого... Вежа домініканського костела, здавалось, що його темне каміння увібрало в себе *подих століть*... Турецьке місто — *подих сивої давнини*, фортеця, де з початку ХІХ віку був ув'язнений Кармелюк... Башта Кармелюка, там і тепер — *лунка тиша віків*, кожний крок промовляє про давно минуле”. Те промовляє досі мовою „лункої тиші” до тих, що мають вуха, щоб чути.³⁴)

Подібна легенда про Жидачівський замок з його „заклятими скарбами”. На Великдень до перших півнів, князь з дружинниками сторожать скарби... Колись *вийдуть вони з підземелля*, відбудують замок, як заграє стара боева сурма”... І скарби, і підземелля, і гук сурми на страшнім судилищі, і вихід з могили, — все це мотиви поезії Шевченка про те саме: про подолану й загнану в могилу правду (духові „скарби”), яка колись в образі її оборонців вийде з могил на останній бій з займанцями на звук труби архангельської, щоб „відбудувати замок”, здвигнути Україну козацьку... А ось у Позичанюка, замолоду склавшого свою голову в боротьбі з червоним дияволом, голову містика-поета: „три брати, всі однакі”, ті що підняли меч

на московського займанця. Всі пішли під землю, але — „під рідними соснами їх життя перетворилося у пісню. Бренить вона на устах месницької Волині, черленого Підгір'я, непокірної Галичини й Кармелюцького Долу”... Ніби з промови Зорки! — про німу мову степів і долин, яка нашептує нащадкам героїчний наказ тих, що впали там і чий дух поверне втілений в людях, що вміють почути німу мову могил.³⁵)

Нарешті найяскравіше і найбільш містично схопив цей процес, цю містику могил, незрівняний віртуоз пісні і слова — Кошиць. В своїх Спогадах оповідає, як прислухався він до наказів поляглих запорожців, що теж „перетворилися у пісню”, як прислухався до старих пісень козацьких на Кубані, записуючи їх. Співали йому Думи... „Не знаю, може то мені здавалось, а може відгомін сумних історичних подій жив ще в колективній душі народній та якимсь містичним способом передавався співакам, але виконання історичних пісень набирало цілком іншого характеру... Якась урочистість, якась *взнеслість*, відчувалась в голосах... Обличчя співаків поступово *перемінювались*, звичайне, буденне спливало з них, вони робились сумними, поважними, іноді схвильованими... З них *говорила* загальна душа нашого народу, для якої подія, що оспівувалася, не була мертва сторінка історії, а жива, свіжа рана, що стікає живою кров'ю. З їх (співаків) очей історія оживала і дихала холодом минулого... Іноді мені ставало страшно”... В тих піснях ідея опановувала душу загалу. „Після таких духових „подій”, я був повний якогось *духового тремтіння*, що не покидало мене дуже довго”. Іноді як співали Думи, особливо як старий козак, 97-літній Максим Шутько, „ледви чутним голосом співав „Славне було Запоріжжя”, вражіння наче вночі на *могилі чуєш зпід землі голос*... Доля дала мені найбільше щастя балакати *наче в якомусь містичному тумані* з самою історією, чути, як *б'ється серце* всієї нації, сама моя батьківщина шепотіла мені на вухо усі свої жалі, свої образи, свої скарги, свої сподівання” (підкреслення мої — Д. Д.).

Геніяльним мистцем містиком змальований процес, як похована Україна з підземелля, з могил може промовляти душею предків до — не глухонімих — нащадків, заражаючи, наладовуючи їх містикою батьківщини, кличучи, оживляючи в їх серцях завмерлий дух історії і предків, вогнем запалюючи душу до чинів. Містика могил!

І в цій містичній поезії в прозі Кошиця є щось більше. Коли надхнений голосом історії він чув дзвін з могил козацьких в тих піснях, він сам не знав (це часто буває з поетами), яку глибоку правду виповідали його слова. Він дякує своїй долі: бо все це „просвітлило мій розум, дало національну силу моїй душі, національно ушляхетнило моє серце і навіки спрямувало мою життєву працю” (підкреслення мої — Д. Д.). Голос з могил поміг йому побороти багато спокус, „включно по той шмат гнилої ковбаси”... Іншими словами, став „чимсь єдиним, чому я служу і вклоняюся як своїй святині”.³⁶) Цей голос, цей вогонь з Холодного Яру (з „холоду минулого”) — просвітив розум, себто дав мудрість звище, яку дістається лише містичним шляхом... Дав національну силу і запал душі... Себто дав він віру, що не боїться нічого... Ушляхетнив серце... себто відірвав його від приземного і надхнув захопленням до всього взнеслого, високого, шляхетного... Що ж це є? Це знов та трійка, ті три основні прикмети „панства козацького”, мужність, мудрість і шляхетність, — які є основними прикметами справжньої провідної верстви, прикметами касты лицарської, що без них нидіє і пропадає нація і людина.

Цю містерію могил, містерію нашого вічного міста, відчувало і нове покоління борців визвольної війни. Дмитро Мирон-Орлик, забитий в 1942 році займанцями на вулицях Києва, пише про це: „Київ робить вражіння другого Риму, і красою, і величчю і сивою давниною. Тут відчуваєш і розумієш благословення св. Андрія... В Києві відчуваєш, що дивляться на тебе віки і великі незнані предки... Як ходиш святими місцями Києва, чуєш, як росте в тобі якась нова сила. Так мусіли колись відчувати

ті, що ходили до святої Землі". І, як цей галичанин, так відчував наддніпрянець А. Любченко, непереможний потяг до містики цього „трагічного і шляхетного, розтерзаного і живущого, якоюсь таємничістю овіяного, віковичну істину в собі приховуючи... гніздовище усіх скорбот і радощів, усього сенсу життя і боротьби моїх пращурів і мого народу... Ти мені знову даєш сили... знову окрилюєш, я п'ю з твоїх життєдайних джерел".³⁷⁾

Ось як ті відчували містерію підземної України, ті з нового покоління теж, які вміли чути німу мову „незнаних предків" і відчувати як вливали вони в них „нову силу".

Цю поховану під землю в могилах Україну бачив, відчував, з нею розмовляв і її „із тьми, із смраду, із неволі" на світ Божий прагнув „воззвати" Шевченко. Писав: „могили, могили високі мої! Скільки внеслих, прекрасних ідей переливалось в моїй молодій душі, коли я дивився на вас, темні, німі пам'ятки минулого, нашої слави і нашого безслав'я"... Знав, що смерть прийде нам всім, коли відірвемося від минулого нашої землі, служачи чужим богам, бо — „частина ми землі цієї, де прадіди родились наші, де їх високі могили в степах так гордо здійнялись, де наші очі прикувала понура їх краса, що долю нашої України без слів нам розповіла". Шевченко розумів, що „зійшовши на старовинну високу могилу", поет, мистець, ясновид може „дістати надхнення і зачерпнути з її надр хоч трохи того, богам лише властивого дару" — божественної інспірації. Сам він, чуючи Думи козацькі, як пізніше Кошиць, був „зачарований ними, йому хотілось плакати (від захоплення), і ті сльози (ентузіязму) „обновили" його, „воскресли, дали відчути ту свіжу, живу силу духа". Його переслідували там видива, яких він майже чув дотик, чув себе одержимим духом, що віяв з тих, що поховані в могилах...³⁸⁾

Ця містична сила, укрита в могилах предків, як і під землею або в старих мурах церков, де витають душі предків, що боролися або молилися за свою землю, сила, яка

будить і випростовує пониклий дух нащадків, — може здаватися „схоластичною фантазією” жерцям „сучасних вогнів”, — можливо... Але вони, яким так імпонує, що якийсь „німець скаже”, всяка думка займанця чи чужинця, — вони, які розбивають собі лоби перед чужинецькими ідолами, — хай придивляться уважніше, як на ту містику — свою і нашу, задивляються чужинці, особливо ті, що не відчують до України жадної симпатії...

Москва та її чорні маги здавна знали значіння символів і забутків минулого. Зруйнувавши державу Великого Новгороду, москалі вивезли до себе великий Вічовий Дзвін, що скликав новгородців на раду, щоб забули про нього новгородці і про свою колишню свободу... Є московська пісня-легенда про Стеньку Разіна: що „єсть на Волгє утьос, дікім мохом аброс”, а коло нього не раз спочивав Разін і обмізковував свої наскоки; і ось постала легенда, що як інший розбійник — на таку велику міру очевидно, як Сталін або Хрущов — коло того „утьоса чуткім ухом пріляжет, то утьос-велікан, всьо что думал Степан, всьо таму смельчаку перескажет”... Москалі розуміли добре, руйнуючи наші могили історичні і церкви, що вони „перескажуть” новим поколінням борців...

От що читаємо в україножерному часописі п. Вейнбаума московською мовою, про містику могил, старих руїн, і про подорож по Палестині Ю. Марґоліна: „тисячі літ припадали прочани до ерусалимської „стіни плачу”, до цього, єдино заощадженого матеріяльного свідка правди минулого, єдиного доказу, що їх відвічна вітчизна, не була вигадкою або маяченням... Нове покоління з цих німих плит (зовнішньої огорожі храму) черпає віру в себе і в силу життя... Ми йдемо мовчазно, приголомшені і перестрашені, відчуваючи на собі тиск тисяч літ і здається, що вмерлі йдуть поруч з нами, що відчуваемо в собі дух маккабеїв”...³⁹) Ось хто знає містичне значіння, що дає віру і кріпить духа — руїн і могил минулого! Знали це напевно і Хатаєвичі, Троцькі і Кагановичі, які, чи не тому якраз? під доглядом Леніних і Ста-

ліних, — так страшно, в загнuzданій ними Україні нищили там світські і церковні пам'ятки минулого, нищили цих „свідків правди минулого”, які українці могли протиставити брехливій пропаганді ворога. Чи не на те згадані чужинецькі правителі України нищили старокиївські палаци і святині, щоб ми від них „не черпали віру в себе і в силу життя”? Щоб ми не чули, що „вмерлі” наші — з Мазепою, Орликом, Полуботком і Гордієнком „ідуть поруч з нами”, і будять в нас дух, смертельний для всякого займанця? Щоб не згадували героїку минулого і щоб легше дали себе українці обернути в „хамових синів”, в гелотів всякої погані? О. Стороженко оповідає, як російське „христілюбиве воїнство” ограбувало стару запорозьку церкву і каплички, як по погромі московським залишилися лиш „купи каміння і цегли”, як „Текелій руйнував Січ, і звелів все поламати й знівечити, щоб і духом не пахло запорозьким”.⁴⁰) От що нищила „православна” московська орда! Не мури і золоті ворота, а — „дух запорозький”, що віяв від Січі та її церков... Не дурно О. Стороженко прирівнює руйнацію Запоріжжя Текелієм, Норовим та Яковлевим до руйнації старого Києва татарською ордою, а я прирівняв би до руйнації і ограбовання Києва та його святинь суздальською і червоною московською ордою за наших днів. З безлічі прикладів — навести варта як Павел Посишев і Мендель Хатаєвич упродовж одного 1934 року обернули в руїни Михайлівський монастир XI віку, збудований князем Ізяславом-Димитрієм на честь патрона Києва архангела Михаїла, якого сила стояла на сторожі держави Київської, до якого „сили” зверталися Шевченкові гайдамаки... Слуги диявола знали, що таке містика старих пам'яток і містика могил; їм треба було убити духа предків, що витав над тими пам'ятниками; що міг окрилити новою силою нащадків. З цієї ж причини „засаджували” большевики могили замордованих у Вінниці, або царські москалі дошукувалися в Румунії могили Мазепи... Не для чого іншого знищили слуги московського диявола й „Великого Миколу” на Печерську та інші старо-

давні церкви, свідків князівсько-дружинницької доби України, щоб на їх місце поставити капища диявола. Для того, щоб не лишилося сліду тих місць, звідки віяв вогонь стародавнього духа України. Не ніби то для „економічного прогресу”, зробили большевики Каховське море в північній Таврії, коли то пішли під воду козацький острів, могили козаків, Великий Луг, село Городище, біля якого на острові стояла Запорозька Січ, пішли під воду й могила Сірка і „камінь Святослава”... Все це було знищено в тій самій цілі, як Берестецькі могили, біля яких кружляли віками перекази і легенди про Богдана, Богуна, Нечая, і щоб вирвати з пам'яті народу нашого саму згадку про героїчне минуле, щоб ми забули, хто ми, „чиї сини, яких батьків, ким, за що закуті”, щоб згадки про минуле, яким дихали ті могили, своїм вогнем не запалили душі нащадків, не допомогли їм знов стрясти нового ворога й „вражою кров'ю волю окропити”.

Недурно ще під час московської війни 1919-20 рр. особливо тяжкі бої з арміями червоного царату відбувалися коло Каховки, яку большевики звали — „проклята козацька земля”.⁴¹⁾

І даремно одописці сталіних, коневих і кагановичів, проливаючи крокодилячі сльози над затопленою стародавньою Україною, — потішали, що це робиться в ім'я якоїсь „нової краси”, „в ім'я всенароднього прогресу”. Яничарі самі знають, що це робилося для чого іншого, — щоб убити містику сивої давнини, яка могла воскреснути біля тих могил в серцях сучасників... Недурно свідок і активний учасник цієї варварської акції, Довженко стверджує, що „ми втопили в нім, в цім морі жаль і минулу славу”... Слушно! Так як бачив це сто літ наперед Шевченко — „в хаті нічого вже взяти” слугам диявола, то пішли розривати і затоплювати могили, щоб „втопити минулу славу” козацтва, випорожнити душу нашої нації, щоб „світ Божий” в ній старатися згасити, щоб цю чужу їм душу „в пута закувати” чортівської доктрини Леніна-

Ульянова чи Троцького-Бронштайна, однаково ворожих славному минулому України, її героїці та її вірі.

І те саме робили сучасні слуги сучасного нам царату, напр. у Вінниці, де на могилах підступно замордованих українців — вони „засадити” те місце, зробили „народній парк”, щоб стерти в пам’яті нації спогади про тих, які ставляли чоло чужій тиранії. Це ж передбачав Шевченко, коли писав, що до Холодного Яру, над яким витав дух Залізняка, виглядаючи нового Гонту, — вороги зробили все, щоб до нього „й стежки малої не осталося”, „засадити нові кати, щоб до нього люди не ходили на пораду, що їм діять з людоїдами лихими, новими ляхами” (тобто з москалями); щоб не ходили й не набиралися там люди гордого духа предків, щоб почути, як треба знов „одностайно стати на ворога лукавого”.

По смерті Шевченка доносив київський губернатор своєму начальству, що коло тої могили „поховані гайдамацькі ножі”. Вони дійсно були там поховані, лише не так, як то розуміли в Москві. Большевики скинули хреста з могили людини, для якої це був символ найвищої правди. Знову на те, щоб дух пророка не промовляв німою мовою до прочан. А як можна було читати в нашій пресі, звірюється один грузин, кол. советський старшина, як йому вдалося випадково врятувати могилу Шевченка від її знищення москалями: при відступі розбитих московських армій за Дніпро, був тайний приказ одній формації збомбардувати і знищити могилу кобзаря, бо там ніби стояла німецька батарея. Вигадка, щоб потім, зіпхавши цей акт на ворога, остаточно знести з поверхні землі могилу, де нащадки набиралися духа автора „Великого Льоху”. Цей трусливо-нікчемний акт і був ударемнений несподівано втаємниченим в нього грузинським старшиною. Що значили для Шевченка могили козацькі? Він відповідає про це: „моя прекрасна, могутня і свободолюбна Україна щільно засипала своїм вільним і вражим трупом незчислимі величезні кургани; вона своєї слави на поталу не давала,

ворога деспота під ноги топтала і, свобідна й нерозтлінна, вмирала. Ось що значать могили..." на Україні.

Величезна евокативна сила споминів, якими стали для нас могили степові, знак тризуба, хрест, для інших — орел, як писав Йосип Флавій про легіонерів римських — що „вуха їх готові на слухання, очі позирають на коругов з орлом, а руки готові до січі". Хто перейметься таємничою силою, замкненою в тих мовчазних символах, — руки йому стануть „готові до січі", або до молитви, весь він готовий до повної посвяти, до погорди смерти за комплекс ідей і почувань в тих символах замкнених, яких німу мову сприймають як наказ „гострі до слухання" вуха душі. Цю евокативну силу могил, пам'ятників, та інших символів колишньої слави України могли, хто вмів, обсервувати в пам'ятні 1917-20 рр. В переддень відбуття одного з військових з'їздів у Києві 1917 року, чужинецький часопис на Україні („Кіевская Мысль") писав про це: „Сильно гудів з дзвіниці Софійського собору дзвін „Рафаїл" (мазепинський)... Уся площа, яка вже потопала в сумерку вечора, представляла незвичайний вигляд. Десятки тисяч народу заповнили її... У самого пам'ятника Хмельницького відслужено молебен. Український полк гетьмана Богдана, як один муж, впав на коліна. Впала на коліна й товпа. У сутінку блискала щетина сталевих багнетів над головами вояків навколішках... Захоплюючі промови... „Брати українці! Присягаймо-ж... Присягаємо!"... Гучно підвелися на ноги... Команда... Гучно стало переходити вояцтво... Поллялася пісня: „і покажем, що ми браття, козацького роду!" На темнім небі засвітилися великі ясні зорі. Виразно відбивався темною бронзовою скелею Богдан на коні з піднесеною булавою... *І здавалось, що тисячолітні київські вулиці згадують якийсь давній-давній сон"...⁴³*)

Грандіозна картина, що показує, як у серцях тисяч українців, як і в серці Шевченка, під впливом тих символів давноминулого, миготів сон про колишню й воскреслу козацьку і старокнязівську Україну, з Михайлівським монастирем (тоді ще незруйнованим московськими варва-

рами), з мазепинським „Рафаїлом”, з грізною постаттю великого гетьмана... З іскор тої блискучої давнини, закутої в тих символах з їх німою мовою, спалахнув вогонь в серцях нащадків, від якого затряслася була в своїх підвалинах потворна імперська будова московських ханів, з усією поганню леніних, троцьких, кагановичів та інших нехристів, що сараною сіли на „нашій не своїй землі”... Не дурно ж вони знесли Михайлівський монастир, здерли хрести з Святої Софії, і нині далі намагаються понищити всі символи, німих свідків славного минулого України.

Що говорили всі ті, вгорі згадані, що чули ту німу мову символів? Вони говорили, що тоді в „пропастях підземних” вони бачать небо, „скарби” духа... З холодних яруг їм у душу блисне „вогонь”, що запалить до чину... „Тьми тіней”, забитих оборонців віри й батьківщини, з’являються перед ними і кличуть іти за собою, довершити „Божий суд” над катами... Тоді такі чують, як „говорить печера” до них... Тоді „про діла лицарські” предків розказують їм „поля, долини, вертепи і гори”, вкладаючи їм в груди своє „мужне, героїчої відваги повне серце”... Тоді „камінні стіни”, що чули молитву святого, промовляють до них, закриваючи вогнем незнаної віри їх серця... Тоді в церкві над цвинтарем поляглих запорожців „повіє духом козацької давнини”, від якого обновляються образи і серця прочан... Тоді від старих мурів повіє „лунка (що відгомоном грає!) тиша віків”, почуєте пісню „месників”. Тоді „містичним способом” перекажуть вам мертві з могил тайни їх життя і смерти („ким, за що закуті”), побачите їх „рани, що стікають кров’ю”... Тоді буде вам „сама історія дихати холодом минулого”, почуєте — „наче на могилі вночі підземний голос”, зможете „балакати, наче в містичному тумані, з самою історією” рідного краю, почуєте „як б’ється серце нації”... Тоді „сама батьківщина прошепче вам на вухо свої жалі, сподівання” і — накази, „без слів” розповість вам це. А тоді — як допущений в почет втаємничених в античних містеріях — почуєте себе

наче оновленим духом, „все буденне спливає” тоді з вас геть, почувете якесь „духове тремтіння”, містичний жах і радість, „просвітиться ваш розум, ушляхетниться серце”, набере нелюдської „сили душа”, якась „жива, свіжа сила духа” вілється в вас... Ось як діяла та укрита в підземеллях, „в норах, вертепах, в печерах” сила минулого, „думка про волю” на ті незвичкі постаті, яких досвід, за їх словом, я переказав тут. Ось була та містика могил, та містична сила, яка вставала, вривалася в душу нащадків, які мали очі щоб бачити і вуха щоб чути ту мову „без речей”. Ось була та сила, яка з незримого світу ставала активним чинником на землі, перш оновлюючи душу людини, а потім даючи їй творити в пляні фізичнім те, що другим здається неможливим, або чудесним.

Ось чому ворожа потуга завше „орлом чорним сторожем літала” над могилами України, ось чому навіть стежку намагалася до тих печер, звідки бухав незрозумілий для неї вогонь, засадити або порозривати ті печери, „щоб не пахло і духом козацьким”, який як встане — то „все наше пропало”, як компетентно ствердила московська ворона на нараді трьох темних духів у „Великому Льюху”. І нарешті — ось чому ту нашу закопану силу лицарства, їх „думу вольную” прийшов „воззвати із домовини” Шевченко, щоб запалити наші душі тим вогнем, що крився під землею України,... своїм словом, що „пламенем взялось”.

Воскресення цього пламени, цього духа старої і вічної України, завше боялися, всі чужі сили, які приходили „правити і володіти” нашим Придніпров'ям. Польська письменниця, зовсім не симпатик України, але людина проникливого розуму і містично настроєна, писала в своїм романі „Пожога” з часів 1917-20 рр., бажаючи пояснити, чому не один палац чужої шляхти і чужого дворянства пішов тоді з димом на Україні: тому, що цілі покоління кидали на дахи тих палаців слова прокляття. Прийшов час, те слово ожило, пламенем взялось і запалило оселі займанців... Чи це ж не є те слово Шевченка, що може душу розтопити і „оскверненну землю спалить”?

Це було виразне „або-або” — або „дух козацький воскресне знов серед мечів”, або — чужинець зробить так, „щоб і духом козацьким не пахло” на Україні, духом еліти, яка зробить з „хамових синів”, попихачів всякого „поганця”, — націю Галайдів, Мазеп і Богунів, Тупталів, Серапіонів, Антоніїв і Феодосіїв. Або минеться „срамотня година”, коли на Україні — „мовчать гори (могили), а над дітьми козацькими поганці панують”, як з гнівом і обуренням бачив це Шевченко і бачимо ми, — або воскресне в дітях дух прадідів великих, щоб звільнити країну. Або „неситі рознесуть” на Україні все насліддя давнини, „все піде на грище” зайдам, — „і Запоріжжя, і село, й монастирі”, або — треба щоб встали з могил ті, що будували й формували Україну, вся стародавня підземна традиція нашого краю, вся містика його, якою так до глибини своєї великої душі був перейнятий пророк нової України.

VII. „ДУХ СЕРЕД МЕЧІВ”

„І Наливайка дух великий воскресне
знов серед мечів” — Т. Шевченко

Чому їх, якраз те плем'я козацьке, тих велетнів нашої історії прагнув він „воззвати” з могил, тих „орлів України”, без яких не уявляв собі її воскресення? Чому він думав, що тільки їх „дух великий воскресне знов серед мечів”, зведе на наші степи „суд Божий?” Що це був за дух?

Що це був за дух, що оживляв козацтво, з яким здобувало воно славу своїми „горіючим серцем”, і мечем, — він сам прозоро натякав двома, повними змісту, словами. Перше — це слово „сирота”; уживане, коли оповідає про сум, що гнітив його особисто, і Україну, по упадку козацтва. Він сам-один, мов „сирота” чується тоді; „сиротою плаче” й Україна за козаками, які сиротами покинули „і гори і море”. Цей сум зникає відразу, коли він тую „свою Україну”, козацьку, — „хоче крізь сон побачить”, коли з'являться в його „хатині” — „сотники з панами, всі в золоті”, коли співець козацької „Енеїди” виворожить перед його духовим оком „козацьку славу”. Тоді він вже „не самотній”, не сирота, тоді на очі напливають сльози захоплення, ентузіазму, — *потіхи*. Це було друге слово, яке виясняє звідки з'являвся дух козацький — як він думав. До Котляревського звертається з закликком — „прилинути” до нього, його *потішити*.

Почуття осамітнення духового, „сирітства” свого і України, по упадку козащини — перше, і бажання знайти якогось „утішителя”, який бодай надію подав би повороту відлетілих велетнів, „орлів України” — друге, ось були ті два мотиви. І як нагадують вони, і внутрішньою тонацією його душі, і навіть виразами — знані слова Ісу-

са, перед тим як мав покинути землю, до своїх учнів: „не залишу вас сиротами... дасть вам Отець другого потішителя, Духа істини"... Власне печать цього Духа істини, його авреолу, бачив Шевченко над головами „воїнів Христових” старої України, бачив над головами їх незримі „сили архистратига Михаїла”, патрона Києва. Про „немерцаючий світ Духа Святого” співається в молитві св. Антіоха, а за порожці говорили про світ „немерцающої слави козацької”, просвітленої тим самим світом і надхненої тим самим духом. Не випадково для нього кров козацька є „чиста, свята”. І не навмання вибрав поет до одної своєї поеми „мотто” про „Духа Істини”, якого „світ не може прийняти, бо не бачить його”, бо осліп духовим зором. Але йому, коли знайшов свого Потішителя, якого за свого провідника вважало козацтво, йому було це байдуже. Нехай світ безчестить і буде безчестити козаків як „розбійників... п’ятно в нашій історії”, відкидаючи і традиції лицарської України і силу патрона її, „вождя воїнств небесних”, — йому було байдуже. Бо він читав і другу частину з того вірша св. Іоана, хоч не взяв її до „мотта” своєї поеми: „але ви знаєте його, бо Він з вами перебуває і в вас буде”. Отже „нехай не бентежитьсья серце ваше і не лякається”. Цей дух, що уболівав над браком його у земляків, які молилися „чужим богам”, — кріпив його думку і серце, давав віру, що його відродження в душах поколінь нових велетнів виведе Україну „із тьми, із смраду, із неволі”. Всупереч своєму (і нашому) віковій матеріялізму і безбожництву, вірив він, що цей дух, тільки він дає людям і націям силу і в пляні фізичнім.

Черпав він його і в містиці тих могил, в їх німій мові, від тих мертвих свідків колишньої слави, черпав від живих свідків, як автор „Енеїди”, від діда свого — свідка або й учасника останнього — за доби Шевченка — зриву козацького духа; від діда, який „заховав у голові столітній ту славу козачу”. Там, де греміла вона, він навчився „добра шукати”, ходячи „тими шляхами, що йшли гайдамаки”, щоб потім про той „шлях” „онукам розказать”. Від діда ж

довідався він, що культ козацтва, культ меча тих „воїнів христових” ішов завше в парі з культом святих, про яких читалося в „Мінеях”, перед тим як оповідалося про гайдамаків. Від діда схопив і зберіг до смерти вогонь, яким „столітні очі, як зорі сіяли”, і яким горіли ті очі, коли оповідав про „немерцающу славу” України козацької; оповідання, що в малого витискали сльози, з яких у дорослого вирости „ножі обоюдні”, його слова, щоб розпанахати серця рабів і налляти в їх жили козацької, „чистої, святої крови”.

Дивно, як на той час, якою містичною мовою оповідали самі братчики (Кирило-Методіївські) про приголомшуюче вражіння на них поезій Шевченка. Він — писав Костома-ров — своїм словом „роздер заслону народнього (тобто національного) життя... Роздер якийсь підземний скарб, вже стільки віків замкнений многими замками, припечатаний многими печатями, засипаний землею, навмисне зораною і засіяною, щоб сховати від потомства навіть пам'ять про місце, де є підземна порожнеча”... Цілком так, як говорить Шевченко про Холодний Яр, до якого стежку „умисне за-садили”, або як тепер робили червоні москалі і жиди над масовою могилою замучених у Вінниці...” „Тарасова муза сміливо ввійшла в ту порожнечу і відкрила вхід до печери соняшному промінню і свіжому повітрю своїм негасимим світильником, що горів нетлінним вогнем Прометея”... Соняшний промінь і свіже повітря!... Чиж це не той вихор і вогонь, з яким святий Дух зійшов на голови апостолів? Пише ж Куліш, що тоді ніби „над чолом засвітився полу-м'яний язик” над кожним з них.

І коли Шевченкове слово осяяло великі духові скарби в тій печері, їх „огорнув страх”. Їм стало „страшно, солодко і боляче”, цілком так як тим „сусідам”, що чули оповідання діда Шевченка, коли то вони „од страху і жалю німіли”. Таке саме оповідав про себе Леонардо-да-Вінчі, коли в своїх медитативних блуканнях серед скель, пустився іти одною глибокою печерою, і як його огортали тоді два почуття — „страх і цікавість”. Як братчики, що

заглянули в печеру, якої заклеп відвалив їм Шевченко, або як всіх, кого мали втаємничувати в печерах, храмах гієрофанти в античному світі. Це почуття малює один з „Квадриги Вістника” львівського, Юрій Клен, у піднеслих строфах, про нашу київську Святу Софію: там пізнається — „правдивий світ, не той для ока зримий”, який, „крилами розтинаючи вогонь, гойдають тихо грізні Серафими на терезах своїх долонь”; а кого опалить той світ, — тому „об’явиться як чудо, істота кожної з земних речей... Світ спалахне й полуда тобі спаде з засліплених очей”... Стоятимеш „в священнім жаху, дивно скам’янілий, немов хтось в вічність відчинив вікно”... Тоді „побачиш ти у млі, нестерпно білій, все, все таким, як справді є воно”... Ті самі слова, які вживали братчики, осліплені світом скарбів, що їм показав в розкритих могилах Шевченко; той самий „жах” нововтаємничених, коли їм показали той „незримий світ” крізь „роздертий заклеп” („відчинене вікно”), і так само як Клен, говорив Шевченко, щоб той світ побачити, треба „змити луду” з очей, „прозріти” духово. Так св. Павло побачив по дорозі в Дамаск „світ незримий”, якого не бачили його товариші подорожі, і так само йому „спала луска з очей”... Ось який „незримий світ” бачив Шевченко над головами козацьких „воїнів Христових”.

„Світильник горяй і світяй”, смолоскип, що горів „нетлінним і вічним вогнем Прометея”... Звідки у слухачів ці слова? Все це, і ті „полум’яні вогненні язики” над чолом вибранців, — все це символи „небесного вогню”, що опалив Шевченка ще малим хлопцем, того вогню, який світився в очах діда, який горів в очах хмельничан, в словах надгробної мови С. Зорки, який горів над чолом всіх післанців Вищої сили, — відблиск Духа „Утішителя” — в апостолів, у святих, у войовників за святу справу, у надхненних звище поетів і мистців, героїв, Прометеїв, над чолом всіх, тих героїчних постатей виворожених Шевченком перед нами в своїх поезіях. Це вогонь післанця божого до Діви Марії, що в нього — „аж іскри сипали з очей”.

Це вогонь, що в ній самій горів як „світ незримий її розіпнутого Сина”; тим вогнем свого серця — „смілим орлім оком, смілим серцем” вміють вони доглянути і роздмухати „вогонь добрий” хоч як глибоко й не була іскра його „схована в попелі” нашої душі. Відблиск того вогню горів у „повнім відваги героїчним серці” хмельничан і мазепинців. Це ж був і вогонь, що „заклюнувся” у серцях „неофітів”. Це була та „божественна іскра” в людській душі, про яку пише Тома з Кемпену, це був і той новий „вогонь з Холодного Яру”, що запалював серця прочан. Це ж був і той вогонь, що його добування було „першою магичною дією” господині на Україні на свят вечір, удосвіта, коли кременем і кресалом добувалося „новий вогонь”⁴⁴), символ Шевченкового „вогня невидимого святого”, який посидала йому в душу його „Зоря”.

Інтелігенти лівого табору, які поклоняються ідолам „модернізму”, все це вважають „забобоном” або „пересудами”, негідними нашого „поступового віку”. Вони можуть сміятися, обурюватися на містицизм Шевченка або соромливо обходити його, але Шевченко слів на вітер не кидав. Кожне його слово, а ще більше фраза, закривали в собі якусь містичну формулу, а її вирази *нераз дослівно повторяли вирази на ту тему евангелістів або містиків*. Не на вітер кидали свої слова про його проповідь деякі братчики, коли називали його „світільником, що горів і світив”, що показував дорогу у темряві, що жаром запалив їх серця до всього великого. Він сам у своїх поезіях молився, щоб просвітився його розум світом і запалилось його серце полум’ям того вогню. І цей вогонь, який просвітив і опалив серце братчиків, діяв на них (і не лиш на них), як „голос труби Архангельської”, воскресив їх, візав від духової смерти до життя.

Куліш казав, що слово Шевченка, зранило (йому було „боляче”) його і йому подібних, замкнену в темній печері, думку, що жила „під впливом загальноросійської науки і поезії”. Слово Шевченка „розтроюдило ту рану” в їх голові, яка адорувала чужих божків⁴⁵). „Страшно і бо-

ляче" стало його звихненому розумові і охлялому серцеві. У других навпаки світлом того слова „загорілася" думка, і „серце ожило", сильніше забилося поривом, любов'ю до високого, що — зірвавши старі замки — в їх душі, — показала їм муза поета. А у Квітки-Основ'яненка вирвала та муза ще яскравіші і ще глибші слова: „Шевченко широко обняв Україну з її могилами кривавими, з її страшною славою, і з того часу всі у нас поділилися на живих і мертвих" ... мертвих, не прозрілих і на воскреслих з одвертими духовими очима і з серцем опаленим тим вогнем, який бухнув на них з могил козацьких, з нашої давнини.

І не лише братчики уздріли нагло ту містичну силу, що світила і горіла, що нею одержимі були великі предки, і якої велетенську міць відкрила їм муза Шевченка. В його творах та сила виблискує всюди для тих, що мають очі, щоб бачити, і серце, щоб відчувати. Звертаючись до Діви Марії, матері козацького краю, молився Шевченко, щоб післала йому „святе слово святої правди голос новий"; щоб слово те — „просвітило і оживило", і — щоб „подало душі убогій силу, щоб огненно заговорило, щоб слово пламенем взялось, щоб людям серце розтопило і по Україні пронеслось і на Україні святилось, те слово, Божее кадило, кадило істини" ... *Ті самі два моменти, дві прикмети Духа „Утішителя" — вогонь, сила, що дає світ розуму і жаром запалює серце, любов'ю до „Божого кадила, кадила істини"; щоб через діяння тих двох сил — серце його „ожило", щоб людина — як казав Квітка — під тими впливами духовими — стала не мертвою, а живою духом. Істина, путь і життя!*

В другій поезії — звертається Шевченко до людини, яку уважав пророком на нашій землі, просячи її — „світи на мене і огрій, і оживи моє побите серце" ... Знову ті два моменти *світло і жар* вогню, що дають життя. І далі — про діяння тих сил (або тої сили), — „і оживу, і думу вольную на волю із домовини воззову" — із темної печери здобуде „вогонь новий", з печери людських душ, в яких ще „іскра вогню великого тліла". В поезії „Пророк" виража-

ється ще ясніше: що Господь посилає на землю „пророка, свою любов благовістить, святому розуму учить” (знову ці два первні — сліпуче світло від світа й горіюча іскра від жару вогню, любови до вищого).

Хто думає, що ці вирази це „поетичні фантазії”, той нехай загляне до праджерела того вогню звише — як його представляє напр. св. евангелист Іоан. Шевченко просить *просвітити* своє слово і запалити душу „Божим кадилом”, говорить про *животворящий* „світ незримий Розп’ятого” — про джерело і його аспекти, а в св. Іоана читаємо, що Бог це світ, що світить у темряві і що Він є любов, яка запалює серце⁴⁶).

Це і є джерело, з якого брав він своє поняття і уяву про Вищу Силу та про її животворчі аспекти, якими горіла наша козацька давнина. Лише наша доба, де чортівські сили намагаються обернути людину, що складається з духа, душі і тіла — в бездушну двоногу худобу — звульгаризувала, спростачила й ці поняття, той „світящий і горіючий” вогонь небесний кинутий в душу людини. Замість „розума святого”, до якого звертався Шевченко, що без нього, на думку поета, „нічого не вдіє убогою головою” людина, модерні лжевчителі поставили на постумент ідола *людського* розума, а замість — „утвердити ум к любви горній”, як читається в молитві, — почали його деморалізувати так званою „гуманністю”, любов’ю до плотського. Як глузував з тих лжевчителів Шевченко! Як сміявся з них, що своїми „лукавими устами й язиком велерічивим” — „возвеличили на диво розум наш і наш язик”, та й ще кидали зухвалий виклик Творцеві — „тай де той пан, що нам закаже і думать так і говорить”? Як глузував з тих лжевчителів нашого „прогресивного” віку, які безумно твердили, що „немає Бога, тільки я”! — тільки вони і тільки їх плотський розум! Як пророче ворожив їм Шевченко, що хутко скаже той „пан” своє Слово, а тоді „по niche наче стоптана трава” і „думка їх, і їх слова”; що господарями у їх преславній „костяній коморі” стануть „свині із надвору”.

Мудрости „віку цього”, її „сучасним вогням” протиставляв Шевченко вищу божественну мудрість. Говорячи про останню, каже він: „неначе срібло куте, бите і семикратно перелите огнем в горнилі, словеса твої, о Господи, такі!”. Цеж була і догма нашої блискучої і мудрої давнини. Дмитро Туптало писав про мудрість „свого розуму” людей „сліпих душею”, і про мудрість вищу — „одне бо розум духовний, а друге — розум світу цього”. Про те саме можна прочитати у Томи з Кемпену, який розрізняє „золото випробоване вогнем, себто мудрість небесну” від „мудрости віку”, який каже, що залишений на свої власні сили, розум людський тяжить лише до земних речей; той „природний розум наче та божественна іскра („іскра вогню великого”), схована у попелі (ідентичний вираз у Шевченка!) є огорнутий густою темрявою і не має в собі повного світла правди” — без допомоги мудрости надприродної, або, каже Шевченко, „Божого вогню”. Те саме знайдемо в Євангелії: про дві мудрости — „мудрість, що сходить зверху і мудрість земська, душевна, бісовська”⁴⁷).

І другий первень тої сили звульгаризував вік матеріалізму — любов. І Шевченко, і містики Сходу і Заходу, і той же ж Тома з Кемпену — розділяли любов земну і любов „горню”, любов до тварин і любов до Творця, останню ставлячи над першою, яку називають, або хаотичною (*desordonnée*) або як Шевченко — „глупою”, яка прив’язує душу до вигоди і насолоди, розм’ягчує її, нераз вироджуючись у потурання фарисейству або перекинчицтву, в нездібність ненавидіти зло. Шевченко не розумів любови до вищого і до мамони разом. Писав: „Любити — лиш одне! не розділять любов прекрасною на двоє... Хто ж каже, що усе він любить, холодний камінь той, він бреше, нічого він тоді не любить, він богохульствує!... Любов як сонце яснее високо одно на небі голубому”⁴⁸). І ми знаємо цю любов Шевченка, її інтензивність, її виключність, її напрямну, для якої готовий він „душу погубити”.

Він знав, що ті два первні одної великої сили, дають

насамперед „душі убогій силу” і ясність думці людини. Знав, що вони всім окриленим тою силою, як колись лицарству України, дають одну непохитну ідею, яка не знає сумнівів, дають незламну віру в неї, віру в примат чинника духового, не матеріяльного, надлюдську відвагу волі для її здійснення, усувають роздвоєння і страх, даючи цілком реальні досягнення в пляні фізичнім. Хто певний одної мети, той не відхилиться від свого шляху. Хто горить одною ідеєю, той не є літеплий і не ділить своєї любови, на гору і діл, не любить двох панів — Бога і мамону. Той, нарешті відважується на „непочитальні”, в очах безвірника, кроки, в того „виростають крила”, якими може „неба дістати”, здобутися на героїзм подвижників Лаврських, або „неофітів”, або його Трясил, Жіжки, Гамалії, Гонти. Шевченко був до глибини душі перейнятий думкою про примат духового первня над матеріяльним, певний безмежної креативної, творчої, ефективної сили надхнутої вірою думки, креативної сили слова. „Нове слово”, яке „надхне, накличе, нажене” воскресла правда й „між люди криком пронесе” — таке слово, був він певний, — „і люд окрадений спасе”. Творча думка і гаряча віра — може гори перевернути в світі фізичнім. Слово, надхнуте вірою в свою силу, в примат духового чинника — творить дива, і в життю людини і нації. Він це знав, знав, що Вища сила, яку прикликали до себе євангельські хворі, сила незрима, духова, — лікувала фізичні недуги і душевні, творила дива і в царині фізичній. Але в многих містах не робила того серед їх мешканців, — „по невірію їх”. Цю правду схопив у лаконічних словах апостол Яків: „двоєдушні люди — казав він — нетверді в путях своїх”, тобто — люди з роздвоєною думкою, що не знають де правда де брехня, ні за ким, ні кудою йти, і з роздвоєною душею — які не вміють всім серцем горіти вірою й поривом до одного, хитаючись між добром і злом, між правим і лівим, — завше будуть нетверді в путях своїх...

Шевченко знав, що та Вища Сила, до якої він, як християнин молився, може навіть „убогій душі” — „післати

силу"; може „благословити" навіть „нетвердії руки"; зробити їх твердими, може „попихачеві" всякого поганця виростити крила до високого лету. Він вчив нас, що творча ідея, коли „вогнем сльозою" впаде на землю, в плян фізичний, може стати згубою („притчею") тиранам. Ця ж незрима Господня сила духова „стане сторожею з того світу", щоб — допомогти приниженій нації — вчив він — „встать на ката". „Світ незримий Розп'ятого" — мов вогонь той запалив душу Його Матері, яка зібрала до громади охлялих і застрашених учнів, допомогла їм „воспрянути" і піти по світу ширити Його науку. Ця ж незрима сила дає невільникам силу кидати виклик Неронам; дає силу доглянути і роздмухати Божу іскру „в попелі" душі людської, надати їй динамічної сили, яка валила царства тиранів і перевертала фальшивих ідолів лжепророків. Помагала відректися від всього „буденного", як казав він, не „дрібніти душею", „пересилити горе" не знати яке й не заломитися, не вгнути коліна перед слугами диявола. Та сила „рукою твердою своєю" помагає „розв'язати наші руки" безсилі і скарати тих, що чинять зло. Та сила помагає „трупам очі розкрити" і мертвим встати з могил, засвітити в згаслих душах — „світоч правди й волі". Та сила помагає встати тим, що „оглухли, похилились у кайданах" і допоможе їм „покрить землею трупи ворожі". Аби лиш „не молитись чужим богам", а правдивого благати. Та незрима сила помагає тим, що надхненні нею, — „на торжища й чертоги" понести „слово правди". Магія того Слова робить те, що „нетвердії, душеубогі" скидають з себе „униніє і страх" мов ту полову; магія слова великої правди, яка „на землю прилетить", робить чуда. „Незрячі прозрять, а кивії" побіжать, „німим отверзуться уста", — від „цілющої сили" слова правди... Позбувшись „двоєдушія", стають вони „твердими в путях своїх" — ось яку ілюстрацію до цих снів св. Якова дає своїми геніяльними поезіями Шевченко, в своїх — для сліпих „незримих скрижальях".

Твердження Шевченка, його віра, що „з невидимого повстає видиме" — біла в лице збаламученим адептам

„прогресу” і матеріалізму. Тим не менше це була віра незрушима і ясна кожному, хто, як колись братчики, — бачуть над головою поета незримий вогонь, що зійшов на нього згори, полум'яний язик, який колись зійшов на апостолів, і дав їм силу змінити обличчя нашого світу.

Це був — „світ незримий” „Розп'ятого Сина” Марії, який „заклюнувся” в ній, „дійшов до крові, до кости”, і через неї надхнув апостолів „по всьому світу любов і правду рознести”. Це той вогонь, якого інспірації шукали в своїх душах через архангела Михаїла „воїни Христові” в „Гайдамаках”. Це був вогонь, яким горіли очі поетового діда і який поет тоді ще почув в собі; вогонь, який блискав, „світив і горів”, немов з світильника, і опалив братчиків. Це був той вогонь, що всяке „униніє і страх мов ту половину розвівав”; який з гурту людей робив нову расу Прометеїв, давав їм силу „тиранів скувати в залізні пута”, давав їм силу на них „суд Божий призивати” і мечі в руки „на отмщеніє язиків”. Той вогонь, який своїм пророчим словом прийшов розпалити серед мертвих душею, живих і ненароджених земляків, той, хто став на Україні „голосом вопіючого в пустині”, боян овіяного тим духом лицарства Запорозького.

Це був дух тої нової, вигляданої ним, раси сильних духом велетнів, які виведуть Україну „із тьми, із смраду, із неволі”, — раси, яку він виводив в постатях своїх, Гонт, Залізників, Галайдів, Гамалій, Дорошенків, Гордієнків, Полуботків, „Єретиків”, Алкидів, юродивих, неофітів, Прометеїв, Жіжок, Трясил, Наливайків, з думкою, що не знала сумнівів, з серцем горіючим ідеалом правди й волі, з волею твердою; в постатях безстрашних лицарів України, що боялися лише Бога, шляхетних і ненавидячих нікчемність, зло і зраду. В постатях, які палали такою любов'ю, до якої не доросли „прогресивні” фарисеї наших днів з їх облудною проповіддю „моральности” і виправдання всіх „лакеїв”, „рабів”, „попихачів”, „плебеїв”, що в кожного пана готові були „патинки лизати”. Це була любов не до земного, тілесного, а до вищого, божеського, що „не дає

себе стримати нічим земським”, яка „часто не знає міри, якій ніщо не затяжке, яка поривається понад те, на що має силу, яка ніколи не шукає виправдання в неможливості чогось, вважаючи все можливим для себе. Яка — якраз через те і — може все, і довершує багато діл, що втомлюють, і вичерпують того, хто не має такої любови”, хто одержимий страхом перешкод і браком віри⁴⁹).

Ось який був той дух, ось якої нової раси „дух воскресне знов серед мечів” на Україні, думав він. Дух-„утішитель”, за яким „сиротою” тужила згноблена Україна, дух, що зродиться в нових поколіннях лицарства дніпрового, які ножем його слова „розпанахають” своє „погане, гниле серце, вицідять сукровату і наллють (в нього) живої, козацької тої крові”.

Знав він це, викликав з могил того духа і тих людей нових, „синів сонця правди”, як звав їх, або „синів світла” — у св. Іоана. Але й знав, що встануть вони в злий час, в час, коли Україну „присплять лукаві” вожді і в вогні її окрадену збудять. В злий час страшного Армагедону, до якого стомилевими кроками зближається наша доба. Цей Армагедон (так кажуть компетентні дослідники) не конче треба розуміти як „кінець світу”, лише як кінець якогось — коротшого чи довшого — відтинку часу, доби. Подібно як „шість днів” створення світу не можна розуміти як шість днів нашого календаря. Так розумів цей кінець віку цього і Шевченко — як кінець довгої доби і початок зовсім нової, після великої катастрофи.

VIII. „ОСТАННЄ СУДИЩЕ”

Не думайте, що Я прийшов принести мир на землю, не мир прийшов Я принести, но меч.

(Матв. X)

Настане суд! Заговорять і Дніпро і гори і потече сторіками кров у сине море дітей ваших.

Т. Шевченко.

Цей день „страшного судища”, тої „кари”, яка „розпадеться” над Україною, — візйонував Шевченко в містерії „Великого Льоху”, як і в деяких поезіях пророчого характеру, які своєю силою викликали образ громової „труби архангельської”. Малює добу великого змагу з силами Зла і — тріумфу Добра, якщо „люди” стануть людьми, коли — як казав він — „схаменуться”, опам’ятаються, покаються, не будуть служити „чужим богам”; коли воскресне на Україні лицарство козацьке.

Уймає він грядучу катастрофу, в дусі нашої старої літератури, — в однім грандіознім видиві. В „Зерцалі Богословія” Транквіліян Ставровецький ділить всевіт на три частини, три поверхи — на світ незримий, світ людський і світ злої, диявольської сили. Драма „кінця віку цього” у візії Шевченка відбувається у всіх трьох відтинках космосу. Євангелист, — у подібну добу кінця нашого віку віщує як і Шевченко (в „Великім Льоху”) — що тоді „будуть знаки на небі... і на землі великі землетруси... тривога серед людей, огорнутих жахом того що має прийти”.⁵⁰) Інші знову так, як перед потопом гулятимуть і бавитимуться, несвідомі того, що сунеться на них... Бо і у „Великім Льоху”, над Чигирином „земля затряслася й мітла (зоря, комета) простяглася”... Страх і пере-

полох неприкаяних душ... Замішання і тривога серед духів злоби піднебесних... А на землі, серед людей, коло Суботова — „базар людей насходилося”, гульня, забава і гомонять, що „ото потоп буде —”... Як у його ж, у Віфлеємі („Марія”), так у Шевченковій „містерії” „зійшовся люд і шепотить, що щось непевне з людьми буде”... Переказують чутки, що збирається „москаль весь світ полонити”, що „мужики тонутьимуть” у потопі, що заборонять їм „красти воду з річки і пісок орати”... Що землю ритимуть, шукаючи якихсь скарбів... Щоби сам дух козацької України витеребити й викорінити... Як тепер на Україні „під московським караулом”!

Перш він бачить, що над колишньою гетьманською столицею, над Чигирином, „мітла простяглася” (варіант: „над Києвом”, над духовим осередком України), а „над Дніпром і Тясмином земля затряслася”... Має встати козацтво, встати „той, хто всім верховодив”, хто буде „як той Гонта”, себто другий Гонта, якого новий прихід „виглядав” коло Холодного Яру, коло могил козацьких дух Залізняка і його когорти. „Земля затряслася” над „повитим жидовою” Чигирином, щоб з неї встало козацтво. Це ж той момент, коли — він бачив — „заворушиться пустиня”, коли „на страшний суд мерці за правдою встають”.

Коли цю свою поему назвав автор містерією, то певно, як і наші різдвяні легенди, в образах та ідеях, взорувався він на Містерії всіх містерій, — на Різді Христовім. „Мітла” на небі під час народження Гонти (провідника воскреслого козацтва) — це в порівняння з тою „мітлою з востоку”, що „над самим Віфлеємом боком огненная зійшла”, звістуючи народження Спаса роду людського. Бо „мітла” над Чигирином — звістувала народження спасителя козацької України, який покладе кінець її „срамотній годині” й „оживить її давню славу”. „Мітла”, зоря, комета — здавен-давна розглядалася як знак переломової, межової години, прихід нової доби, нового віку; як знак що має прийти, під охороною Вищої Сили,

її післанець для великої місії на землі, чи в якійсь країні. З „Гайдамаків” знаємо, що вони під проводом Гонти віддали себе під протекцію патрона Києва, архангела Михаїла і його „сил”; що він, як співається в молитві, хоронив героїв „кровом крил своїх невестественних” (незримих, нематеріальних) — тих, що „виросли”, щоб „неба дістати” у Галайди та інших, що йшли з ним. В одній коляді співається про „зорю”, що „в Бога була”, і звідти прийшла, щоб „стати у пана Івана та на його дворі”, й принести їм ласку Божу. Ширшу, більшу ласку принесе зоря в час народження нового пана Івана Гонти його „дворові”, Поставивши коло того Чигирина — „сторожу з того світу”. Ось що значила у нас та зоря Шевченкової містерії.

Аналогій цього з’явища стрічаємо багато в історії. Билина про Вольгу Всеславича оповідає, що як він вродився — зійшов молодик на небі, комети і нові зорі були вістунами страшних грядучих подій. Як свідчать історія або перекази, коли Ксеркс рушав на Європу, з’явилися „знаки на небі”... Так само перед тим, як Пилип Македонський мав побити атенців... Перед взяттям Картаґени Сціпіоном, перед смертю Цезаря, перед заливом Риму готами та ін. Під час походу Ігоря на половців померкло сонце... Свідок зруйнування Єрусалиму Титом, жидівський історик Йосиф Флавій пише про „чуда в повітрі, які мали звістувати спустошення Юдеї”.

Мав Шевченко певно перед очима, пишучи свою містерію „Великого Льоху”, містерію містерій. Бо не лиш та зоря („мітла”) що звістувала народження нового Гонти, свідчить про те, але й заповідь, що в цю велику годину „козак оживе”, оживе козацтво, і „мертві встануть” на його заклик з могил, і що коли це станеться вже буде „не за горами час” змиршавілому нікчемному поколінню. Що воскреслий Гонта, новий спаситель України принесе їй „правду й волю”, прийде творити суд „живим і мертвим”, коли то на поганців, які катують Україну — „наша Правда накличе Божий суд”, — „огонь і кров”.⁶¹⁾

Вже в тих словах видно, яке *подвійне* завдання ма-

тиме — в останні дні доби нашої — воскресле козацтво. Злі духи з „Великого Льоху” — як біси, що перші в Ісусі пізнали Христа, — пізнали за кого і проти кого повстане новий Гонта: він буде „катів катувати” й тих, що „катам помагають”; а „як виросте той Гонта, все наше (чортівське) пропало”; він „усе (що сили зла уважають за) добре поплюндрує, і розпустить правду й волю по всій Україні”, а поки що прихильники козацтва „на катів кайдани готують”, а нове козацтво ту свою правду по землі „криком пронесе і люд окрадений спасе”.

Правда? — це в думці Шевченка було „сонце Правди”, „світ незримий Розп’ятого”, ним була надхнута стара правда козацька, яка тепер „п’яна спить”, „лягла спочить з козаками”; яка з ними й встане, щоб повернути свободу Україні. Перш у світі духовім, а, за тим, у світі фізичнім, через боротьбу, муки, страждання до остаточного тріумфу.

Це подвійне призначення козацтва — в ділі духового і політичного оновлення України — визирає безнастанно в поезіях „Кобзаря”. І в наших колядах, і в тих книгах мудрости християнської і попередньої доби, якими були надхненні вони, знайдемо ідеї Шевченка. Зоря в наших колядах грає містичну роль, є символом животворчої сили в природі. Зоря ходить „Бога шукати”, щоб „людей спасати”, а як зійде на землю Спас, як його пізнати? Пізнати так, що в нього „на правім плечі ясне сонечко, на лівім плечі світел місяць, межі плечима чорна кутонька, а у боченьку ясна зброенька”...⁵²) Сонце правди, що кріпить розум, ушляхетнює серце („благородні кістки” козацькі), сталить волю і робить „твердими руки”, щоби тримати в них „ясну зброю”. Чорна кутонька? — як у старшини в „Гайдамаках”, де всі „в киреях чорних як один”. І чи не нагадує цей образ ще більше того, вже згаданого вище, вершника „Откровенія”⁵³) на білім коні, який прийде „судити, і воїнствувати”, в одежі „багрянній від крові”, що за ним летітимуть „воїнства небесні”, що з його уст виходитиме „острий меч (слово Боже), щоб ним

разити народи"? Вершник-козак... Нести народам суд кару, „суд і розправу"... Проливати „кров ворожу"... „Мечі обоюді", що вийдуть з посіяного в душах людей великого Слова, „кадила Істини"... Чи ж ці образи Шевченка, зв'язані з його уявою „останнього судища" доби, — не нагадують образів та ідей Апокаліпса? Подвійне призначення козацтва, що встане з могил, як його розумів і бачив Шевченко, це — принести нове слово Правди своїм надхненним словом, і карати зло своїм мечем. Бо він, за Макарієм Великим, знав, що — „де Дух Святий, там мов тінь ідуть гоненія і брань" Брань — боротьба з ворогами „плотськими і безплотними" (тими останніми в своїй душі), словом мов „вогнем пекти холодні душі", „людське серце пробивать" „вицідити з нього сукровату і „наллять живої козацької тої крові", а тоді „слово правди понести по всій невольничій землі", всяке „униніє і страх" розвіяти „мов ту полову" тим „святим огненным словом" в душах убогих, зробити з трупів — живих людей, створених на Божу подобу, активних борців за свободу.

Недаремне уявляв Шевченко і свого нового Гонту, і Алкида, і апостолів, і Гамалію, велетнями, Прометеями, які запалили в серцях людей небесний вогонь. Легенда старогрецька про Прометея каже, що Зевс велів йому зробити з глини людські постаті, а їх жили наповнив він кров'ю різних звірят, тому окремі люди й дістали відповідну вдачу: одні відвагу льва, другі — вірність і заздрість пса, треті — хитрість лиса, інші боязкість зайця, підступність кітки. Але щоб оживити їх, їм бракувало двох первнів — світла і тепла. Щоб обдарувати ними людину і її оживити, і стягнув Прометей вогонь з неба, запаливши смолоскип об небесну блискавку, або — як каже друга легенда — об сонце... Його світ і тепло, жар — це ж знов основні прикмети Духа Святого — „світ розуму" і палкість любови. І зрозуміло, чому так був закоханий в своїх прометейських постатях (у Прометею та інших тої ж породи своїх героях) Шевченко! На кожному кроці його творчости приходять ті два елементи, два божественні

первні: — „запалити серце”, „просвітити розум” — якими хотів обернути людину з „сукроватою кров’ю”, з кров’ю вівці („овеча натура”!), безроги, пса, вола і т. п., з „півлюдини”, відданої лише матерії, в людину, як він казав, створену на подобу Божу, з іскрою „вогню великого” в її серцю, „світу Божого”, який чортова сила збиралася „в пута закувати”, „скувати живу душу”.

Всі оті вирази „Кобзаря”, і їм подібні, не є фантастичними фіоритурами поета, але глибокими думками містика, який знав що говорить, хоч того не знають нераз досі його читачі. Це була його, пророка, боротьба з „безплотними ворогами”, які якраз в його час, в середині минулого віку, розпустили крила до лету щоб знищити дух і душу людини; боротьба за спіритуальне визволення людини, визволення її духа „із тьми, із смрада, із неволі” злої сили; боротьба, яку насамперед мало підняти воскресле козацтво, і без якої не воскресла б Україна...

А коли диявольські сили персоніфікує він (у Великому Льоху”) в образі трьох ворон як сили, які помагають Москві проти України; коли в цей грядучий час повстання з могил нового козацтва — як геніяльно візйонував Шевченко, — Москва заходиться „випалити Україну і Дніпро спустити в сине море”, і „розкопувати високі могили, нашу славу” навіть в пам’яті нащадків знищити, — то чи ясно він не вказує, що інспіратором Москви в цю годину буде диявол? Як в одній коляді, — коли мав зійти до пекла Христос визволяти душі, — „пішов Ірод аж до аду к Люциперу на пораду”, так також нарада чорних сил („ворон”!) яскраво представлена символічно у „Великім Льоху”. Злетілися вони, закликані першою вороною, — злим духом України, щоб „на Льох дивитись”. Повідомляє їх третя ворона, що в цю ніч вродиться новий Гонта і почнуть вставати козаки з могил, щоб рознести „правду й волю” по Україні, та що вона, та ворона, мабуть в окультних книгах чорної магії, „начитала”, що „як виросте той Гонта”, — „все наше”, все чортове — „пропало”; що треба,

отже, негайно — всім трьом воронам — щось робити, щоб рятувати царство диявола і своїх слуг на землі.

Три ворони... Чому якраз три? Тільки щоб, крім злого духа України, представити злих духів Польщі й Москви, що помагали першій вороні „катам помагати” на Україні? Не тільки! Могла би бути й четверта — ота, що, як той „поганець” в „Гайдамаках”, теж „над козаком коверзувала”. Але та сила завше виступала не як самостійна, а як союзник другої чи третьої ворони, отже її можна було поминути. Може тому вибрав Шевченко число три за „Откровенієм” св. Іоана, ⁵⁴⁾ бо там в день Армагедону — „бачив, як виходили з уст Сатани, звіря і лжепророка три духи нечисті... бісовські духи... щоб зібрати царів всесвіту на брань в той великий день”? Чому в образі ворон? — мабуть тому, що з старих часів закорінилася на Україні думка, що звичайно „врани возгряша на смерть”, на страшні події. У Данте, Люципер, володар *doloso regno*, пекла, з якого виходять „всі муки, всі зла”, має три обличчя в голові (диявольська „трійця”, „безумство, злоба і стерильність”). Є в Данте теж три фурії, меґери, що як Немезиди виходять з підземного царства на землю, щоб цілі країни карати чумою, війнами, і голодом... Але, думаю, є глибша, істотніша причина, чому тих ворон, що мають знову вигубити народжене козацтво, — з’являється трійка.

Я вже зауважив, що насамперед боротьба сил — добрих і злих — у цей страшний день Божого гніву, — має відбутися в світі незримім, в людській душі, яку насамперед захочуть скорумпувати в відродженім козацтві, щоб потім знищити її і його. Насамперед — казав ап. Павло — „наша брань не проти крові і плоти, а проти владодержців тьми віку цього, проти духів злоби піднебесних”, ⁵⁵⁾ які будуть старатися зломити той „меч духовний”, з яким насамперед, на думку Шевченка, — має прийти в світ на боротьбу з злом, козацтво України. Тому на своїй чортівській нараді коло Великого Льоху, рішають ворони тому вождеві повсталого козацтва (новому Гонті) — *вбити дух*,

скорумпувати душу. Ми вже звертали увагу, через що „весь дух козацький завмер” за часів Шевченка по упадку Війська Запорозького і Січі: в наслідок зникну трьох основних прикмет характеру лицарства — зникну мудрости, шляхетности і мужности (інтелекту, чуття і волі); коли „славних прадідів онуків поганих” можна було Москві або підкупити, або одурити, або залякати. Підлота, глупота і страх — ось є якраз ті три основні вади, яких наявність перемінює лицаря — за словами Шевченка — в плебея, „козака” в „свинопаса”. І як раз до тих трьох основних вад, слабостей людської вдачі і вирішують відкликатися три ворони з „Великого Льоху”, щоб здеморалізувати свого, і всього диявольського на Україні, ворога — воскресаюче козацтво та його вигубити. І так, одна ворона пропонує — „золотом розтопленим заллять йому очі” — новому Прометееві України, тобто — осліпити його золотом так, що стратить зір, розум, перестане розрізняти правду від брехні, — стратить мудрість. Друга ворона пропонує — „царськими чинами скрутить йому руки”, зробить з нього „нагодованого, обутого і в кайдани закутого” лакея, позбавленого почуття честі, того „благородства”, яке — за Шевченком — завше вирізняло і повинно вирізняти лицарство, і яке дає йому чуття відрізняти добро від зла. Нарешті третя ворона — хоче зіслати на нього „всі зла і всі муки”, тобто муками вбити в його душі мужність, — третю основну рису вдачі лицарської... В апокрифічній Євангелії Никодима — називає він диявола — „князем смерти, зла і зради”, або — „князем мук і страху, смерти і страждань”...⁵⁶) І чи ж не до тої самої диявольської зброї хочуть удатися „духи злоби” ворони, щоб згнітити того, хто має повстати проти зла, зради і страху? Проти проводаря воскреслого козацтва, що все боролось з спокусами і з ділами диявола на Україні? Кожна з трьох „ворон” мала завданням зломити одну з трьох чеснот лицарства, його духа, які забезпечували йому перемогу в світі фізичнім. Може тому й три ворони?

Підкуп, обдурення, „всі зла і всі муки” — ось що

чекає у візії Шевченка його Україну з боку диявольської сили Москви в день „страшного судища”, який він бачив наперед! Але це не все! Перша ворона, знаючи козацтво, нехтує радами своїх посестер, каже що Гонта „клятий недовірок золота не схоче”, ні „чинів”, а загроза „страхить і мук” його не візьме. Радить отже що інше: „поки сліпі люди, треба його поховати, а то лихо буде” всій чортовій силі на Україні та її прислужникам — чужим і своїм. Забити! Теж порада віковичного духа злоби над Україною, бо подібне стрічаємо в драмі „Володимир” Т. Прокоповича. Перша ворона, в своїх пекельних книгах, „начитала”, що як встане козацтво, то „все наше пропало”, пропаде царство диявола на Україні, а поганські жерці Жировол, Піяр та Куроїд, отримали з пекла вістку, що Володимир збирається охрестити Київ (як новий Гонта привернути культ Правди Христової і вождя „воїнств небесних”, патрона Києва, архангела Михаїла). Діставши цю вістку, жерці збираються — їх трое як і три ворони — з допомогою злих духів оволодіти Володимиром, отруївши його духом розпусти, як ворони зробити те саме золотом і „чинами” з Гонтою, бо знають, що Володимир інакше понищить їх ідолів і визволить душі з пекла... Коли ж корупція не удається, то постаратися вбити. Одвічна рада злої сили! Читаємо у „Кобзарі”, коли мало народитися християнство, прибули вістуні „до Ірода із Віфлеєма”, і донесли, що „росте в пшениці кляте плем’я, зітні, поки не підросло” (порівняй: „заки виросте отой Гонта...” убити його!). Але не лише злі, є й інші духи в містерії Шевченка: він, як вже я зауважив, пишучи про грядуче „страшне судище”, в своїй містерії мав перед очима містерію містерій — містерію земного життя Христа. Є християнська традиція про те, що Христос прийшов спасати душі живучих і зайшов у пекло рятувати душі, що мучилися там, чекаючи Його приходу. Цю традицію перейняли наші різдвяні коляди, напр. у легенді про Марка Проклятого, якого св. Петро за покуту посилає до пекла, душі запорожців визволяти. А чорти їх в рай не пускають, усі застави скрізь

позатуляли, а всі стежки камінням позакидали... В рай не пускають"! — це ж як раз те, на що скаржаться три душі-пташки з „Великого Льоху”, що зібралися дивитися як надходитиме страшна доба Божого „судища”, бо — „тоді б і в рай нас повпускали”.

Всі вони скаржаться, що за гріхи їх в рай, або „на митарства й досі не пускають”, що досі їх Бог „карає”. Що це все значить, ця символіка? На це маємо самого Шевченка відповідь: він теж (в „Заповіті”) сповіщає, що аж тоді стане перед лицем Божим „молитися”, як „понесе з України кров ворожу у синєє море”, не скорше! Аж тоді відкриється йому „шлях на митарства”. А „до того” — витатиме над Дніпром і горами, як — оті неприкаянні душі з „Великого Льоху”. Очевидно, його думка була та, що так як не раз діти караються за гріхи батьків, так і душі останніх караються „на митарствах” за гріхи власні, поки їх діти кров'ю своєю не змиють їх.

Про це масмо багато в літературі нашої давнини, в світській і церковній ще більше. Там знайдете пояснення і другого зв'язаного з тим образом Шевченка, — з того самого відтинку Армагедонського фронту, відтинку боротьби козацтва зі Злом у світі незримім, за душу людини в цей фєральний день „страшного судища”. Цього дня чекають ті душі, щоби дійти до неба через символічний міст над проваллям чи водою, де на них чатує чорт. Таке значіння певно має і образ Шевченка, де: „через мост ідьот чорт, а коза по воде, бить беде, бить беде!” Подібно в одному різдвяному вірші: що по воскресенню Спаса — „вже тая всім до раю протерта дорога” буде. А покищо — „на всіх трактах, по болотах сторожі стояли” чортові, які „всіх в рай не пускали і до пекла пхали”, де їх „злий дух глитав як мух”. Темний ліс, вода — це місце, де дияволи з відьмами сходилися на шабаш свій, на оргії. Міст — як сказано — це був символ шляху митарств, що ним проходили неприкаянні душі, чекаючи дня „кінця віку цього”, обрахунку ясних сил з темними, що принесе рятунок їм. Цей міст стріємо ще в старій Елладі, якої куль-

турою була надхнена передхристиянська Україна. Так, процесія тих що йшли до Елевзії, де приготованих втаємничувано в містерії життя і смерти, ішла через міст, де востаннє мали вони віддатися веселоцям і земним насолодам. В одному різдвяному вірші згадується „кладиця узкая через пропасть”, і душі грішні і безгрішні, одні проходять, другі падають в пропасть в глибину, а одні сидять на березі (як душі з „Вел. Льоху”) чекаючи свого часу, і „як ластівки квилять” (як пташки-душі з „Вел. Льоху”). Про цей міст згадується в формозьких легендах, і в перських, коли то по виході з мосту відбувається розділ душ на вибраних і засуджених. Ще в одному нашому вірші різдвяному читаємо — про „силу силенну мертвих душ” (як у Шевченка в ніч народження Гонти), які в ту ніч з’являються і „скрізь вони є”, які „гірко в пеклі пробувають і цього вечора чекають”, щоб їх з пекла визволили. В „Хожденії Богородиці по мукам” згадується теж про „кладь залізную” через пропасть, якою мають на митарства переходити, щоб спастися, душі, ув’язнені в неволі „бісами темними і смрадними”.⁵⁷⁾

Шевченко твердо вірив і знав, що кара яка впала на Україну, — кара заслужена за гріхи цілих поколінь, які „чужим богам пожерли жертви”. Чужа була йому хирлява думка жреців „современних огнів” про бідну „чайку небогу”, що її безневинно напали сусіди. Він знав, що доки не постане наново на Україні нове козацтво, з душею осяяною давньою мудрістю, мужністю і шляхетством, ідеалізмом і героїзмом, — доти і живі, і ненароджені і вже мертві покоління залишаться з душами, під владою Сатани. Ось чому він перестерігав козацтво, що коли встане в страшний день Божого обрахунку, щоб не дало в собі дияволів („воронам”) знищити, убити в душі згадані три основні прикмети справжнього лицарства. Ось чому він напоминав те нове козацтво, що встане, лани України своєю і „вражою кров’ю” очистити, а своє серце мечем духовним з гнилої крові звільнити, і тою кров’ю викупити не лиш ув’язнені дияволом власні тіла і душі, але й душі ми-

нулих грішних поколінь з-під влади Сатани („чорт” з Великого Льоху).

Бо як виразно для всякого, хто вникає в укриту суть шевченкових символів, — три неприкаяні душі в Суботові — винні тих самих гріхів, які поробила, гублячи Україну, і козацька старшина колись; тих гріхів, якими силкуватимуться спокусити нове козацтво слуги диявола, „ворони”... Справді, що завинили ті три неприкаяні душі? *І чому в тій символі їх якраз три?* Не лиш тому, щоб вони представляли душі трьох поколінь трьох найтрагічніших годин історії України від того часу як запанувала над нею московська орда: хмельниччина, мазепинщина, і доба по скасованню гетьманщини за Катерини. Не лише тому! А тому ще в цьому образі відбивається той самий *по-степенний заник основних трьох прикмет лицарства, на яке звернув я увагу, характеризуючи його відношення до трьох поколінь старшини козацької: заник мудрости державної, мужности і шляхетности („благородства” в термінології Шевченка).* Всі три душі „не знають” за що впала на них кара, але — перша не могла знати й не знала, що мимоволі побажала успіху угоді з Москвою. За те й „карається” — лише вона сама... Друга — хоч теж „не знала”, але повинна була знати, бо була присутня при варварським знищенню столиці гетьманської московською ордою, і все ж зробила активний жест помочі цареві московському, який „звелів їй коня напоїти, як вертався з-під Полтави.” Звелів! тут вже не невинний жест, а активний тої, яка бачила руйнування Батурина. „А я й напоїла”... Цебто скорилася „велінню” чужинця, — зі страху. Злочин більший, і Шевченко підкреслює це, бо коли перша душа карається сама, то друга разом з „бабусею тою”, що її „привітала у безверхій хаті” і яка теж „назавтра вмерла”... Третя душа — ще нижчий щабель деправації — та вже ні через незнання, ні зі страху, — а просто з браку всякого поняття про якебудь почуття шляхетности в здитинілій душі — „усміхнулася” до тої, яка „доконала” Україну. За це зразу ж упала трупом,

та й її „мати вмерла”. Ось чому є в „Великім Льоху” три душі, як три ворони, які готуються витеребити в новім козацтві ті самі три прикмети лицарства, якими стояла Україна і з браком яких — гинула.

Боротьба за душу поколінь — в надземнім світі минулих, в нашім — сучасних, — з силами Нечистого, ось де було перше завдання воскреслого козацтва як це розумів Шевченко. Сюди відносяться багато його висловів, до яких можна було б дати як „мотто” слова апост. Павла „кріпіться Господом і міццю сили Його... Бо наша брань не проти крові і плоти, але проти світодержців тьми віку цього, проти духів злоби піднебесних”,⁵⁸) які з’являються в містерії „Великого Льоху” в символічних постатях трьох ворон і чорта, щоб знищити душу, духову міць борців, а в пляні фізичнім їх самих. Вивести душі борців і Україну, як він писав — „із тьми, із смраду, із неволі” — така була мета сподвижників Гонти. Ця формула знов не „припадкова”, а глибоко передумана і символічна у великого „волхва” нової України. Що вона криє в собі ця, мов з заліза викута, фраза Шевченка?

В „Хожденії Богородиці по мукам” говориться про столицю диявола, як про „град нечистий і темний, а в нім чорти душами тяжко роблять” — душами що в неволі. Довкола престола Сатани „біси і темні і смрадні”, які мучать душі грішників... Ті самі вирази що в Шевченка, який завдання козацтва бачить в тім, щоб вивести душі християнські „із тьми, із смрада, із неволі”, — себто зпід панування диявола. І тих, що вмерли і тих що на землі. Із тьми? — Це значить із стану „незрячости”, сліпоти, яка не реагує на „світ незримий Розп’ятого”. Із смраду? Це значить — з бруду, плюгавства, нечистоти душевної, — зробити душу коли не „святою”, то „чистою”, або як він інакше каже „по образу і подобі Божій”, чи „благородною”, — прикмети які він завше в’яже з „козацькою кров’ю”. Із неволі? Це значить з рабства брехні і фальшивих ідолів. Це найважливіше завдання козацтва, перше завдання нового „апостола правди і науки”, який (но-

вий Гонта) „розпустить правду й волю по всій Україні”. Викличе з домовини нове лицарство, людей велетнів, людей вільних духом — через пізнання тої Правди: „пізнайте істину, і істина зробить вас вільними”,⁵⁹⁾ дасть пізнати що є шляхетність, що є мужність, що є мудрість, зробить відпорними на підкуп (на „золото” що осліплює очі), на „всі зла і всі муки”, на правди світу цього (які, як ті „чини”, не „зв’яжуть їм руки”). Так узброєним духово, „Господь розв’яже руки” — тим, що в початок цієї страшної доби, в яку ми вже вступили, — прийдуть щоб вирости і почати „катів катувати”. А коли вони „підростуть” — тоді як тремтять „ворони”, згине вся погань на Україні.

Так переходить візія Шевченка до другого пляну Армагедону, до пляну фізичного, в світі видимім, тут на землі. У „Вел. Льоху” малює він тільки пролог Армагедону, „дня судилища”, коли визволитель лише народжується, коли щойно з’являється на небі його зоря. Ця заповідь страшних годин застане людність України „приспаною лукавими” провідниками. А люди напівсонні мимо знаків з неба, „як у дні перед потопом, будуть їсти, пити, женитися, виходити заміж... і не думатимуть (про небезпеку) поки не прийшов потоп і не витеребив усіх”.⁶⁰⁾ Так пише поет — було і з „мерзенним Римом” і з „мерзеною Юдеєю” перед тим, як впала на них кара Господня. Лише „шепотів народ, що щось непевне з людьми буде”, по базарах коло Суботова „люду насходилося”, балакали, що „ото потоп буде”. Але життя й забави йшли як щодня.

Не мудріші від юрби були й ті лірники. Це не були Перебенді що „з Богом розмовляють”, ані українські Орфеї що могли гадати на зіздах і читати значіння знаків на небі, не ті барди що зогрівали серця лицарів в години бід народніх. Це не волхви, не маги що знали про народження Спаса, щоб віддати честь йому, навіть не — пастухи скорше, як у тій жартівливій інтермедії козацьких часів, про пастуха, що як ангел збудив їх, як раз спав

у шопі на самім верху, та злазячи в поспіху з драбини, зламав ногу.⁴¹) Бо вже є каліками у „Вел. Льоху”. Не здібні вже лічити зорі ні драпатись до хмар, не в стані вже будити народ, лише ідучи до Суботова співати про Богдана, самі рішають трохи попоїсти та поспати. Це не ті, що мають будити і сціляти людей, а ті, що їх самих треба сціляти. У Шевченка ті лірники — це один — кривий, другий сліпий, третій горбатий, як в Євангелії ті, кого сціляв Христос були — „хворий, сліпий, уломний”, або як у „Почаївськiм Богогласнику” очищує Дiва Марiя теж „темних, хромих і уломних”. Не вони могли випростовувати народ калік, а їх самих мусіло нове козацтво випростовувати! Як в творі Іларіона Київського „Про закон і Благодать” — говорить про Володимира, що він — „нас душею мертвих, від хвороби ідолослуження воскресив, скорчених від бісовської облуди виправив, сліпих сердечними очима, осліплених незнанням зробив видюцими світло трисоняшного Божества.” Та сама номенклатура упадаючої еліти нації, що і в Шевченкових лірниках — отих сліпого, кривого, горбатого. Ось яке символічне й містичне значіння мають прикмети його лірників! Сліпий — якому бракує знання, мудрости, кривий — нездібний до оборони, брак мужности, і горбатий — „скорчений”, уломний, що завше було ознакою певного браку шляхетности душі... Знову ті три прикмети, які повинна мати провідна верства, народу, лицарство в розумінні Шевченка, яких брак він мовою притчі підкреслює в лірниках, в трьох душах, і яких (тих прикмет) присутність у воскреслiм козацтві хочуть задусити три ворони. Ось чому — згідно з тою основною трійкою — є в „Вел. Льоху” всіх по три — і ворон, і неприкаяних душ, і лірників. Ось чому, на гримання московського пана, присланого розкопувати Льох у Суботові, співають про козацтво, про Богдана, а лірники, лиш лепечуть у відповідь — „нас, пане навчили”... І дістають відповідне — „їх випарили у московській бані-прохолоді”... Бо забули, що їм, оберненим

в модерних гелотів, як в древній Спарті, — пануюча каста забороняла навіть співати героїчних пісень...

„Мітла” з неба над колишньою гетьманською столицею, яка заповідала народження визволителя, безжурна юрба і сліпі вожді, ось як візюнує Шевченко годину напередодні нової доби на Україні, — і безладна лють „нових катів”, нових Іродів, які панують на Україні; які, інспіровані „духами злоби” і їх протектором чортом, — намагатимуться заздалегідь зробити все, щоб не дати воскреснути лицарству на Україні. Тут Шевченко, знов маючи все перед очима містерію містерій, представляє грядуче „страшне судище”, коли на землі діятимуть сили диявола проти „синів сонця Правди” і їх проводира. Насамперед — як демон Христа в пустині, — будуть спокушати Гонту (золотом, владою — „чинами”), потім — будуть очорнювати його й знеславлювати: козаків? — це ж „розбойники, вори”! Богдан гетьман? — ті що його лицарство славлять? — це ж „мошенники, плути”! По знуцанню — катування, приказ зіслати на нього „всі зла і всі муки”... Коли ж і це до нічого не доведе, коли перша ворона повідомляє, що нового Гонту не поставлять на коліна й муками, від яких „само пекло злякалося б”, то рішають „поки сліпі люди, його поховати, а то лихо буде” Силам зла. Але — як і в муках Христа — і на цім сили пекла на Україні не зупиняться. В містерії „Великого Льоху” з’єднано два моменти — народження нового Гонти і воскресення в його душі старого, першого Гонти. Тому є в цій містерії і про народження і про воскресення. Почувши, що має воскреснути Гонта, знаючи це і від своїх інспіраторів — „ворон”, що воскресне „Січ біснувата”, що „поховані встануть”, — переполошена Москва, не знаючи де саме має той Гонта воскреснути, буде наперед сторожити місце, де може встануть поховані козаки („орел чорний сторожем літає”). А потім буде — розривати козацькі могили і льохи, щоб добити забитих, щоб не допустити щоб мертві встали.

По розп’яттю Ісуса, „земля затряслася і камні від-

вернулися, і могили отворилися і многі тіла покійників святих воскресли, і вийшовши з могил, по воскресенню Христа, з'явилися многим"...⁶²) Знаємо, що один з „Гонт" Шевченкових, як „світоч правди й волі" — запалив вогонь над могилами мертвих і „трупнi встали і очі розкрили." Це був той вогонь, що повіяв з Холодного Яру на „живих трупів" і цю ж „правду й волю" мав розпустити по Україні воскреслий Іван Гонта, на якого клич встане поховане козацтво в душах віруючих, опалених „іскрою вогню великого", схованого в тих могилах. Знали це і піднебесні „ворони московські", і земні. Ось чому і вони — як передбачав Шевченко — будуть розривати ті могили, або церкви, *щоби видерти з них все, обдароване магичною силою воскрешати мертві серця.* Так суздальський Андрій зруйнував київські церкви і вкрав Вишгородську ікону чудотворну; так „петрові собаки" шукали по всій Молдавії за кістками Мазепи... Так „собаки" Сталіна, Леніна чи Хрущова вкрали кістки Ярослава Мудрого з Києва, так вони зруйнували храм протектора Києва св. Михаїла, затопили могилу Святослава... Так — візйонував Шевченко — будуть в переддень „страшного судища" розривати московські „нові кати" могили і льохи України (і як одну таку сцену дав у своїй містерії), щоб знищити або вкрати предмети давнини славної, від стику з якими спалахне пожар в душах нащадків колишнього лицарства, Шевченко передбачав наш час — пролог Армагедону, час дикого, несамовитого, надхненого переполохом, руйнування України та всіх пам'яток її величі й слави; щоб до тих святих місць — „люди не ходили", не набиралися їх духа, щоб „забули невольники чиї вони діти".

Дивну подібність з тим, що роблять москалі та їх попихачі на Україні, знаходимо в одній різдвяній легенді нашій: як почули жиди про новонародженого Христа, почали „лани жати, Христа в них шукати... Пішли жиди ліс рубати, усі ліси до пня стинати"... І як московське „начальство" у „Великім Льоху", „Ірод засмутився, що цар

Христос народився”, а тоді „Ірод траву стинає, ліси рубає, море спускає, свої слуги розсилає, Христа шукає”...⁶³) Як це нагадує страшні думи замучених козаків над Невою, — що цар-кат „болота засипає благородними кістками” козацькими, здвигнувши на „їх трупах катованих” столицю свого диявольського царства; що „Москва розкопала високі могили”; що „може Москва і Дніпро спустила в сине море” (Сон)... Як це нагадує нинішнє засипування, розкопування й затоплювання москалями місць колишньої слави козацької, вирубання лісів карпатських і волинських, де прокидається знову козацький дух.

Руїну — яку передбачав Шевченко — і це ганьблення пам'яті наших святих і героїв, було конче потрібне Москві та її чортовим силам, під яких протекцію вдалася вона, бо знала вона що несло з собою козацтво, знов вставши з могил. Так як — в драмі „Володимир” Т. Прокоповича, рішає Люципер отрути духом розпусти, а потім убити „князя апостола”, бо він хотів „охрестити Київ”, так ті самі темні сили схочуть зробити й з новим „апостолом Правди”, якого виглядала Україна і якого в пророчій уяві бачив Шевченко в новім Гонті; *убити не лише його, але й віру в його воскресення і новий прихід у людей на Україні*. Тут знову бачимо аналогію в містерії Шевченка з містерією містерій Євангелії. Один проповідник королівський у Франції — кілька літ по мазепинщині — говорив: „розп'явши Галілеянина, юдеї пам'ятали, що його вірні вірили, що Він воскресне, а тоді вони зрозуміли, що даремне допровадили вони Його до смерті, коли думка про воскресення оволодіє людьми”. Отже щоб не допустити до цього, вони зажадали від Пилата сторожі коло могили (як це робили москалі коло козацьких могил і коло могили Шевченка), щоби „замкнути стежки до неї і не допустити тих що вірили в Нього”, як царські большевики засадили до рогу до Холодного Яру, а комісарські „засадили” парком масову могилу замордованих у Вінниці, і як висланець Москви з Чигирина коло Великого Льоху наказав „поставить караули, щоб нікого туди не пускати”... Слуги Мос-

кви, так як колись юдеї — „гадали, що поховавши в могилах провозвісника Правди, вони — запхали в могилу разом з Ним саму правду і справедливість, що вони вже не з'являться на землі знову”, не воскреснуть в душах віруючих, та що сили зла будуть „панувати і тріюмфувати”.⁶⁴) Але все було на марне! Шевченко вірив і знав, — кажучи словами того проповідника — що похована правда навіть у многих байдужих у певну годину — „воскресне в їх душах, коли того захоче Бог, спалахне вогнем”... Це буде тоді, коли „земля затрясється” (як під час народження нового чи воскресення старого Гонта) і Правда встане, переображена, в новій постаті але та ж сама, і з'явиться на землі, в зримім фізичнім світі.

Як вже бачили, в цім фізичнім пляні завдання козацтва буде — „катів катувати”, „нових катів”, тих що замінили польських, але які в сто крат („лютіша сила”) страшніші ніж перші. Дальше — „розпустить правду й волю по всій Україні”. Ці два моменти все йдуть у парі в „Кобзарі”: „преподобній во славі. . хвалять ім'я Боже, і мечі в руках їх добрі на отмщеніє неправди”, щоби судити злих „судом своїм правим”. Так „страшно впасти у кайдани, умирать в неволі”, але ще страшніше — „спати на волі”. В такі години, коли не дають „серцем жити і людей любити” встають месники, щоб „проклинать і світ запалити”, світ що „у злі лежить”.

День цього „страшного судища”, який прозирає наперед Шевченко, він бачив так, як його бачили пророки перед кінцем якогось „віку”, себто доби; не як уявляли незрячі „прогресисти”, не як незаслужену кару бідній і чеснотливій „чайці-небозі”, а як кару небесну за гріхи окремих людей, верств і поколінь нації. Він ніколи не ставляв питання чому впала та кара, а за що. І на це питання „за що” дає він безліч відповідей: за гріхи попередніх поколінь, за гріхи сучасників, і то не лиш провідної верстви („панів”), але й „плебеїв-гречкосіїв”, за сліпоту політичну, за рабство серця, за скалічену волю, за те, що відцуралися героїчних традицій великої нації, за зплебе-

ення раси велетнів колишніх, за відвернення від Правди, принесеної на Дніпро апостолом Андрієм, за байдужість до неї, за охлялість сили духової, за терпляче несення ярма захланного чужинця, за кадіння чужим ідолам мамони та ідилії, за розніжненість і привату, за зрадництво і перекинчицтво, за те, що „чужим богам пожерли жертви, омерзились”. Коли за такі гріхи посилається кара, то думкою Шевченка було що „праведно Господь великий” це робить. Коли думав про ці гріхи його сучасного світу, йому виривалися страшні слова незнаної нам пророчої сили: він „хотів тоді б всю кулю земську вхопити рукою і кинуть в пекло з усіми гадами”, що повзали по ній в людській подобі.⁶⁵) За ці гріхи Бог ворогам проклятим віддав нас, „покинув нас на сміх людям, в наругу сусідам”; за ці гріхи — грозив, — що „погибне, згине Україна, не стане й знаку на землі”, що вона „сама розіпнеться, самі сини її уб’ють” і сповняться міста й поля „матерним плачем”, плачем отчизни сповниться „розтлінна земля”; що сини України — „пропадуть лихі”, бо „їх безчестіє і зрада і криводушіє” зведуть хаос і смерть на країну. І що таки встануть месники за правду... Візія того, що нині від десятків літ відбувається на Україні.

В своїй містерії він показав, що надходяча година смертельного змагу України з її катами *буде явищем світової міри, першим актом світового конфлікту* нової раси Прометеїв з силами диявола, який змагатиметься не лиш „весь світ полонити” земний, але й *душу людини, „світ Божий в пута закувати”*, зробити її рабом слуг Нечистого на землі і його царства з столицею в Москві. Змаг з дияволом в *світі незримім душі і з його слугами на землі*. На це вказує скаженина „духів злоби” — ворон при народженні (чи воскресенні) Гонти, який „розпустить Правду”, якої не зносить чортова сила. Говорить про це ж легенда про лицаря Михайлика, який забрав з собою по зруйнуванню Києва нехристами (татарами) Золоті Ворота, і знов поставить їх на старе місце, коли нові варвари „знівечать ще раз церкви Божі”, коли „в думці” нащадків

ці Ворота „заблищать і запроменіють мов сонце”, на знак що небесний охоронець і патрон Києва архистратиг Михаїл знову стане (як та „сторожа з того світу” в „Гайдамаках”) над Києвом, охороняючи його від напастей диявола — раз в образі чужинецької влади, раз символічного змія, що зачне свій змаг з багатирем, що вийде з могили на клич „трубного гласу”, заповідаючи час „страшного судища”.⁶⁶)

Що не місцеве тільки, і не земське, а універсальне і духове значіння має день „страшного судища” на Україні, що його пророкував Шевченко, — свідчить як він часто і систематично підкреслював власне таке а не інакше його значіння, підкреслює, що за знехтування своєї Правди, за ідолослуження чужим брехням, каратиметься Україна, за „побієніє пророків”, за знехтування святих слів, які згадує в своїх поезіях, де мова про — „небесну кару”, Апокаліпс, про Неофітів, Діву Марію, псалми, Євангелію, „еретиків”, Прометея, борців за духове переродження людини і нації, про боротьбу України з (московською) силою, яка не лиш нашу землю, а й „весь світ” хоче загарбати.

Нехай, навіть вже пошевченкові, жреці „прогресу” сміялися, як з „ризикованого маячення”, з віри в примат духового чинника, і навіть з віри в виключну місію України, — але він вірив у свою країну, в „свою правду і силу”; знав, що другої „нема на світі України, немає другого Дніпра”, глузував з „чужої правди”, вірив і в силу козацького меча і „меча духовного”. Вірив в силу Слова, яке прийшло зганьбленій землі „любов і правду возвістить” (*cha-leug i lumiege* християнської езотерики); що це слово може „в серце глибоко” запасти вибранцям Долі, „вогнем пекти холодні душі”; що „огненні язики святого Слова” зможуть „дух святий в їх душі убогії” принести, своїм „незримим світом” ті душі „просвітити й оживити”, а потім... А потім — допоможе їм „воспрянути”, і „встать на ката знову”. Зробити так, що перед ними „поникнуть гордії владики”, щезне розтрощене царство зла, в той страшний день роз-

плати. В його надлюдській уяві вже ревів і вогнем палахкотів цей хаос, і лише його непохитна віра в генія нації не дала йому впасти в розпач і зневіру. Він вірив, що влучших синах тої нації ще не згасла „іскра вогню великого” в серці і не заснула думка, готова прийняти з усією його творчою силою — Слово, що принесе на землю „Господа святую правду”. Що те слово, як колись, „розв’яже нетвердії руки” своїх післанців, щоб розпалити іскру в пожежу, іскру в серцях велетнів з „смілим орлім оком, смілим серцем”, з „руками твердими та смілими”, з „чистою, святою, козацькою кров’ю”, з „орлиними крилами” за плечима”, дожидала „синів сонця правди”, що їх слово „криком пронесеться” над ганьбленою нашою землею, „люд окрадений спасе”, і „мертвим встати повелить”. Це „повстання мертвих”, цю з’яву „козацького меча” відкриває він нам в поезії, написаній три місяці перед своєю смертю. Ніби реасумуючи свою творчість, представляє він Україну, як вона, по „войнах і військових сварах”, по занепаді касти козацького панства, по Ґалаґанах, Киселях, по Кочубеях-Ногаях, опинилася мов дуб, якого „гризуть, жеруть і тлять „рідні” шашелі, яких рядами довгими вивів він на показ перед читачами заздальгідь. Здавалося, це вже розклад, гниття, смерть? — оті „дядьки отечества чужого”, що хиляються перед своїм ідолом на троні? Але як раз в таку годину — пророкує він — станеться чудо! Покинута, знехтувана всіма, — видасть нація нове покоління, яке непомітно росте, ростуть онуки, в яких вселився дух прадідів великих... Ростуть і — його сталий рефрен — і „виростуть”, а тоді зненацька, невідомо звідки

Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфіру,
Роздавить вашого кумира,
Людській шашелі! Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Не стане ідола святого
І вас не стане. Будяки

Та кропива, а більш нічого
Не виросте над вашим трупом
І стане купою на купі
Смердячий гній, і все те, все
Потроху вітер рознесе...

І тоді — коли цього доконає меч козацький, встане Україна предковична, де будуть не ідолам чужої правди, а „Богіві молитися”.

Що це візія не лише упадку режиму, царату, а іншого ідола, Москви взагалі, — видно із слів, якими прозиває тих „людських шашелів”, — не рабами царя, а „отечества чужого”, „общей родіни” — в нинішнім жаргоні, рабами і лакеями Москви і народу московського. Але ця передсмертна поезія, про знищення потворної імперії мечем козацьким, має глибший зміст. Вона пророкує, як пророк Даниїл, — смерть цілої доби, якої репрезентативною по-статтю була імперія.

І це ствердимо, коли порівняємо цю поезію з пророцтвом Даниїла про загибель царств земних і толкованням ним сна Навуходносора. Символізовані вони в ідолі, що мав золоту голову, срібні груди і руки, бедра і черево мідяні, ноги залізні, а пальці на них з заліза і ганчарської глини (подібний образ є в Гезіода про різні віки). Коментатори пояснюють це, як зміну різних імперій — вавилонської, мідяно-перської, грецької Олександра, римської і останньої, які всі впадуть через відпад від Божого закону. У сні бачив цар як впаде п'ята імперія: „камінь відірвався від гори без помочі рук, вдарив ідола, в залізні та глиняні ноги його і розбив їх. Тоді все разом подробилося: залізо, мідь, срібло і золото стали ніби порошок на токах у літі і вітер розвіяв їх, так що й сліду з них не зісталось”. А останнє те царство що його зруйнує той камінь що впаде — залізне й глиняне — буде почасти міцне, почасти крихке і не вдержиться... Мабуть цей образ пророка надхнув тут уяву Шевченка. У халдейського пророка — „камінь з гори”, у Шевченка — „аж зареве та загуде” (в горі?), „козак... упаде” (з гори?)... Там — вдарив ідола в ноги,

у Шевченка — впаде на ідола... Там — розбив ідола, у Шевченка — „роздавить кумира”... Там „все разом по-дробилось” у боввана, у Шевченка — „ не стане ідола”... Там — все з боввана обернулося в порох і вітер то все розвіяв, у Шевченка — все з ідола розбитого обернулося в „смердячий гній і все те потроху вітер рознесе”... Вражаюча подібність задуму, вислову і образів, щоби то все було випадкове! А інспірація тим біблійним образом тим більш правдоподібна, що знаємо як був наскрізь у своїх думках і світогляді перейнятий Шевченко Святим Письмом. Там камінь на боввана впав згори — підкреслено! — не людською рукою, і у Шевченка — невідомо звідкіля і як „козак упаде” на ідола, як знаряддя Божого провидіння. Образ Даниїла тим більше міг промовляти до імагінації поета, що — вже за його часів — імперію московську називали на Заході „колосом на глиняних ногах”. Такою лишилася вона й донині. І як халдейський пророк говорить про упадки світових імперій, так і московська — бачив Шевченко — в недалекі часи „світ увесь схоче загарбати”...

А по поваленню цього ідола, — коли він побачить, що наступить нова доба в історії людськості, не лиш України; коли остання покине „дрібненьких богів” матеріалізму, і навернеться до свого Вседержителя, то й це у нього не фраза, а щось більше. В його „Молитвах” — бренть той самий рефрен — він звертається до Божої Сили, як до джерела („Боже, великая Сило”!) і просить: нам „свою Ти силу низпошли”. Молиться не про хліб, а про уділення нам частини „Божої сили”, від якої залежить наша сила — сила думки, духа, почуття, душі, характеру, волі, сила протиставитися всім слабостям і всім дияволам на землі, і в нашій душі. Від тої сили, і від нової раси велетнів (козаків), які тою силою небесною переймуться, — і чекає він чуда — чуда воскресення України. Він вже бачить в пророчій уяві як встають ті велетні, як ростуть і як виростають. Щоб звалити чужого ідола, щоб відбути переможний бій з тим старо-українським легендарним Змієм, — Люципером... Те, що ми спостерігаємо в наш вік, всі ті

нові „гайдамаки”, „лицарі святії” що повстали на Україні від 1917 року, покоління за поколінням, на полях Базару, Крутів, в горах Галичини, в лісах Волині, в степах колишніх земель запорозьких, у московських концентраках-мордовнях, де катувалися нові „еретики”, „юродиві”, „воїни христові”, — *те все було початком того воскреслого лицарства, про яке він мріяв, і яке бачив в пророчій уяві.* Як чини Наливайка, Остряниці, Павлюка були інтродукцією, якої завершенням стала хмельниччина, так оті нові модерні їх нащадки духові і тілесні — будуть вступом до нової козаччини, в війні проти „нових катів”.

Це було його пророче видиво. Хлопцем ще цікавився він героями і малював їх зі старих олеографій, і богами, яких зрисував, закинутий в північну столицю з античних статуй в Літньому Саді; читав Сковороду, і це почасти від нього навчився розуміти що наше незримо Я, та божеська іскра, що горить в нашій душі, наше серце — є нашою силою, спокревненою з вічністю і з свободою; що воно дає змогу літати думкою „у височінь, у глибінь, в широчінь без меж, коли не заважають ні гори, ні ріки, ні моря, ні пустині” (знаємо як літала душа Шевченка, з поеми „Сон” та інших), коли така людина — „може провидіти віддалене, прозирати укрите, заглядає в минуле, проникає в майбутнє”. У тій глухій добі, в якій він жив, бачив Шевченко, що виведе Україну зі стану омертвіння, рабства тільки повстання — старого духа козацького і нової козаччини, насиченої містикою нашої давнини. Так і назвав він свою поезію — „містерією”. Такий був реальний сенс його клича, на який в 1917 році почала відгукуватися його країна. Не зважаючи на старання сліпих і кривих „лірників”, осліплених і скалічених блудними „современними вогнями” лжепророків XIX віку.

Але Шевченко „провидів” ще щось більше! В наведеному вірші про останній бій з ідолом, з „ідолицем поганим” нашої давнини, — згадуються „людськії шашелі”, і без них грандіозна картина „страшного судища” була б неповна. В цій драмі є володар пекла, духи зла та їх

слуги на землі, є приспана Україна з своїми сантиментальними лірниками замість вождів, є й вже народжений „козак безверхий” з безверхої хати „матері України”, без того хто всім „верховодив”, якого прихід заповіджений зорею, що простяглась понад „захряслим жидовою” Чигирином, — але є ще й „дядьки отечества чужого”. Їх репрезентує один з Іванів, братів близнят, які народяться в ту ніч на Україні, а з яких один, як той Гонта, буде „катів катувати”, а другий — „катам помагати”. І цей другий — як віщують ворони, висланці нечистої сили — „той вже наш”, той вже буде творити волю Люципера на воскресаючій Україні. І без боротьби на життя і смерть межі тими двома Іванами — не уявляє собі Шевченко ту страшну добу, коли прийде новий Гонта щоби скінчити з „срамотнею годиною” на Україні, щоб оживити її колишню славу.

В наступнім розділі затримаюся над цим надзвичайно цікавим і повним глибокого укритего змісту фактом, який Шевченко вбрав у символіку боротьби двох Іванів, що їх та сама породила мати Україна.

ІХ. ДВА ІВАНИ

Чи думаєте, — Я прийшов дати мир землі? Ні, кажу вам, а розділення. П'ятеро в одному домі стануть розділятися, троє проти двох і двоє проти трьох (Луки XII). І віддасть брат брата на смерть, і батько — сина, і будете зненавиджені всіма за ім'я Мос. Хто ж витриває до кінця, той спасеться.

(Матв. X)

Одцурається брат брата і дитини мати.

Шевченко

Коли в 66 році римські легіони під проводом сина Веспасіана Тита взяли Єрусалим, то — каже Босское, — „переможець не хотів приймати ґратуляцій сусідніх народів, ні корон присланих йому, щоб вшанувати перемогу. Бо дивні обставини (які супроводили здобуття міста і зруйнування храму), Божий гнів, так наявно об'явлений, Його рука, яку бачив цісар усюди приявною в тих подіях, до того степеня його здивували і збентежили, що на його думку не він був тут переможцем, був лише слабим знаряддям Божої відплати”.

Під подібним аспектом розглядає Шевченко візіоновану ним годину розвалу московської імперії. В цю годину, коли наближатиметься вона, будуть, в уяві пророка, знаки на небі („мітла”!), і на землі („земля затряслася”!), неясні передчуття у приспаної юрби, засліпленість провідників нації, мобілізація сил диявола, і — народження післанця Вищої сили, повстання мертвих з могил (воскресення козацтва, його духа в душах нащадків), і період страшних війн і катаклізмів. Але цей образ був би не повний, коли б поет не вказав нам на ще одне явище цієї доби обрахунку з силами зла — на ото „розділеніє”, про яке гово-

риться в євангелістів і яке згадує поет тими самими словами, — як щось неминуче в той день, коли почне Україна кінчати „срамотню годину” своєї історії.

В цю ніч ознаймує перша ворона своїм посестрам, що вона „начитала” в творах чорної магії: „буде два дива творитися: цю ніч будуть в Україні родитись близнята. Один буде, як той Гонта, катів катувати, другий буде (оцей вже наш!) катам помагати, він вже в череві кусає”! А коли виросте той Гонта — „все наше пропало, усе добре поплюндрує й брата не покине”... Давній старокиївський мотив: в українських легендах багатир взагалі (яким буде й новий Гонта) повнить сторожу на кордоні, охороняючи Україну від злого Змія. Одночасно з багатирем родиться і ворожа сила — Змій. Як багатир підросте, то їде на яку небудь могилу, де на нього вже чекає Змій. Б'ються вони обов'язково на могилі і багатир перемагає Змія. Таких багатирів знає старе українське письменство і перекази багато, знає й історія — були це символи вічної боротьби України з ордами кочівників і з силами пекла в обороні нашого вічного міста, освяченого апостолом Андрієм. Подібна легенда про лицаря Михайлика, якого за „дурною радою” киян, хотіли видати татарам, що облягали місто, і який взяв, відходячи геть аж до Царгороду, з собою Золоті Ворота, відбираючи невдячному містові силу його патрона арх. Михаїла. Є теж в легенді, що поверне лицар Михайлик до Києва і Золоті Ворота на місце давне поставить, і приверне йому ласку й опіку св. Михаїла — в страшний час, коли нові кочівники облягатимуть Київ. А буде це, як про подібне є і в Євангелії, і як це заповідав Шевченко — в страшний час „розділення”, останнього бою, як „син батька не шануватиме, а батько сина”, як тільки повстання нового лицарства врятує країну... Про значіння цього, певно, як та ворона, „начитали” в своїх книгах чорні маги СРСР, коли один з них, Хатаевич, з брутальним цинізмом, властивим тій расі, судячи, як прокуратор, нових лицарів з СВУ в 1930 р., — прибрав собі псевдо „Михайлик”.⁶⁷⁾

Завдання тих легендарних лицарів України було таке

саме, як і Шевченкового Гонти — „катів катувати” та перемагати їх невидимого патрона, який разом з своїми висланцями — воронами, з’являється і в „містерії” Шевченка. Але є в містерії цій ще інший, більш універсальний і багатомовний момент — боротьби багатиря з рідним братом: „і брата не покине” в своїй геркулесовій праці очищення рідної землі від всякої погані. А коли народилися близнята, — „сміється і плаче уся Україна”... Сміється? Бо народження одного Івана звістує воскресення нашої старої Правди, коли „усміхнеться заплакана мати” Україна. Ридає? — бо ця мати все ввижається йому „заплаканою”, ридаючою, що зрадили її сини, що „катам допомагають”...

Ця довголітня боротьба між членами тої самої малої родини — „братами”, або більшої — отчизни; боротьба, яка загострюється, як це пророчить Євангелія в кінцевих добах, — завше „серце роздирала” Шевченкові, бо бачив її неминучість. До цієї теми звертається він в своїй повісті „Близнюки”, де один з братів — „образив благородну природу людини, наругався над усім найсвятішим на землі”. Цей самий конфлікт в одній родині — в „Катерині”. Як глибоко був він свідомий неминучості того „розділення” по духу між близькими по крові, в переломові години історії світу або нації, — видно з драматичного конфлікту Гонти з його дітьми („Гайдамаки”). Видно це з поетичного привіту поета М. Гоголеві, де він недвозначно покликуюється на конфлікт — знов в одній родині — між Андрієм, що зрадив батька, Україну — і Тарасом, який карає його „за честь, славу, за волю країни”. Видко з тої поезії, оскільки свідомий був поет трагічної неминучості такого конфлікту, трагічної дилеми: коли не скарати сина-зрадника, як це зробив старий Бульба, то — „віддати в різницю москалеві”, щоб проливав свою кров „не за Україну, а за її ката”. Шевченко передбачав страшну годину, коли втомиться „мати” Україна, „гріхи синові несучи”, коли батьки — „прокленуться своїми синами”, коли Україну — „самі сини її уб’ють”. Гоголь, до якого звертався Шевченко з свої-

ми думами, що „плакали і серце роздирали”, теж вглиблявся в проблематику двох Іванів. Або як в „Страшній Помсті” двох побратимів, які в походах — „і здобич і горе порівну ділили”. Але раз, коли побратими вертали з походу, — „війшов диявол в серце Петра і скинув він в пропасть свого побратима. І той виблагав у Бога собі страшну помсту: над берегом тої пропасти з’явився він як грізний вершник-привид і останнього нащадка „Юди-Петра”, відьмака — теж скинув у діл, де мерці з могил вилізли гризти його. В тій же повісті — смертельна ворожнеча того чаклуна з своєю донькою і з зятем, паном Данилом... Подібний конфлікт знаходимо в нашій історії, коли отаман Сірко тих із забраних з Криму бранців, що вже „побісурманилися”, і не хотіли занехати свого „непремінного в Крим устремління” і лишитися на Україні, — поклав трупом, просячи, як Гонта в синів — щоб „простили козаків брати”, щоб „спали аж до страшного суду Господнього” замість в Криму „між бісурменами розмножатися на наші християнські молодецькі голови”. Як у Шевченка — „замість бути проданими в різницю москалеві”... Глибоко закорінилася вся психіка Шевченка в нашій героїчній давнині!

Нарешті подібний — більш імпозантний — конфлікт дає нам легенда про Богдана Хмельницького. Коротко перед повстанням майбутнього гетьмана, виринає конфлікт хоч не між братами, але між кумами, між Богданом і Барабашем, першим, який був післаний „катів катувати”, і другим — що звик „катам помагати”. Перший — мав „за віру християнську одностайно стати”, другий — волів з займанцем — „з упокоєм хліб-сіль по вік-вічний уживати”. Один — *визволяти*, другий — *уживати*, вічний конфлікт двох українських Іванів. І та правда козацька в легенді, у формі королівського привілею, який „вольности козацькі утверждав” „і всьому народові українському був корисний”, та правда допомогла підняти козацтво на боротьбу за волю, — вона як і у Шевченка — була схована в землі Барабашем; її Хмельницький здобуває, уникає арешту Ба-

рабашем, „козаків пробуджає”, а Барабашеві, другому Іванові, своєму кумові, — „з пліч головку як галку здіймає”. І найважливіша паралеля — у „Великім Льоху” Гонта ширитиме не лиш волю, але й правду, а в легенді про двох кумів — збирається Хмельницький не лиш волю країні здобувати шаблею, але й нові „козацькі порядки” Україні давати і „віри християнської у поругу не дати”.

Це все те, що наступить в переломову годину боротьби сили Добра з силою Зла, коли так, як за часів земного життя Ісуса — буде „распря із за Нього в народі”, поміж членами тої самої „сем’ї великої” — нації. Багато знайдете в Святім Письмі про фатальну ворожнечу двох братів або кривних тої самої родини, вужчої або ширшої, починаючи від Каїна та Авеля, Есава й Якова. Серед апостолів були — Петро, що видобув меч, боронячи Ісуса при арешті, і другий — Юда, що його зрадив; були два Юди — один Іскаріот, проклятий на віки, і другий Юда — святий, що рятує в безнадійних випадках. Був і є Христос, і є ті, що прийдуть по нім під Його ім’ям і „казатимуть — я Христос”, антихристи. Св. Павло оповідає, що найбільше перетерпів від „лжебратів”.⁶⁸⁾ Два Івани у „Великім Льоху”, яких гамір боротьби почують в день історичного обрахунку на Україні, — боротьби козацтва під протекцією св. Михаїла і „шашелів” під протекцією свого ідола і його патрона диявола, це не поетична „фантазія” поета! Це видиво пророка, який знав, що вічно в переломовій добі України — приходило до смертельного змагу між Тарасом і Андрієм, між Данилом і його тестем, між Гонтою і його дітьми, між двома побратимами в „Страшній Помсті”, між лицарями Сірка і побісурмененими „тумами”, між кумами Богданом і Барабашем, між Мазепою і Кочубеем, і — в майбутнім — між мазепинцями і людськими „шашелями”, які вже нині починають „гризти” свою матір і „в череві кусати”, а потім помагатимуть „катам катувати” і „Господа зневажати”, нарешті — як у нашій давнині — між Добринею і Змієм, лютим смоком Шараканем і св. Юрієм, між лицарем Михайликом і його зрадливими земляками, і т. п.

Знав Шевченко, які явища товаришують великим переломовим добам історії, особливо його України. З його творів видно, як добре він знав це! Ростуть разом на однім полі кукуль і пшениця — до часу жнив. А тоді — при „кінці віку”, кінці доби, — приходять жнива, — з пшениці роблять хліб, а кукуль — спалюють... Або при полові риб — добру відбирається, кепську відкидається.⁶⁹)

Те саме роблять — тільки навпаки — ті, що „катам помагають”: читаємо в Шевченка — як Іродові доносять, що на його полі „зіновать, кукуль і будяк росте в пшениці” — в Іродовій „пшениці”; що цар рішає йому не миле „кляте плем’я”, „стяти поки не піднялось”, поки не піднялась сила ворожа Іродові. Так поступали і московські іроди від 1917 року на Україні, потім в Польщі, на Угорщині, в Німеччині, в Іспанії... І так з синами Іродовими робитимуть і з „дядьками отечества чужого” — прокує Шевченко — ті, які „підростуть”, нащадки духові хмельничан і мазепинців. Ця ідея останніх „жнив” — близька була поетові. Тих, що „правдою торгують”, перестерігав: „побачите, які будуть жнива!”

Леґенда про двох Іванів — є універсальна і повна глибокого сенсу, а тому стрічаємо її також в античній мітології. Єгипетський бог сонця Озіріс ворогує з своїм братом Тифоном, представником злої сили, який вбиває бога, розшматовує його тіло, яке потім збирають і ховають по різних могилах, але який знов воскресає в подібі його сина Горуса, „другого Озіріса”, як у Шевченка — є другий Гонта. Подібна леґенда про Прометея, який зліпив людину і вдихнув у неї вогонь небесний, і Епіметея, його брата, який міг ліпити лише мавп, що — жили мавпуючи людей. Подібна леґенда про ворожнечу брата-потвора Мінотавра і його сестри — Аріадни, що помагає Тезеєві вбити потвора. Знає мітологія рівнож двох Зороастрів — один цар перський, винахідник природної маґії, і другий — цар Бактрії, що винайшов чорну маґію й ворогував з першим

Але проблема двох Іванів має у Шевченка (як і в життю взагалі) ще глибший, містичний зміст. Він знав, що є

два Івани, один що ставляє себе під протекцію Божої сили, і другий, про якого злі духи („ворони“) кажуть, що „це наш“, — вони існують не раз не лиш у видимім світі як брати, кривні, люди одного племені, але й вже в утробі матері. Більше! — вони співіснують не раз в душі тої самої людини. Сам же Шевченко писав, що в людській душі існують „Бог і чорт“, тобто два первні — божеський і чортівський, або — один пнеться до гори, другий — гнеться до долу, дух і матерія. Такий є отой „попихач жидівський“; один у нім „хилився, нагинався“ перед всяким „поганцем“, а другого незримі крила рвали до лету, „неба дістати“. Дві людини були в нім — Ярема-„хамів син“, і козак Галайда, який остаточно перемагає першого. В другій поемі боряться в одній душі людській два типи психічні — „гусь“ і „орел“, з людей, що „гелгали“ як гуси — зробилися орли. В інших знов наступає друга метаморфоза — перш „жили лютими звіри, а в свині перейшли“. Наявність такого стану уняв Гете у фразі: „Zwei Seelen leben, ach! in meiner Brust“!

Пильно займався цією проблемою Іван Франко. В кількох поезіях звертається він безнастанно до проблеми розщепленого Я людини, яка у нього є проблемою двох Миронів (Мирон — один з його псевдонімів), які разом — побороючи один другого (два Івани) — співжиють у його власній душі, роздирані потягом до різних, ворожих собі, ідей. Обсервуючи подібні роздвоєні душі, він бачить, що хоч вони не раз „бились мов орли“, „в душі своїй були і темні й підлі, такі ж раби, як і вперед були“; що хоч мріють про волю, але мають рабську кров і рабський мозок; що бунт в їх душі проти зла — це „лиш злоба низька і сердитість рабська“. Тоді у Франка — з серця спадало „щось, мов листя, мов краса, а щось влилося темне і студене — це віра в чорта“...

А іноді — в таких роздвоєних душах відбувається наглий злам (як у Яреми) і на поклик якогось Йогошуї (у Франка, Гонти — у Шевченка) — „до походу! до зброї! над німою юрбою“, — „прокинуться всі з остовпіння тупого“, і той клич — „гирл сто тисяч повторить, і з номадів

лінивих ця мить люд героїв сотворить"... Як з шевченківських Ярем — нове лицарство. Та сама проблема двох Я в людській душі — в знаній новелі „Доктор Джекіль і пан Гайдт”, що може основана була на знанім — у вікторіянські часи в Англії судовім випадку одного доктора, що одночасно, як Jack the Ripper, мордував жінок.

Типове це співжиття двох Іванів в одній душі для скаліченого зміновіховського покоління 1920-30 рр. на Україні. Такий Сосюра пише про себе, що в нім є „два Володьки” (як два Івани чи два Мирони); що хотів сам себе поставити „під стінку”; що „взявши маузера в руки, був із собою з борні”; що „рвали душу мою два Володьки в бою”, „комунар і націоналіст” — попросту москаль і українець. У Хвильового це саме явище роздвоєної душі виявляється (в новелі) в конфлікті сина з матір'ю, яку той вбиває. Так як Сосюра — „на ліво йти не хоче, направо — страшно йти”, так Семенко, — „я повторяю чужі слова, і кажу, що це мої, що це з душі”. Косяченко через перехід до москалів, вважає себе блудним сином і Каїном, — братовбивцею. Головка думає розрубати цей комплекс двох Іванів в душі — тим, що хоче „піврати струну” свою власну, щоб грати лише на чужій і ворожій; Антоненко-Давидович теж маячить, що з тим комплексом „розстрілює вчорашнього себе самого”, в нім (в його душі) „збіглися дві сили і стали вічна-віч”.

До цієї галерії дводушників можна було б додати і героя „Вія” Гоголя, де роздираний в душі „філософ” Хома Брут впав жертвою диявольської сили, коли, читаючи Святе Письмо в церкві, не міг не зиркнути на вродливицю-відьму, панну сотниківну, в труні.

Всі ті приклади легендарні, історичні, життєві і літературні, свої й чужі, вже натякають на істоту конфлікту й боротьби, нероз'язимий, між двома Іванами (Миронами, Володьками) — в постаті рідних братів чи кривних, або різних комплексів у власній душі одної особи. А саме — виразно підкреслюється всюди, що один Іван є представник доброї сили, а другий — злої. Це підкреслено у „Ве-

ликім Льоху”, в „Страшній Помсті”, у „Вію” Гоголя, в пісні про Хмельницького, в біблійних оповіданнях (Каїн-Авель) в єгипетській і грецькій мітології, в згадці про чорта у Франка, про Каїна в Косяченка, в постаті відьмака батька пані Катерини (Гоголь), або в постатях „ворон” протекторок другого Івана. І цей момент виразно підкреслюється в Євангелії: коли натура нижчої сили хоч би хвилево перемагає в апостолах, Євангелія підкреслює, що це вплив Нечистого, як напр. коли оповідається, як „в Юду ввійшов диявол”, так само докоряв Ісус св. Петрові, який хотів відвести Його від його Божеської місії, що говорять в нім сатанічні впливи. Хоч і з любови до Христа, але св. Петро тоді „думав не про те, що Боже, а про те, що людське”. В інших місцях Євангелії виразно і недвозначно розв’язується ця страшна загадка, цей конфлікт двох Іванів, як конфлікт двох закладених в нашій душі первнів — Божеського і людського, духового і плотського, вищого і нижчого, вічний конфлікт, який нарушує гармонію тих первнів і головно їх ієрархію, конфлікт, який особливо загострюється в переломових закрутах історії роду людського.

„Плоть бажає противного духу, а дух — противного плоті, один одному противляться” — так учив св. Павло, що визнає „Божий закон у внутрішній людині, але інший — у членах моїх і вони у вічній боротьбі межі собою”. „Ми маємо (читаємо в „Наслідуванні Христа”) в нас два протилежні закони: закон плоті, який віддає нас в рабство гріха, і закон духа, який утримує нас в порядку... Розділені між цими двома законами, „між тілом і духом, які безугавно один другого поборюють” (до Галатів, 5), ми тут на землі хитаємося між добром і злом, між Богом і світом, кидані до одного природою, притягвані другим ласкою Божою”.⁷⁰)

З вірою в високе призначення своєї України здвигнути зганьблену Правду на землі, Шевченко уймав цей конфлікт двох Я в нашій душі або в суспільстві як боротьбу двох видів сил: Божеського первня з чортівським, і національного з ренеґатським, з тим огидним національним гер-

мафродитством, яке потім приняло вигляд ще огиднішого націонал-комунізму. Шевченко знав цей закон життя земної людини, і знав, що коли нижчий, плотський, матеріальний первень в душі одиниці чи суспільства починає переважати, коли в трагічні століття якоїсь історичної доби, ця ієрархія порушується до повного нехтування божественним первнем, — тим, який „всюди є, все сповняє і є подателем життя”, — тоді суспільству чи нації грозить страшна відплата згори. Перше настає роздвоєння, двоєдушність, а потім — як то відчували Гоголь і Шевченко та інші, — душу людську в суспільстві і в його лжепророках опановує диявол. Тоді здорові сили — переслідувані, ганьблені, витереблювані, — мусять єднатися, єднатися люди одного духа, щоб протиставитися лжехристам, лжепророкам, і лжебратам, і протиставитися силам розкладу видимим і невидимим у власнім серці. Мусить тоді повстати нова когорта відданих своїй правді, людей не з сукроватою, гнилою кров'ю двоєдушників, а з „чистою, святою козацькою тою кров'ю”, під старим гаслом української шевалерії — „на диявола хрест, на неприятеля шабля”. Нова когорта не створених Епіметеєм мавп у людській подобі, а дійсних людей, на подобу Творця, з іскрою Його вогню у серці. Така була думка Шевченка, яка надхнула його наслідування Осії, „Неофітів”, „Марію”, „Чигирин”, „Великий Лях”, „Суботів”, „Гайдамаків”, його страшну з'яву „козака безверного”, про „страшне судище”, „Заповіт”... Бо ніхто інший, тільки він сам писав, що „застарілі недуги лікуються лише героїчними засобами” — расою героїв. Не расою роздвоєних Іванів, Володьків чи Миронів, засуджених на імпотенцію і духову смерть. Так як за Христа наступила в народах „распря із-за Нього”, так у переломові години якоїсь доби мусить наступити розділення „распря” між людьми, коли, як в нашу добу, що її бачив наперед Шевченко, диявол майже без маски сходить на землю.

Про це знаходимо глибокі думки в Іоана Золотоуста: „буває розділення спасенне і слухне. Ось чому сказав Ісус Христос — „не прийшов Я принести мир на землю, але

меч". І дійсно, є поганий мир і війна добра і корисна. Наприклад, Адамові діти, що будували вежу Вавилонську (як роблять це й тепер. — Д. Д.), об'єдналися між собою на свою погибель, і вони були розділені, проти їх волі, для їх же ж добра і користи. І Юда теж поступив дуже зле, домовившись з жидами. Може отже бути добра війна і злий мир".⁷¹⁾

Цей меч, як вже сказано, уявляв собі Шевченко і як меч духовий, щоб як ножом оператора вицідив з нашого серця гнилу кров (духова революція!), і як меч козацький, що під протекцією „воїнства небесного", мав звернутися проти „владодержців тьми віку цього" на землі. Щоб „катів катувати" і тих, що „катам помагають" у власній нації. Ці останні — це — думав поет — будуть одверто визнавати в релігії, в моралі, в політиці — добро за зло, і зло за добро в добі, де всі цінності будуть перевернені до гори дном. Від наївних догм „вселюдського братерства" та соціального епікурейства (матеріального добробуту й миру) — „без віри основ" — піде народоловна інтелігенція, що відвернеться від традицій нації, осліплена блудними вогнями „віку цього", на шлях у провалля, в ренегатство, в націонал-комунізм, в службу „чужим богам", яких ідоли принесуть на Україну лжевчителі „з чужого поля", з поля фінсько-суздальсько-московської покручі і нової євразійської, імперії, насліддя Батия і Тамерлана.

Якраз проти тих лжевчителів чужої правди, вже серед нас самих, проти „людських шашелів" найбільше греміла громова муза Шевченка.

Х. ЛЖЕВЧИТЕЛІ „СОВРЕМЕННИХ ВОГНІВ”

Були лжепророки в народі, і у нас
будуть лжевчителі. І многі підуть за
їх погубною наукою.

(ІІ Петра, 2)

Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слів велику силу,
Тай більш нічого...

Т. Шевченко

Перед смертю Шевченко зовсім ясно усвідомлював собі, що найстрашніша болячка, яка зжирала Україну, це були ті „шашелі”, які тліли і роз’їдали націю зсередини. Вони були різні, але завершенням їх, перестерігав він, мають бути оті другі Івани, активні перевертні і слуги катів. А їх інспіраторами будуть ті темні сили, що назвуть добро — злом, а зло добром, і які злітатимуть на землю з пекла і вертатимуться до нього по нові накази: „как хвачу да памчу, в самий ад полечу стрелою”! — кракає московська ворона в Шевченковій „Містерії”. В день суду кінця доби, боротьба нового лицарства йтиме за найвищу, останню ставку. Сили, що напосядуться на Україну хотітимуть „скувати душу живу”, „світ Божий в пута закувати”, випити „живуцу кров” людини, „серце розбити”, „понести (наругатися) славу Великого Бога” — здійснити проти Нього бунт; таке зробити, щоб саме „пекло перелякалося”, щоб „Мати Божа заридала”. Всі демони з пекла будуть спущені з ланцюгів, щоб — руками Москви — та її попихачів — завдати останній удар Україні, якій (— це ворони теж „начитали” в книгах чорної магії —) Доля призначила стояти передовим загоном проти диявольських

сил. Що зняряддям сатанічних сил виступить проти України і світу майбутня тиранія Москви, це передбачити наперед помогла Шевченкові його геніяльна інтуїція мистця і пророка, наскрізь пересяклого мудрістю стародавньої культури України.

Народився Шевченко тільки десять літ після приборкання так званої „великої французької революції” 1789 р. Від неї почався тріумфальний похід наук Вольтера і Руссо, — по всій Європі, з їх головною ідеєю заперечення існування Бога. Здетронізувавши Його в душах „передової” інтелігенції Європи, чорні маги поставили натомість свого божка — людину з його плотським розумом, твориво замість Творця. Тєроїна де Мерікур — була та, що її в урочистій церемонії інтронізувала паризька вулична юрба в криваві дні революції як „богиню розуму”, хоч була вона звичайною повією. І хоч скінчила свою карєру ця „богиня розуму” в 1817 р. в однім з паризьких домів для божевільних, але її „вірним” удалося, в наші дні, обернути майже всю Європу в дїм божевільних.

Рознісши свої ідеї по всіх столицях Європи, революційна Франція спричинилася почасти до революції в московському цараті. Але жовтнева революція 1917 року мала вже інших лжевчителів: один був франкфуртський жид Карл Маркс, другий — москаль В. Ленін... Що марксистів тягнуло до Росії, а лєнінців до Маркса, це пояснюється ідейною близькістю їх лженауки і психічною подібністю євразійських, чи просто азійських рас, з яких вони вийшли. Науку тих лжепророків, через їх адептів, що вийшли з містечок „окраїн” царської імперії, з Литви, Польщі, України, почали вже від першої війни просякати в усе духове і політичне життя Заходу. Їх мета — це було захоплення влади над світом, ступнево, з шабля на шабель, від нації до нації. А передумовою до цього було знищення чужої їм цивілізації Окциденту і християнської релігії. Замість культу Христа, чужого їм, прийшли вони будувати культ своїх ідолів, поставивши замість правди — брєхню, замість добра — зло, скалічивши наш розум

і душу; а на місце героїчної, лицарської волі, надхненої ідеєю правди і добра, поставили волю до зла, апотеозу обману, підлот, насильства і розбою. Принесли адорацію матерії і всього матеріялістичного, мамони, гроша, „добробуту” й „миру” за всяку ціну, апелювали до найнижчих інстинктів плоті (шлунку і сексу) і душі (глупоти, продажности і страху), які спихають людину до ролі тварини. Дальше — культ людського розуму, культ найдивачніших доктрин — як соціалізм, інтернаціоналізм, атеїзм, комунізм, фройдизм, марксизм, теорії „вибраних народів”, новітніх і „біблійних”, теорії „старшого брата”, який — без жадних даних на те — претендує проводити народами культурнішими і вищими морально за нього. Прийшла диявольська спроба сплюгавити все високе й шляхетне, що видала наша християнська культура в мистецтві, філософії, літературі, в релігії, в архітектурі, в політиці, в соціяльнім життю; спроба всім тим великим вартостям причепити ганьблячу етикетку. Вірність традиціям ганьбилося як „реакціонерство” і „відсталість”, любов до своєї нації, патріотизм — як „шовінізм”, відпір усякому поганцеві, що вдирався в середину чужої йому нації, щоб загнuzдати її, — як „ксенофобію”, вірність до смерті своїй Землі — як „хижацтво” або „мілітаризм” чи „вузький націоналізм” і т. п. І навпаки, свої облудні, напасничі цілі супроти народів — маскували вони привабливими, пишними словами — як „добро людськості”, „народній добробут”, „пацифізм”, „загальний мир”, „прогрес”, „толеранція”, „гуманність”, „братерство народів”, „справжня демократія”, „рівноправність рас” і т. п. Все це була брехня, а оперуючи — і в першій, і в другій випадку — обманом і брехнею, вони зраджували, яка нечиста сила крилася за тими махінаціями — сила супротивника Христа. Недавно кардинал Вишинський в Варшаві прилюдно заявив, що в тім місті — з благословення Москви — існує до двадцяти товариств, де управляється культ Сатани. Це логічно, бунт Маркса і Леніна проти Христа мусить привести неминуче до сатанізму, що ми і бачимо в тій

консеквентній заїлості, з якою послідовники тих лже-вчителів всюди, передусім в душах нових поколінь, підкопують і нищать релігію.

Хто піддавався гіпнозі тих лжепророків, той спільно з ними нищив всі формуючі вищі ідеї в суспільстві: ідеї Вищої Божественної сили, всякого високого ідеалу, отчизни, чести, героїзму, посвяти, відваги, щоби вони перестали бути центром, ідейно організуючим і підпорядковуючим собі сили відосередні, особисті, егоїстичні, матеріальні. Наша доба стала добою розпаношення всіх сил відосередніх (центрифугальних). Наступає атомізація суспільності, розбитої на безліч порошинок, чужих і ворожих одна одній, без порядкуючого центру; наступає духовна і моральна анархія, де богом стає власне „я”, і його примітивні потреби і приємності. З тою різницею, що на Заході засобом для здобуття ласки мамони і впливів став гріш, а на Сході — гасло „грабь награбленное”, а під „награбленим” розумілося все „не мое”.

Двом згаданим вгорі силам, Москві і комунізмові, удалося захопити владу в своїй країні і в країнах завойованих, а на Заході, — ті сили і ще сприяюча їм „демократична” тайна мафія, стремлять до цієї влади (до свого „світового уряду”) на разі пенетрацією різних націй підступом і обманом чи грошем, загарбуючи в них ключені становища і чим раз ясніше схиляючись до порозуміння й союзу з силами диявола в Москві, до поділу з ним світу.

А маси, отруті духом мамони і гроша, стративши уміння розрізнати добро від зла, нездібні до великого ентузіазму в обороні своєї спільноти, дають себе обдурити, або налякати махерам Москви та інших орієнталів.

Шевченко передбачав останній зудар з тою антихристиянською , в своїй суті, силою, яка схоче науці своїх лжеучителів підбити „весь світ” і обернути людину в бездушну худобу. Передбачав теж, що перша, як звичайно в історії, перешкода тим силам в їх диявольських задумах — стане Україна.

Робота темних сил, спущених з ланцюга жовтневою революцією 1917 року, почалася властиво вже в перших роках ХІХ віку в Московщині, звідки ідеї французької революції, і мартинізму, перемелені в дусі московської ментальности, дісталися й на Україну. Вже М. Гоголь бачив, як „диявол без маски з'явився в світ”, вже він за проповідь боротьби з тими ідеями, стягнув на себе бруральні напади того самого божка „прогресивної Росії” (і патріота імперської Росії), В. Белінського, який накинувся і на Шевченка. Останньому доля призначила виступити першим на Україні з палким протестом проти науки „современних вогнів” матеріалізму, лібералізму і атеїзму, в яких він побачив перші блиски того пекельного вогню, яким мала запалити і його Україну „нова Росія”. „Вірую” цієї Росії, якої пророків — А. Пушкіна, Некрасова, Белінського — Шевченко відкидав і не зносив, — це „вірую” й знайшло своїх прихильників в новій, що приходила на зміну козацької, еліті України. Це ж „вірую” й запалило своїм чортівським вогнем тих других Іванів, які — бачив автор „Кобзаря” — підуть за „современними вогнями” з чужини на згубу свою і країни своєї.

Це була та, що тоді народжувалася — „народницька” еліта країни, якої члени (як і деякі „братчики” — П. Куліш напр.) вже за життя поета поверталися до „чужих богів”, а кілька десятків літ по його смерті одні злочинно, другі в щирім, але повнім запомороченню, „присипляли” Україну гарно замаскованою наукою „современних вогнів”, щоб збудити її потім „в вогні, окрадену” з своїх найкращих національних цінностей та ідеалів і героїчного духа. Цим людям проголосив Шевченко невблаганну війну, кличучи одних схаменутися (покаятися), грозячи другим небесним гнівом, викликаючи на їх місце до проводу нації нову силу — воскресле козацтво нової доби.

Це була його боротьба з духовим „плебейством”, як він окреслив це явище. Ще перед арештом, він різко протиставився тій „мудрості”, що на Україну деякі земляки „принесли з чужого поля”. Ця „мудрість” була

в його пророчих очах — лише „великих слів велика сила, та й більш нічого”. Були це початки науки тих чорних магів соціалізму, що за їх нехтування пізніше докоряв „невченому” пророкові „учений” туподум Драгоманов... Жорстоко глузував Шевченко з модерних жреців „прогресу”, з їх фальшиво-фарисейських гасел „волі й братерства братнього”, з тих, що „перлися сонця правди” шукати в чужих землях, з „недолюдків”, як звав їх. Жорстоко картав тих словоблудів, що прагнули Україну „повести за віком” атеїстичного матеріалізму, „просвітити сучасними вогнями”, в яких бачив вогні сатани; знав, що перша заповідь визнавців тогочасної матеріалістичної мудрости була — „немає пекла ані раю, немає Бога, тільки я, ... а більш нічого”; що „розумні слова” тих магів дестронізуючих Бога своїм убогим розумом — є „брехнею підбиті”. Глузував з їх „розумного маяку”, що горить „у нашій кістяній коморі”; знав, що у зданій на цей лише „маяк” людини, при першому іспиті згасне він, а „в тую кістяну комору налізуть свині із надвору”...

Проти яких доктрин „прогресивного” віку виступав тут Шевченко, видно з того, що ідентично його вирази зустрічаємо в автора „Книги Битія”, Костомарова, який писав: „філософія почала кричати, що то кепство вірувати в Сина Божія, що немає ні пекла, ані раю, і щоб усі поклонялися егоїзмові або інтересові”. От що (бачив він) крилося за тою наукою „прогресу” — егоїзм і культ мамони!^{7а})

Всупереч „прогресистам” він називав „пребезумним” того, хто „в серці каже, що Бога немає”. Навпаки, твердив, що „од Бога все, а сам нічого дурний не вдіє чоловік”, „нічого не вдіє убогою головою”. Це не були фрази, в тім лежала його основна думка, спільна всім містикам. Бо, де-інде твердить він, що без уділення Божої сили — нічого не вдіє „душа убога”. Засаднича ідея всіх апостольських посланій — що без живої незгаслої іскри Божої в людській душі і розумі, в почутті і в інтелекті, — людина перестає бути людиною. Іронізував з тих, які хва-

лилися, що на місце Бога: „возвеличимо на диво і розум наш і наш язик”, знав бо, що без надлюдської Сили згори — „пониче неначе стоптана трава і думка їх і їх слова”. В розкиданих його поезіях і виразах дає він *геніяльну формулу* звиродніння, без тої Вищої сили, духової потенції людини. Тоді людський розум, почуття і воля — все, мертвіє. Хто ту силу відкидає — той спідлюється: „в беззаконії мерзіє”. Хто хвалиться, що може стати паном над землею „по волі розуму” свого, в того розум обертається в „калюжу” — пристановище „свиней”, в які й обертається сама людина. А ті, які „не зрять Бога над собою”, ті „не знають, що діють”, „там бояться, лякаються, де страху не буде”, ті, що не хочуть „пізнати Господа глаголи”, тим „не розбити тьму неволі”. Туманіє мозок, спідлюється серце, хитається воля, стає стерильною! Така геніяльно укрита суть за тими, ніби „випадковими” словами його „незримих скрижалів”.

Те все сталося, обсервує він, з новою провідною верствою, інтелігенцією народницькою, що приходила за його часів, на зміну zdeґенерованому дворянству; з верствою, яка назбиравши „на чужині” мудрости соціалізму (входив у моду тоді), принесла й на Україну „розумне слово, брехнею підбите”, щоб земляків „просвітити” й „повести за віком” матеріалізму. Цих, тоді лише провісників чужої мудрости, що пишним чортополохом розрослася під командою большевиків нині, уважав він за „плебеїв”, протиставляючи їм національну мудрість старої козацької України; відкидаючи мудрість „з чужого поля”, яка скалічила на думку Шевченка — розум нової інтелігенції, її характер та її волю, віддавши її в службу ідолам еґоїзму та інтересу.

Як останній щабель у діл тої інтелігенції, намалював нам Шевченко страшний образ дияволового слуги — другого Івана і його „шашелів”. Але перші щаблі тих „вольнодумців” були інші. Стративши віру в Вищу Силу, віддані виключно свому плотському розумові, ті інтелігенти народники й соціалісти, стратили всякий компас. Почали

— за Драгомановим — прислухатися до всього що їм „німець скаже” — той чи інший, який вибрався їх „повести за віком”. Такими їх бачив Шевченко, й глузував з них, що приймуть наївно і сліпо всяку доктрину „з чужого поля”: скажуть їм нині, що вони „слов’яни”, — з захопленням приймуть це. Завтра скажуть, що вони „моголи” — і з тим погодяться, з таким же захопленням. Чи не блимає в цих глузуваннях поета — портрет нащадків народолобців, які захоплювалися перше видуманим московським „німцем” слов’янофільством, а — по 1917 році — своєрідним євразійством большевицьким? Коли то „щирі демократи” й слов’янські „федералісти” перемальовувалися в охоронний колір „соціалістів-федералістів”, а другі з соціалістів — в комуністів? Або портрет деяких діячів останньої еміграції, коли „націоналісти” перефарбувалися в „демократів” „сучасної України”, або в „рідномовних” патріотів „общей родіни”, як інтернаціонального старшобратнього цілого з столицею в Москві, а навіть в Тель-Авіві. Як докладно стоїть у Шевченка: „щож ти таке? — я не знаю, нехай німець скаже”! І нині так само як за Шевченка, навіть коли бачила, що з України чужинець „кров як воду точить” — вся та народолобна „братія мовчить собі, витріщивши очі, як ягнята: „нехай! — каже, — може так і треба”? Бо іншої крім „сучасної” України — „не може ж бути”... Без віри, без інтуїції, здані на свій „хлопський”, „плотський” розум, не вміючи розрізнати правди від брехні, без власної непохитної ідеї, ставала ця „братія” за виразом Шевченка — „дядьками отечества чужуго”, а Україну „любили” як провінцію.

В парі з розхитаним інтелектом, — розхлябане почуття. Емотивні потяги, — потягнули їх не в гору, а в діл. Без високих ідеалів — їх душевною тонацією став в найкращім випадку, перечулений і плиткий сантименталізм, в гіршім — епікурейство. Чужа їм була минула історична велич рідної Землі, їм земелька „аби була добра для городу”, байдуже під яким деспотом. Великі легенди і по-статі славного минулого їх не зворушували — жито собі

сіють, або панам служать. Їх галас про „патріотизм”, любов до „братів убогих”, про „братерство братне” народів, „слов’янофільство” — це було фарисейство, на думку поета. Виїмки — виїмками (князь Репнін, княжна Варвара, граф Капніст, Де Бальмен та ін.), але поза ними уявляв він тодішню Україну, як „руїну Трої” козацької, де все спало — як те панство по своїх маєтках, або як ті „мільйони полян, дулібів і древлян”, що „сиділи нишком, слава Богу”...

Думка, спантеличена мудрістю „з чужого поля”, розхлябані, спрямовані в матерію почування, брак великих задумів та ідеалів, ось що спостерігав Шевченко на „руїнах Трої” козацької, а це мусіло привести до паралічу волі. Де бракувало великої віри, ідеї і горіння до неї, там мусіла нидіти й воля. Вона, він бачив це, — заломлювалася або через те, що її тероризували, або через обдурення й спантеличення думки, яка не знала, де право, де ліво, або через скорумповання характерів. Скільки прикладів одного, другого й третього дає він в своїм „Кобзарі”!

Чому люди мовчки дивляться на спричинників зла? Чому на них „не плюють? Чому не топчуть”? Тому що „люди за шмат гнилої ковбаси” готові продати навіть матір, свою країну... Або тому, що замість чину, „дивились та мовчали та мовчки чухали чуби”, тому що душею були — „німії підлії раби”. Чому не „ставали за правду пресвятую і за свободу”? Тому що за „мережану ліврею” ставали „донощиками і фарисеями”... Тому що були „лакеями в золотій оздобі”, „рабами з кокардою на лобі”. Тому що на „мільйони свинопасів” знаходився лише один козак... Тому що є маса серед нас „грязі Москви”, „перевертнів”, які помагають москалеві „з матері (України) латану сорочку здирати”. Тому що стільки „землячків”, аби їх „одягнути й обути”, дають себе „в кайдани закути”. Чому гордо здійсмаються пишні будови палат деспотів чужих? Тому, що „похилилися раби”; що „здрібніли люди на землі”. Чому панує зло? Тому що наплодилось

багато „блюдолизів, золотом облитих”, „тупорилих віршомазів”, що деспота славлять, а за „пів дулі” стають „ніби без’язики”, готові для нього на все; тому, що навіть „стогнучи”, за свого пана „Господа благали”. Тому, що на кожний мужній жест протесту, „юродивого” чи „еретика”, — „люд мовчав і дивувався: що він діє? На кого руки підійма?” Тому, що „люди, род лукавий, Господнюю святую славу розтліли й чужим богам пожерли жертви, омерзались”, побиваючи своїх пророків... Стали люди „сліпі і малі душею”, філістрами, які замолоду може „повірують ще трохи в волю, а потім жити почнуть між людьми як люди”... Жити? Зі зламанною волею, заснутою думкою, з холодною душею.

От, як вже згадав вище, був сенс тих його поезій: відвертаючись від Творця до адорації творива, люди — „змерзіють” морально, в брудну „калюжу” для безрог обернеться їх розум плотський, „боятимуться там, де страху не буде”, а через зник волі не здолають „розбити тьму неволі”...

Пластично змалював він — в одній новелі, до чого привели Україну блудні вогні магів „прогресу”: „Милі земляки мої! — земля ваша, як рай, як сад, посаджений рукою Бога-чоловіколюбця, а ви — ви тільки безмездні робітники в цім плодючім, розкішнім саді. Ви — убогі Лазарі, годовані округинами, що падають з столів розкішної трапези ваших неситих, пажерливих братів”. *Наслідки в світі фізичнім — каліцтва в світі духовім!* А коли це сталося, хмара пажерливих „рідних” шашелів людських, перевертнів, духових нащадків Кочубеїв і Галаганів, кинулися „катам помагати” догризати Україну. Символом їх зробив Шевченко постать другого Івана з „Великого Льоху”, що (як його малює) буде з країни своєї „останню свитину здирати”, буде знаряддям нечистої сили, помагати в грядучім Армагедоні — далекій Москві дусити і корумпувати воскресле козацтво. І коли ми поглянемо на наше сучасне, на те Шевченкове „майбутнє”, то побачимо, що прониклива думка Шевченка ґеніяльно прози-

рала, як з початків виродження тодішньої „народолюбної” інтелігенції, як і всієї так званої „демократії”, вийде її дегенерація наших днів.

Характеристика „нових ідей”, нового „віку цього”, у Костомарова і Шевченка відкидає їх гнилизну. Перше — вони нехтують силою, якою трималася вся історія України, вся її правда — відкидають її релігію; друге — вони дають себе збаламутити найспритнішому трюкові володаря пекла, — прийняти, що його нема, що нема пекла, ні нечистого духа, з яким насамперед повинна боротися людина в собі, щоб бути здібною поборювати зло у видимім світі. Нарешті — наука лжевчителів „сучасних вогнів” веде до падання до ніг ідолам матерії — „егоїзмові” та власному „інтересові”... Які б не були пишні фрази — з „великих слів”, якими ті лжевчителі хотіли нас „повести за віком”, всі ті фрази в останнім обрахунку викривалися як дурисвітство і обмана.

„Українофільство” чи „народолюбство” останніх століт вже, коли виступило на арену, навіть за життя Шевченка, виявляло свій плебейський, гелотський (голотський) характер, — *діаметрально протилежний змістові вогненного слова Шевченка*. Дальше ставало чим раз гірше, поки не скінчилося поколінням „демократичних” шашелів, з другим Іваном, що одверто стали під протекцію „духа злоби” і його попихачів у Москві. Провалля було між тими українофілами і Шевченком! Шевченко кликав до віднови слави давньої Київської і Козацької держави незалежної від Москви, — народолюбці, як Куліш або Драгоманов, — падали до ніг ідолові московської імперії... Шевченко кликав до політичних і релігійних традицій давньої України, — Куліш відвертається від перших, Драгоманов від других... Шевченко зогрівав серця для великої місії України, — „народолюбці” проповідували культ малоросійського, провінціяльства (провансальства) під крилами чорного орла... Шевченко кликав до великого змагу за свою правду, — народолюбці шукали угоди з „правдою” чужинця... Шевченко апелював до воскресіння, ви-

кликав з могил дух давнього лицарства запорозького, з його традиціями хреста і меча, — драгоманівці культ хреста визнавали за „забобон”, апель до меча — за символ „диких, старих часів”. Вірили в автоматичну „еволюцію” і „мирне порозуміння між народами”, передусім з Москвою. Їх ідея не виходила поза обсяг провінціалства, їх душа, народолобців, ігнорувала духовий світ, обмежуючись лише „матеріальними інтересами народу”, їх чин — зводився до запобігання ласки кожної чужої сили.

Так було на Наддніпрянщині, а в Галичині навіть Франко спершу піддався ідеям „сучасних вогнів”, голосив, що „не герої ми і не богатирі, ми лиш каменярі”; що треба „патріотичний меч перекувати на плуг”; що наша ціль це „людське щастя й воля”, наш божок — „розум владний без віри основ”. Від нього царство свободи, „не від Бога нам спаде”... Але той самий Франко бачив, що зробили „поступові ідеї” в душі галицько-української „поступової” інтелігенції кінця ХІХ віку: він знайшов так „мало правдивих характерів, а так багато дрібничковости, тісної глупоти”; так мало „правдивої любови” в тій расі „отяжіль, сантиментальній, позбавленій гарту і сили волі, так плідній на перевертнів”, хоч і бачив серед них „чистих і гідних всякої пошани” людей... Ці винятки і власна віра дали йому змогу вирватися згодом з смертноносних обіймів драгоманівського Вія, і вступити на новий, майже містичний шлях національної героїки (Мойсей), закликати „до бою” в ту мить, що вже надходила, своїх „Єгошуїв” (які з’явилися в 1914 р. в Галичині), які „із номадів лінєвих, люд героїв створять”. Аналогічний заклик у Шевченка, який кликав з могил своїх Гонт, щоб прийшли на зміну „мільйонів свинопасів” приспаної країни...

Але в понурі дні ХІХ віку було інакше... Захоплення етнографією, народними звичаями, мовою, побутом, рідною природою — все це був культ своєї провінції, який не віддаляв України від „общаво целаво”, від чужої імперії. Політична акція, яка почалася в формі легальної бороть-

би в Галичині, а в формі підпільної революційної акції на Наддніпрянщині, не виходила з рамок боротьби за права рідної культури або в крайнім випадку за зміну режиму. Проби пропаганди самостійництва й сепаратизму перед 1-ою війною були спорадичні, а коли й мали прихильників, то не в величезній більшості драгоманівської інтелігенції, яка не зійшла з старого шляху. Деклямували про народ, але весь світогляд народу став їм чужий. Народ лишився релігійний, вони, що пішли „за віком” були в цій справі або богоборці, або неутральні. Народ знав, що в життю важить сила, не слабість, вони — були наївними „пацифістами” і вірили в автоматичну, без боротьби, еволюцію до „вселюдського щастя”. Народ був відданий своїм звичаям і не любив зайд, які „сараною сіли” на його землі, а демо-соціалістична інтелігенція плямувала ті почуття як „шовінізм” і „ксенофобію”. Народ був настроений приватно-власницькими почуваннями, вони плямували це, як „реакціонерство” і „буржуйство”. Єдино, що вони шанували і переймали від народу — це була його предківська мова, але вона у них стала чимсь мертвим, — мовою для мови, незалежно від того, що на тій мові виражалось; тому й легко приймали всяку чужинецьку ересь надхнену чужим і ворожим нації духом, подавану в „рідній мові”. Навіть культура, яку вони на цій мові несли народнім масам, часто була пересякнена духом обожуваних московських ідолів, як Белінській, Пушкін, Толстой, Достоевській, Горкій, а у декого навіть Ленін, чи жид К. Маркс. Душа тих людей була затруена вірою в можливість порозуміння з „новою Росією”, бо з нею мали спільних „святих” і спільний „коран”; ідея сепарації від імперії аж до 1918 р. плямувалася лівими, як ідея шкідлива, голошена „найгіршими елементами”, і ніхто з них не думав, що „нам силою доведеться здобувати свої права”, аж їх не „приневолено самим творити нашу долю”. Метою їх було — „злитися в одну братерську сім’ю народів, в один майже народ”, щоб „постала всенація”.

Цю духову настанову демо-соціалістичної і радикаль-

ної „еліти”, в 1918 р. М. Грушевський характеризував як „духове холопство, холуйство раба, якого так довго били по лиці, що не тільки забили в нім всяку людську гідність, але зробили прихильником неволі і холопства, його апологетом і панегіристом”⁷³) — таким, яким став три роки потім сам автор цієї характеристики. Це були ті, які Україну (передбачав Шевченко) — „присплять лукаві і в огні її окрадену збудять”. На еміграції по першій світовій війні вони почали знов промосковську пропаганду (віденська „Нова Доба” — В. Винниченка, „Борітеся — Поборете” — М. Грушевського, празька „Нова Україна” — М. Шаповала, паризькі пробольшевицькі „Українські Вісті” — Севрюка і Борцака, а в Галичині — „Нові Шляхи” — А. Крушельницького, М. Рудницького і Ф. Федорцева). Ось якою була філософія одного з речників зміновіховства на еміграції перед другою світовою війною: — „треба належати до свого часу”, а „хотіти жити, як колись жилося, або як колись будемо жити” — це „божевілля”, бо „ніхто не знає, що буде змістом завтрашнього дня”... Вираз типовий для цієї інтелігенції, якій ані в думці було бажати самим формувати „завтрішній день”, його зміст своєю думкою і своєю волею. Для них була не держава, а „хата ідеал українського патріотизму”, а „формула українського найглибшого патріотизму” — це „де згода в сімействі, де мир і тишина”, „треба стримуватися в напастях” на зрадників”... Найважливіше дбати за „фізичне здоровля” своєї раси, а „побіч нього” (на другім місці) — допускається „віра в можливість досягнути духову довершеність”... Найбільший гріх націоналістів, що вони „не хочуть прийняти української дійсності такою, якою вона є”, — тобто створену займанцем... Своя ідея, щоб нею знищити створену чужинцем дійсність на Україні? — це є „ставлення доктрини понад живим організмом”, не боротьба за цей живий організм!... „Фізичне збереження нації” — ось найважливіше гасло (хоч би за ціну рабства). Вони проти вогнів „абсо-

лютного динамізму” Дон-Кіхота, „які відривають Санчо-Панса від щоденних простих обов’язків”...

Санчо Панса став героєм національного „відродження” ідеологів „малої людини”, філістра... Найстрашніша річ для них — це вірність великій ідеї і посвята для неї, бо це просто „ідолопоклонство перед теорією”... Взагалі „не треба прив’язувати виключної ваги до якоїсь ідеї” — всі ж бо вони прямують до „вільної України”...

Як в царині ідеї, так не повинно бути ні формування, ні ведення в царині чину: „провідник українських людей — це їх висловник”... Герої в історії, прометеї різних постатей Шевченка, основники великих націй, держав, релігій все це в очах філософа плебейства — „Дон-Кіхоти”... Провідник „українських людей не накидає їм своїх фантастичних експромтів і не ексцитує екстатичними видами”. Взірцем провідника є для плебея — „отаман чумацької валки”, провідник безвольним повинен бути „поплавком на поверхні стихії подій і людей на Україні”...

При такій настанові Санчів-Пансів їм осоружне навіть духове формування нації в дусі одної ідеї, осоружна героїчна психіка; в поезії львівського „Вістника”, особливо у Маланюка і О. Теліги, вони не бачуть нічого окрім „ніцшеанської бомбастики, відруховости і примітивізму”.

Нарешті, як все буває в таких випадках, ненавидячи українських Дон-Кіхотів, вони стають навколішки перед тиранами Москви з їх диявольською роботою на Україні. Уважають, що нове кріпацтво, запроваджене на Україні Москвою, „прийняло українське село”, а колхози і совхози — просто „нагадують традиційну українську асоціативну групу”... І навіть на тих варварів, що колись перед ордою московською руйнували Україну, — наші Панси засвоюють погляди московських учених (большевика Покровського), — що „уявляти собі половців як якусь чужу і темну „азіятську” силу, що важкою хмарою висіла над „представницею європейської культури” — київською державою, ми не маємо найменшої підстави”... І взагалі „хи-

жаки, злобні варвари, в світлі нових (московських — Д. Д.) дослідів, не виглядають так страшно"... Чужинець („німець") є більшим авторитетом для нашого плебея, як „Слово о полку Ігоря", а „реабілітацію" по смерті давніх і сучасних Покровському московських варварів, речники „прогресу" приймають за свою. І такі маячення називають „призначенням нації".⁷⁴⁾

По другій війні, ця „прогресивна" інтелігенція, до якої пристали й деякі перекинчики з націоналістичного табору, — дійшла до повного політичного й духового банкрутства. Їх ідеологи одверто кличуть еміграцію служити червоним ідолам. Вони вже трохи „погоджуються з Марксом", що один з перших підніс прапор знищення християнської цивілізації в Європі і це погодження, на їх думку, мало б бути „ідейною еволюцією націоналізму". Доктрини? Вони не потрібні, бо не треба „зв'язуватися з жадною філософічною системою", треба лише уважати, „на розвоєві тенденції світу" і дати себе „вести за віком" лжевчителям диявола. Треба дійти до признання того „фактичного стану", який він створив на Україні. А України, за яку словом боровся замучений Шевченко, України Базару, Крут, нових „січовиків", лицарів Зимового походу, СВУ в 1930 роках на Наддніпрянщині і націоналізму в Галичині, УПА по всій Україні — „такої України не може бути", бо доба „шабельної романтики" і „героїв з лісу" скінчилася...

Ідеал вождя для них — це політичні реалісти, які, звичайно, „схильні признавати і керувати ідеями, що вже втілились в якийсь порядок зовнішнього світу", хоч би й чужий і „створили собі виконавчу апаратуру для дій" — апарат примусу, якому радять коритися „реальні політики" нашої лівиці. „Політичний ідеалізм", чи взагалі „ідеологія", за яку треба щойно боротися, то у них смішна річ, „іраціоналізм", „дух анархії"; „Людина визвольного руху" — віджила своє, натомість має прийти людина капітулянтства. Зміновіховство 1930 років — виправдується, ідеальний вождь — це той, хто звиває власний

прапор і їде в ставку (колись) татарського чи (нині) московського хана „пити кумис”, або, як писав Шевченко — „з московської чаші московську отруту”...⁷⁵

На Україні підмосковській, проповідувати цю „генеральну лінію” стало обов’язковим, на еміграції ж її проповідують прогресисти добровільно. І. Франко, таких земляків своїх, звав „людьми з рабським мозком і серцем”, „отяжілими сантименталістами” або „лінивими номадами” і „перевертнями”. А самі ж ідеологи тої „поступової” інтелігенції звали їх (у хвилини просвітлення) „соглашателями” (Шаповал), „вихолощеними марксистами” (Винниченко), інші — „філістрами”, „пересіччу” або „малою людиною”, „субстратом” (Шлемкевич-Іванейко) — автохарактеристики! Були це, як їх звав Шевченко, люди „малії душею”, „душевбогі”, „недоуми”, „раби” і „лакеї” в душі. Хитливі й непевні, вони не дозволяють навіть перевертнів картати. Для Драгоманова „слово ренегат — це дике безглуздя”, бо „не сміє своя нація деспотично заявляти — ти наш і до скону лишишся нашим!” І йому вторує М. Шаповал, проклямуючи „право вільного переходу від нації до нації”⁷⁶) навіть ворожої.

Недурно ця порода „малих душею” — уперто і заїло ненавиділа касту лицарську. Вже Куліш, який величав себе „мелкопоместним пахарем” (малоземельним хуторянином) ненавидів в козацтві такий самий лицарський первінь, що цвів колись і в Зах. Європі... Субст. атчик Ю. Липа ненавидить Дон-Кіхота... Винниченко злобою дихав на відроджене козацтво в Україні — мовляв, „кріпак спішить на шляхтича перевернутися”! Волів босяка, аби не козака... Все це те саме явище, яке завважив ще Шевченко, коли дорогі земляки його готові були сльози ревні проливати над долею бідного Яреми, „хамового сина”, але як перемінився він в козака Галайду, зганили його „розбійником, вором”... І не треба думати, що ця ненависть до лицарства або до „панів” у людей породи Санчо-Пансів випливала з їх протесту проти гнобителів, визискувачів і т. п. Бо з тої ненависти до „панства козацького” вони

хутко приходили до ідейного або чинного вислугування перед шайкою большевиків. Ні, їх ненависть до лицарства, до „дон-кіхотів”, до „розбійників” гайдамацьких це була просто ненависть людей іншої психічної породи.

Відраза від „дон-кіхотства”, цебто від героїки і боротьби ішла червоною ниткою і в літературі. Коли „прогресисти” виводять Дон-Кіхотів, то „малих та слабеньких” („Дон-Кіхот з Етенгайму” Я. Галана), які не самі йдуть на Голгофу, а їх нещасних тягнуть як вівцю на заріз. Подруга Антея (М. Чернявського) — „тріпотно-пестлива і щиро-чутлива”, Дон-Жуан вироджується в них в брудного шимпанза (герої Винниченка), а Прометей (Олеся) — квилить як мала дитина або снує „думки жалібненькі” і проливає „сльози дрібненькі” (Воробкевич). Запорозький лицар Сірко — виходить у них карикатурним пацифістом (Черкасенко). Всі вони співають про „втому в борні”, про „розпуку і тугу”, про пасивний біль. Боротьба — це „зłodійська наука” (Маковей), мріють вони про „тиху, затишну хатку”, не терплять людей „з незалежною поставою” (Винниченко), Шевченко у Бучми — виходить замість Прометеем — розчавленим хробаком, жалують, що щастя як приводить, то „мірою боротьби”, а не страждання й сліз”. Як доля вдаряє їх, то у них лиш „у грудях тихенько щось лебедить і благає о поміч у муці”. Не дурно Тичина признається, що як вибухла революція, то „стояв перед нею, як теля перед новими воротами!”⁷⁷) На ту ж квилячу ноту (тільки славлячи свого пана) заводять Сосюри і Рильські.

Дві психіки — одна, як та Богдана, що прагне „за віру християнську стати” і націю „визволяти”, а друга як Барабаша, що воліє з чужинецькими панами — „в упокою хліб-сіль уживати”. „Визволяти” і — „уживати” — дві психіки, два життєві ідеали, двох різних каст, двох типів людських. Можуть речники плебейства видумувати нібито програми і дороговкази політичні, — але їх основою, джерелом є їх — плебейська психіка, до якої пришиває потім їх „язик велеречивий” різні „реалістичні”

програми. Зрештою — всі вони кінчаться наказом припадати до ніг якогось чужого ідола.

Тоді навіть не криються з тим, що „ми — без догмату, наша думка адогматична” — як признається один з советських українських авторів, або як на еміграції „прогресисти”: що нісенітницею є мати віру, виступати з якимсь догматом, з якоюсь ідеологією. Бо життя ж міняється... Отже пощо вірити твердо в свою одну ідею? А там, де вмирає догма, вмирає віра. А де брак одного і другого, там нема твердого „ми хочемо!”, лише мляве „нам хотілося б”... Або, як писав один з советчиків: і хочеться „відпартії, і треба піти геть — і немає сили піти геть!” Так власне заходить той стан, коли — як признаються підсоветчики, — починає чужий пан „мов на налигачі вести їх слухняних куди треба” йому. Тоді їх — „завше хтось веде і ми ідем послушні, аж нам скажуть: „стій”! Тоді питають вони з розпачем: „чому ми не з волею криці? Чому ми як масло на рушії подій? Мов прибудна сука під чужим вікном”?

З такою зламанною волею з „еліти” робиться плебс, пасивне знаряддя нового Джінгіз Хана, який іде „пройти світ, переорати землю, стерти кордони, помішати всі нації в одному струмені чорної маси потоптаних рабів”. Тоді вони коряться цій чужій силі, яка „ломить їх” і „веде туди, куди схоче”, тоді вони вирікаються своєї Правди і „стріляють в позавчорашнього самого себе” — в усі шляхетні традиції — культурні, політичні і релігійні — старого Києва. Тоді, як Тичина на Україні, а його звеличники тут, рішають „поцілувати пантофлю папи” на Кремлі, пантофлю диявола,⁷⁸⁾ кличуть „розмовляти” з катами України і орієнтуватися на „сучасну Україну”, бо іншої, Шевченківської „бути не може”...

Втім, м. і., була геніяльність Шевченка, що він вже за свого часу, змалював куди приведе його „шашелів” — наука лжепророків „сучасних вогнів”, що хотіли Україну „повести за віком” матеріялізму і атеїзму. Чи ж не бачимо серед речників „прогресивного” українства на

Україні і на еміграції, — отих Шевченкових „дядьків отечества чужого”? Чи не бачимо „лакеїв” чужого пана, „грязі Москви”? Чи не бачимо тих, що кричать черговому „батюшці” в Кремлі — „ура”? Або „донощиків і фарисеїв”, які кожного патріота денунціюють як „фашиста”, „антидемократа”, „антисеміта”, як ворога „власть імущих”? Чи не бачимо, як хиляться, як той Ярема, перед кожним „поганцем”? Чи не сміються з того, хто (як у „Сні”) не хоче говорити „по здешньому”, по „сучасно-українському”? Чи не бачимо коло них диявола, що як та ворона еднає їх собі одних „муками”, других „золотом”, а інших „чинами”, або обіцянками професійних брехунів?

Найважливіше для нас є те, що Шевченко вказав недвозначно на джерело розкладу „прогресивної” інтелігенції: багно матеріялізму було тим джерелом. Рішила та „еліта” нації, що ідея існування Вищої сили добра і сили зла — є вигадки („немає пекла, ані раю”); що „немає Бога”, немає Творця, є твориво, є „тільки Я”, тільки фізична істота з її фізичними лише потребами; про ціль існування нації мають нам розповісти не „високі могили”, не укритий в них дух прадідів, не традиції віковічні народу, а — „куций німець” — чужинець, за яким — одним чи другим — і тупала покійно „поступова” інтелігенція. З тою різницею, що за Шевченка тими чужинцями були осоружні йому Белінські, Некрасови і Пушкіни, а сто років по його смерті — крім них ще Леніни, Маркси, Бронштейни-Троцькі... З тою різницею, що тоді гукали „немає Бога”, а тепер „науковим” стилем доводять, що теза ідеалістичної філософії, ніби „основою світу є ідея, дух, що існує першим і скоріше від природи, створивши її” (отже Бог!), що ця теза — „ще не доведена наукою”, отже цю „гіпотезу” треба занехати (Горновий)... З тою різницею, що тоді коли Шевченко кликав воскресити в собі духа старого лицарства нашого, духа України, — Драгоманов, пізніше, відповідав, що „наука ще не може показати, що таке дух якоїсь породи людської”.. І там „наука”, і тут „наука”! І так само, як та інтелігенція, яку на налигачі

вели спритні лжепророки, „не бачила духа нації (бо його „не показали” їх фізичним очам), так само вона не могла прийняти й Духа Істини, що про нього читаємо в мотто до „Сну” з св. Іоана: „Дух істини, егоже мір не может пріяти, яко не видить його, ніже знаєт його”. Тому приймали „прогресисти” те, що їх „холодний розум” — „видів”, бачив — хоч би це й були штучні вогні або брехливі деклярації магів диявола, замаскованих (для фізичних очей) під бабусю Червоної Шапочки...

Коли таке наступило, в остаточнім рахунку наступило затьмарення розуму, спідлення характерів, і змиршавіння волі, зник віри... Тоді — треба безнастанно повторяти геніяльну формулу апостола Якова — тоді „двоєдушні” інтелектом люди стануть „нетверді в путях своїх”. Тоді їх, як говориться в Апокаліпсі, „виригне Господь з уст своїх”. Тоді стануть вони безборонні проти тих трьох чортівських засобів, до яких береться скорумпувати їх душу диявольська сила (три ворони з „Вел. Льоху”). Тоді покійно плетуться вони на кожен оклик зайди — „дайош”!, „Льос-Льос”! або „Герш ту, хамів сину”!

Геніяльність Кобзаря була в тім, що він охопив проблему проводу в універсальних розмірах, бо дегенерація „прогресивного” чи там „демократичного” провідництва має місце не лише на Україні, але в цілім західнім світі (паралельним явищем є дегенерація комуністичної „еліти” в Московщині). Це завважив вже цитований мною Едмунд Борк, коли в часи французької революції писав, що „вік лицарства (шевалерії) скінчився, наступає вік софістів, економістів і калькуляторів”, тобто — те що обсервуємо тепер: вік безідейних гешефтьярів і крутіїв на Заході, і такої ж безідейної — в планетарній мірі — орди нового Аттіли на Сході, з яким ті перші калькулятори хочуть в добрій спілці поділити світ.

Геніяльність Шевченка була в тім, що він бачив наперед дегенерацію „поступової” орди і хотів повести Україну не „за віком” матеріялізму і схудоблення, а проти

цього віку. Що рятунок бачив лише в воскресенні лицарства на Україні, нової провідної верстви, овіяної суворим духом старого Києва, містикою нашого вічного міста, над яким поставив колись знак Хреста апостол Андрій і якого патроном, як і патроном козацтва, був св. архангел Михаїл.

ХІ. МІСТИКА ЛИЦАРСТВА ЗАПОРОЗЬКОГО

І ми перш осуворили твоє (Киеве) кротке серце, зробили з тебе справжнього варяга, потім одягли в броню міцну як Гориню багатиря і поставили на сторожі підбитого племені і займанцями зганьбленої самим Богом заповідженої тобі святині.

Т. Шевченко

У „Великів Льоху”, і в других поезіях, що були в зв'язку з думками тої „містерії”, Шевченко виразно візйонував, якою стріне Україна той страшний день „останнього судилища” нашої доби. Зокрема — якою буде та „верхівка” нації тоді, коли з'явиться другий Гонта — „козак безверхий”, що розтрощить великого ідола на нашій землі. „Верхівку” ту представлятимуть „сліпі, криві, горбаті”, недоуми, „овечі натури”, перевертні — як ті „лірники”; представлятимуть „людські шашелі”, нарешті ті другі Івани, що підуть на послуги катові, інспірованому злою силою, символізованою чортом і його воронами у „Великім Льоху”. Бачив він і ті „парости”, які повстануть в цей день зі знеможеного тіла України, яких очолить нове лицарство, що вже почало підводитися з могил наших степів, починаючи від 1917 року. Лицарство, що мало протиставити силі диявола не лиш меч „немерцающої слави козацької”, але й „немерцающий світ” Божественної правди. Це була містика, якої не хочуть бачити новітні „людські шашелі”. Тому, що все духове було чуже їх вихолощеній думці, і — що найважніше — тому, що, не свідомі іноді — самі пішли на поклін тому, кому поклонився другий Іван з „Великого Льоху”.

Почавши від ніжно-мрійної туги за фізичним щастям, перейшли вони до адорації матерії, а скінчили — капітуляцією перед силою зла. Чужий їм лишився патос

великої пророчиці Лесі Українки, чужий патос Шевченка і його містика, чужа містика О. Теліги та інших поетів-вісниківців. Для євнухів „прогресу” ці останні були лише „догматична квадрига”, що мчалась „під свист ідеологічного батога”. Для них цікава була натомість „догматика марксизму”, яка „дисциплінує людські душі”, і „винищує отаманщину” України (Шлемкевич). Віра? — це був для нього „забобон”, бо „до релігії людина вдавалася в розпуці” лише. Містика? — містика шкодить, хоч є велетні духа, які ту віру мали, але це були — напр., у Богдана — якісь несподівані надхнення і чудесні осяяння, які тільки заважають вождеві іти „шляхом розумного зусилля” швейків. Людей, що в ім’я старої містики Києва руйнували міт Москви словом і чином, чорниться як людей безплідних „мрій і деклярацій”. За це накидається й на Лесю Українку, яка „стару потіху замінила новою, більш „героїчною” — за її „Contra spem spero”. Для новітніх голосителів „нового слова”, екіпи „приятелів” і „народовольців” — „царство ідей і царство подій є дві різні сфери”... Говорити про роль містики в людському життю, — це недопустиме „пристосовування фантазії до практичної життєвої реальності”... Славити старий Київ, як „місто премудрости Божої” — це злочин, а припинити славлення взивають високих церковних достойників... Хоч самі „не можуть визнатися в гущавині гарних містичних слів”, але з цілого серця, де вже кільчить зерно посіяне дияволом, ненавидять ту нашу містику — і тих, що про неї нагадують. І як один муж стають в обороні всіх тих шашелів і других Іванів, які одверто пішли на службу диявола на Кремлі, або співають їм славу... Чи ж це все не є останній щабель дегенерації тої „прогресивної” інтелігенції, яка пішла за принадою „сучасних вогнів” матеріалізму? Останні точки над І, відкриваючи зовсім укриту суть їх лженауки, робить видавець „Розстріляного відродження”, доводячи, що плазунство перед кремлівським антихристом — це „геройство особливого порядку”, та що іноді „болочі компроміси з дияволом ста-

ють неминучістю”...”) Ось куди прийшла та демо-соціалістична „еліта”! Як то передбачав Шевченко у „Великім Льоху”.

Цій збанкрутованій „вольнодумній” інтелігенції протиставляв Шевченко нову силу, нове лицарство України. Уявляв він собі його як нову расу велетнів, з воскреслим духом старої і вічної України, як його Гонта, Палій, Мазепа, Гордієнко, Дорошенко, Галайда, Юродивий, Єретик, Чернець, Трясило, Гамалія, Алкиди, Неофіти, нове „козацьке панство”, всі його Прометеї й „апостоли правди і науки” з новою, не плебейською, мужньою, чистою, святою кров’ю борців за „Правду пресвятую”, знаряд гніву Господнього, з вірою в свою велику місію та в її остаточний тріумф над силами Нечистого. Майже всюди у нього ці велетні з’являлися як післанці небесної сили, з „світом незримим” вищої сили в душі і в очах, з печаттю Духа Святого, з „чистою, святою, козацькою кров’ю”, щоб силою воїна-архангела очолити вірних, що йшли за ними, щоб „мертвим встати повеліти”. Ця нова верства, це була наша „шевальерія” (недурно звали вони себе „лицарями і кавалерами”) з окремою суворою мораллю і напів-манастирською, напів-військовою „реґулою” (про неї ще Стороженькові останні запорожці оповідали), що різко їх — як і їх завдання життєве — відрізняла від решти нації. Західні дослідники цих орденів шевальєрії ділили її на троє: лицарство небесне — у Шевченка це „вождь воїнства небесного” архистратиг Михаїл, далі — лицарство легендарне — на Заході це герої *chançons des Guests*, Зіґфрід, Ролянд, Трістан, Парсеваль, на Україні — багатирі старин („билин”), лицар Михайлик, нарешті — лицарство історичне — храмовники, мальтійський орден, Жанна Д’Арк, хрестоносці з Родосу, у Шевченка — його герої козаччини. На Заході звали їх „вояками Церкви”, у Шевченка є вони — „воїни Христові”.

Містичні були початки лицарства Запорозького на Хортиці. Український історик оповідає, що „острів Хортиці пов’язаний низкою спогадів та пам’яток з нашою

історією. На ньому знаходився ще в 19 віці величезний дуб — поганське жертовище, якому вклонялися та приносили жертви предки наші. На Хортиці з'їхалися в 1223 році князі України перед походом на ріку Калку назустріч татарам. У 16 в. тут знаходилася перша Запорозька Січ, з отаманом Байдою (князем Дмитром Вишневецьким — Д. Д.). Коло Хортиці мабуть була й могила Святослава Завойовника, як пише той самий історик.⁸⁰) Отже ще з-передхристиянських часів сходилися тут предки запорожців приносити жертви богам, а потім дружина княжа, а ще пізніше запорожці перед тим як ішли себе самі приносити в жертву Богові і Україні.

Є легенда, що в часи князя Д. Вишневецького (Байди), українські прочани з „Святої Землі”, з заморських мандрів, в свої монастирі вертаючись, прийшли на двір княжий і розмовляли „о дивнім з князем”. Один з тих прочан, сам колишній воїн, сказав, що князю „назначено велике завершити діло” і від одного „лицарського велителя” на Родосі передав князю обручку, просячи, щоб княжата українські „хоробрістю, достатками і кріпостию духовною” славні, набралися „хоті бранної” і „зібралися стати на поганих”. І ще сказав прочанин, що „князеві наказує сам Господь в обороні святої віри і монастирів стати”, бо „спляча вода берегів не ломить, а егда вскипить, захлисне хвилею пресильною”, і „збирати лицарство” на добре діло на острові, подібнім до Родосу. А „на йому укласти закон рицарський і од миру одділеніє, щоб у послуху Духу Божему пробувати”. „Яко монахи од світу одходять для моленія, тако рицарство сіеже творить отреченіє для подвига ратного, одніже служаща вервиєм, другіже мечем і стрелиєм”; напоминав князя і „княжат руських, жеби ставали на місто, еже з нього рицарство франкське і інше вже одступилось, бо йому кінець зачинався, а рицарству княжат руських час наступав за христову віру поставати і постояти”. Оповідает легенда, — що „збентежило княжу голову то моцно”, і рішив він за порадою вибрати для засновання ордену Запорозького

острів на Бористені — подібно як західне лицарство вибирало Родос чи Мальту, — „Хортицею той острів прозивався по причині, що там колись у давнину стародавня була хвортеця” (фортеця). А острів вибрано тому, що — як у нашій літературі казали іноки, — що „острів у бушуванню водних бурь яко Тритон виринаючий”; тому що острів „це життя нового початковання”. Тип козака — як читаємо про козацтво у Шевченка, у Стороженка, у Гоголя, це тип лицаря і воїна Христового, людини відмінного духа, людини настроєної містично і комбативно, в думках, в ідеалах — понад привату і матерію, різний від населення, відданого справам вузького, буденного життя. Цей психічний двоподіл на Україні (хоч не лиш там він є) спостеріг — через український фолкльор М. Гоголь. Він уважав свій народ за окремий народ, далекий психічно від „татарської Руси”, як звав Московщину. Україна — за Гоголем — була „землею наїздів і спустошень, угноєна кістьми, полита кров’ю, земля страху. І тому в ній міг витворитися тільки народ войовничий, очайдушний, народ, відомий під ім’ям козаків.” Козацтво „накинуло свій характер, і можна сказати, кольорит на всю Україну, обернуло мирні слов’янські покоління у войовничий народ, народ що представляє собою одне з найбільш маркантних явищ європейської історії, який може сам-один стримав руїницький вплив двох магометанських народів, що грозили затопити Європу”. Про ці дві відмінні верстви одного народу на Україні говорить і В. Щербаківський. Ці дві екстремі психічні бачив Гоголь (і не лише він) у піснях українських. Пише він: „скрізь переймає їх і в них дихає широка воля козацького життя; всюди слідно ту силу, радість, могутність, з якими козак кидає тишу і безпеку життя домашнього, щоб зануритися в усю поезію битв і небезпек”. Ніщо його не втримає — ні „чорнобрива подруга з карими очима, з сліпучим блиском зубів, вся віддана любові, ні старенька мати”. Його стихія — „чорне море, незміримий степ, дикий океан квітів, без-

донна глибінь неба, клекіт орлів,” і війна, „все це живе в піснях, окрашене сміливими барвами”...

Це один тип, а другий — з його головною репрезентативною постатю-жінкою. Ці пісні „відображають другу половину життя народу,... домашнього побуту. Тут в усім цілковита протилежність; там... суворе життя, тут... світ, повний туги, ніжності і любови”... Такі й мелодії тих пісень, і танці. У деяких „музика легка, повна грації, або суму, туги і жалю. Та бренть друга музика в українській пісні... Звуки її приймають мужне обличчя, стають сильні, могутні, міцні, стопи тяжко гупають об землю... Іноді ж стають вольні й широкі, які велетенським помахом намагаються схопити всю безодню простору... Вся душа танцюри, вся істота його розсувається, шириться до безмежжя, вона наче віддаляється від землі, щоб сильніше вдарити об неї блискучими підковами і знов злетіти в повітря”...

Дві духові стихії — „мирні слов'яни” і козацтво, люди закохані в тиші й безпеці домашнього життя з його милими, але вузькими приємностями, і ватага лицарська; перечуленість — і суворість, ліризм — і трагізм, ніжність — і мужність, пристосування до життя, і формування його на свій кшталт, пасивність і героїзм...⁸¹⁾

Цей духовий двоподіл людности України виразно відчував Шевченко. А вся його життєва філософія і сам він, вся вдача його, являли собою яскравий тип козака. Тип в широкім сенсі, як тип певного душевного й духовного складу, певної верстви людности, яка надавала тон і кольорит Україні, і якої члени були і в „лицарстві Запорозькім”, і в чернецтві, і серед жіноцтва тої провідної касті. Представниками цього типу були не лише українські Ахілли, але й Перікли. Тип, який став взірцем для всієї людности, як тип і назва джентлмена (уживана перш тільки для шляхти) — в Англії. Орден запорозький це була синтеза аскетичної мужности старого княжого Києва, очайдушного розгулу буйного ренесансу Волині і суворого войовничого духа низового лицарства запорозького нашо-

го степу. В порівнянні з тим духом малими виглядали „культурники” національного відродження ХІХ-го віку.

Сам Шевченко не уявляв собі жадної України, як тільки України козацької. Сам себе уважав приналежним до цієї верстви: „як ще були ми козаками”, „подай же руку козакові”... І що найцікавіше, — козака, як тип, бачили в нім і чужинці, з якими йому доводилося здибати-ся. Для многих з них він „жив тим козацьким духом”, який оживляв його” (Полонський), був „усім тип козака” (Тургенев). І земляки — не раз з похвалою, не раз з дога-ною — бачили в нім нащадка „предків своїх козацьких” (П. Куліш) або „запорожця” своєю вдачею (Костомаров). І не лише вони бачили в Шевченкові темперамент цієї провідної верстви колишньої України. Чужинці бачили в нім людину „вдачі пристрасної, непогамованої” (Полонський), а в своїх ідеях — „дерзості (зухвальства), що ви-ходила поза всякі межі” (миколаївський жандарм). Був він — в їх думці — людиною — „міцних, непохитних пе-реконань”; без усякого сліду „хитрунства” властивого пле-беям, вдача „запальна, одверта і безстрашна”, він „не легко годився з людьми іншої думки, як він”, особливо де йшло про Україну і Московщину (Тургенев); муки (заслання) не вирвали з його грудей ані єдиного стогону” (А. Жемчужніков). Тургенев знаходив в нім лише „зрідка ніжність”, звичайно ж був він „понурий і недовірчивий”, гумору й жарту не спостерігав в нім теж. За те „почуття власної гідності („самолюбіє”) було у Шевченка дуже сильне й велика віра в своє покликання; переконання, що закорінилися в його душу з ранніх років, були міцні й непохитні; при всім тим велика скромність”... Всі прикмети лицаря давніх часів козацької України! Чужинці свідчать, що мова Шевченка „часто змушувала їх затикати вуха і тікати”. Ускова підкреслює „чесне обличчя” поета, в яко-го „кожне слово було передумане”, підкреслює його „ро-зум і високу моральність”. З своїх, Костомаров оповідає, що в суперечках Шевченко „запалювався”, але в тім „не було ні злоби, ні пихи, був лиш святий вогонь почуття

правди і справедливості". П. Куліш (перед відступством) твердив, що нічим Шевченко не був „нижчим од тих козацьких лицарів, що червоною китайкою (по смерті) вкривалися". Чалий стверджує, що був поет часто „скупчений і мовчазний, і не любив ділитися своїми інтимними думками в такі хвилини навіть з найближчими приятелями", був „стриманий".⁸²⁾ *Все це були прикмети лицаря давньої України — непохитна думка, глибоке, пристрасне чуття, безстрашність, — риси далекі людям — як він казав — „овечої натури" або з душею потульного „вола, запряженого в плуг", або крутія і хитруна. „„Лицарство", „лицарі", „орли України" — це були назви, якими наділяв козаків.*

З висловів самого Шевченка (в його поезіях, новелях, Щоденнику, в листах) — видно, що на першій місці, з прикмет вдачі, ставляв він *шляхетність, благородство*. Йому осоружні були „простацькі" натури; йому подобаються „некріпацькі обличчя", Думи козацькі любить за те, що вони „прекрасні і взнеслі". Не зносив — нікого, хто був „пів-людиною", а такими звав матеріялістів. Люди „малії душею", яких звеличують модерні плебеї, — були для нього „бідні, жалюгідні раби своїх нікчемних, маленьких пожадливоростей". Не терпів людей „статечних", з їх „монотонною акуратністю та щоденною одноманітною воловою діяльністю", не зносив „плебейських облич". Подобалося йому, коли з обличчя людини віяло „сміливістю й благородством", козак був для нього людина з особливою „чистою кров'ю" і „благородними кістками". Уважав, що ті, що борються за свободу, що „понесли свій хрест в ім'я людської свободи" на заслання, „повинні стати вище звичайної людини, не повинні понижуватися до звичайної людини". В стрічних людях підкреслював „благородне обличчя". Захоплювався людиною, яка була „справжнім лицарем", її „лицарською скромністю", яка не знала, що таке „чваньство". Не терпів „лакейських облич", людей „з лакейськими здібностями", любив тих, у кім бачив „джентлмена першої породи"; „зносити не годен

був цехових майстрів лакейського фаху”, „лакейської професії”. І з віршів його знаємо, як безжалісно картав їх, отих „рабів, які знають лиш говорити — „як прикажете”! Натомість коли „стрічав благородного старика”, то його „рука мимоволі підносилася до шапки”. Земляка козака Обеременка, що його стрів на заслання, подивляв за те, що „під час огидного солдатського життя не споганив, не принизив своєї національної і людської гідности”, за те, що „лишився вірним своїй прекрасній нації”. Типом високо духово розвиненої людини був для нього козак давньої лицарської України, справжніх „людей шукав” він на старих гайдамацьких шляхах і в козацьких могилах. Тому всюди у нього культ героїв в історії — з мечами в руках, чи пророків з словом, що „пламенем взялось”, мучеників воюючого християнства, „апостолів правди” провісників „нового і праведного закона”, „Єретиків” і „юродивих”, — тих які ведуть, не тих, яких ведуть інші, людей надхнених вищою силою, з іскрою „вогню великого” в душі.

Шляхетність, — це знов було перше, чого шукав Шевченко в своїм ідеалі жінки. Цей ідеал він бачив не в солодкій малоросійській Марусі, жертві соціяльних умов або власного темпераменту, хоч ніхто так не брав її долю до серця як він; — ні в зальотній кокетці (напр. „У перетику ходила” або „У тієї Катерини”). Його ідеалом жінки була козачка, як от „вдова”, що від запорожця „сина привела і у військо віддала, а сама на прощу в Київ в черниці пішла”. Або як Мар’яна, дружина Микити Гайдая, яку він любить за те, що вона козачка, що любить свою країну, в Гайдаю любить „славу отчизни, обожає її нестерельних вождів”, про яких співають наші кобзарі-трубадури (як їх звав Шевченко); козачка, що співає для дітей „боеві пісні” про те, як „Сагайдачний з козаками Москву і Польщу воював”, щоб „народ козацький боронить”; яка знає, що над любов до неї Гайдай ставляє любов до України... Своїх Катерин він любив жаліючи, Мар’яну — подивляючи. Він впадав „в захоплення, коли

бачив по світському виховану жінку (і так само чоловіка), у них все, від слів до рухів у такій рівній гармонії”, як напр. в його „добрім янголі”, княжні Варварі Репніній, якій поет присвятив свою „Тризну” і якої, як і подібних жінок, решток колишньої старшини козацької, лишив нам стільки портретів. В іншій жінці він цінить її „манери, повні грації та її бездоганну чистоту”. Він „любив (свідчить Чужбинський) — жінок живої вдачі, щоб жінка була палка, щоб під нею земля горіла на три сажні”, але це не був тип вульгарної самки в творах божка „прогресивних” земляків, В. Винниченка. Шевченко вважав, що „естетичне виховання потрібне для жінки, як повітря для віддиху”. Коли захоплювався дівчиною простого стану, як напр. Лікерею, то була вона (свідчить Тургенев) — не тільки „істота молода й свіжа, але й приваблива тою спокійною й гордовитою „осанкою”, властивою її плем’ю”, — прикметою, яку спостеріг в другій українці, княгині Щербатовій, ще М. Лермонтов (її „гордий спокій”). Як далекий був ідеал жінки у Шевченка, адоратора лицарства козацького, від типу нашої „прогресивної” літератури, свідчать образи матері Алкида і Матері Христа. Крім у Шевченка, жінок того ж шляхетного типу знайдемо хіба в творчості Лесі Українки і О. Теліги.

Крім шляхетности, відрізняла козацтво Шевченка — *непохитність думки*. А передусім — його самого. Думка — як сліпучий ідеал, до якого треба йти, не як „бажаннечко”. „Фантазія! Вимріяне щастя!” — ось чим жив він, і додає: „для душ здібних любити, замки в повітрі є міцніші і більш прекрасні, ніж матеріяльні палати егоїста. Цеї психології не збагнути людям позитивним” („положительним”) додає він — тогочасним і сучасним, які на різні ідеологічні „замки в повітря”, що ідеалісти хотіли звести на землю, дивилися як на нереальне маячіння, воліючи від них „реальне” співіснування в сутеренах вже готового чужинецького замку-в’язниці. В Шевченкові все ще жила безмірна віра в творчу силу думки. Казав: „міцно захотів —

наполовину зробив"! — сила духового первня над матеріальним. І в тім самім сенсі: „коли я щось раз сказав, так це все одно, що надрукував: жадна земна сила не змусить мене змінити раз взятого заміру”. Осуд більшості громади, коли він був певний свого, — не міг захитати його переконанням. В таких випадках міг він на громаду „наплювати”, хоч би маги „сучасних огнів” і вважали його „дурнем”, „юродивим”. На їх проповідь чужої мудрости, — він іронічно дякував за науку, але не приймав її — „брехнею підбиту”. Або — коли дозволяли безчестити велику ідею лицарства України, — смагав їх, мов батогом: „брешеш людоморе!” Байдужі були йому похвали, байдуже мовчанка земляків, („ніхто не гавкне й не лайне”), або їх „гавкання” і лайка.

Такими ж непохитними, як його думки, були і його почуття, — його любов, його ненависть, його віра невгнута. „Найневинніша брехня” в його очах була „злочином”. Він не був з породи тих літеплих, яких — „вивергне Господь з уст своїх”. Холодний до всякої людської погані, і гарячий — до всього високого. Не був роздвоєний почуттями. Знав лише „одну любов”, не „розділяв її на двоє”, не хитався між Богом і мамоною, не знав толеранції до зла. На того, хто „прекрасну любов” до Високого „ділив на двоє” — звав „богохульником”, бо хто так робив — „нічого не любив тоді він”. Уважав, що „дрібні пристрасті мерзять людину”. Як один з його героїв, — „відхиляв від себе всякий контакт з людьми”, яким було властиве „вульгарне і низьке”, уникав нечистого „контакту з користолюбними людьми”. Шукав контакту з Вищою силою, яка усуває нечисть, а дає силу, мужність і віру. Коли попадав в оточення „тупих і п'яних голів”, здавалося йому, що від такого товариства „можна здуріти”, і тоді шукав укоханої „самоти”, від якої „нічого солодшого” не міг собі уявити. Не любив людей зрівноважених до того степеня, що їх вже „ніщо не пориває, не очаровує”, — „холодні душі”, або „сухі прозаїчні характери”, як звав їх поет. Горіння до ідеалу стояло над вся-

кою приватою, над дрібними забаганками егоїзму. Хоч він сам „душу погубить” свою, хоч через любов до України сам „до погібелі дійшов”, але чи будуть пам’ятати цю його боротьбу і жертву сини, чи „будуть молитися” за його душу, — все одно! Любови до країни своєї, до свого ідеалу не виречеться, а лише сміється з тих плебейських душ, які горіння якимсь високим ідеалом звать „фантазією” чи „замками в повітрі”; які розуміли лише „теплий настрій” душі, відданій приваті, і людьми без серця звали тих, що горіли незрозумілим їм вогнем до високого, надлюдського.

Як непохитною було його думка, раз прийнята ідея, біра в неї, і така ж безкомпромісова неґація „розумних слів, брехнею підбитих” недовірків; як невгасимий був вогонь любови в його серці до свого ідеалу і така ж душевна нехіть до всіх, що кланялися і Богові і мамоні, приваті, чортові, — такою ж непохитною була і його воля. Не був двоєдушний, був до кінця „твердий у путях своїх”, вказаних йому Богом.

Мотиви, які діяли на його волю, були — як я вже зазначив, — не матеріяльної, а чисто спірітуальної природи: „нехай, як буде, так і буде... Хоч доведеться розп’ястись”, а він все одно буде голосити свою велику правду. Нізаяку ціну не відступав від мрії, в яку повірив і яку покохав. Може за неї „каратися, мучитися”, — але каятися не зневолить його жадна сила. До Бога молиться: „зсуши язик мій за хули, та язви світу ісціли”! Коли карма нації не могла йому дати доброї волі, просить у Бога злої. Або „людей любити”, а коли ні, то „проклинать і світ запалити”, аби не безвольною колодою гнити на світі. Привата, особисте, еґоїстичне — стояло на другім пляні. Оженитися прагнув „на вольній волі, на козацькій долі; яка буде, така й буде, чи гола — то гола”, в усякому разі — „нікому не продасться, в найми не найметься”. Як робити, то робити „з усієї сили”. І далі — „на те й лихо, щоб з ним битись”, бо „журбою не накличе собі долі”. За своєю укоханою мрією — „в пекло пошканди-

бає”, бо „не може звикнути до мерзотств”. Не хоче безсило, на них глядячи, „дивитись, плакати і мовчати”. Його девіза — „за правду стати, за правду згинуть”. Голосив, що „застарілі недуги вимагають героїчних ліків”. І так не лише в світі фізичнім, але і в духовій діяльності середня дорога веде до нічого. Волів „рішучий удар обухом, аніж дерев’яну пилу чекання”. Волю приспану збудити? Певно! — лише перш „громадою обух сталити, та й заходитись вже будить”. Інакше „проспить до суду Божого страшного”. І ще: „коли вже бити, то бити так, щоб боліло, інакше тільки пошкодить”. Чин, воля, дія, боротьба, здійснення в світі фізичнім „замків повітряних” своєї укоханої ідеї — оце було його не-плебейське, а козацьке „вірую”! Аби не „сидіти нишком” на загумінку світової історії, не мовчки, безмовно „благоденствувати”, бо „найнудніша і найоднотонніша історія, — це історія найщасливішого народу” — іронізує він. Коли є лихо — особисте чи національне, — то „бийте лихом об землю як швець мокрою халявою об лавку”.

В кожному аспекті козацької, лицарської вдачі Шевченка, такої протилежної до вдачі тих, кого картав як лакеїв, душовбогих, рабів, плебеїв, — проглядає незвичайна її цілісність, окресленість, яскравість і гармонійність. Непохитність думки і віри, яку не зіб’ють з пантелику й не захитають сумнівами жадна „мудрість людоморів, брехнею підбита”, жадні софізми „вольнодумців”, магів „сучасних вогнів”. Непохитність думки, односпрямування до високого ідеалу гарячого серця, в якому горіла „іскра вогню великого”, нарешті невгнута воля, яка знає свою ціль і горить відвагою її досягнути, не зважаючи на ніякі земні сили. А все це — є якраз, бракуючі „прогресивним” плебеям, три прикмети лицарського духа — шляхетність серця, мудрість думки, мужність, незламність волі. Розуму людини такого психічного складу не обдурити жадною „брехнею”-маскою, серця — не купити „за шмат гнилої ковбаси”, а волі — не зламати ніякими „карами і муками”. Або як нового Гонтю — не підкупити

„золотом” ні стероризувати „всіми злами і муками”, ні обдурити „чинами” (ранґами, становищами) як обдурювали і обдурюють плебейську „еліту” різними „соціяльними та індустріяльними „дастіженіями ССРСР”, „українізаціями” советськими, „нашою державою УССРСР” і подібними московськими брехнями.⁸³)

З такої вдачі Шевченка видно, що з двох стихій, в яких він зростав, далеко ближчою була йому не хліборобська, а козацька стихія, Україна гайдамацьких ярів, могил козацьких, її мазепинських чи богданових церков; він малював або хотів малювати Головатого, епізоди з життя Хмельницького чи Мазепи, шукав за портретами гетьманськими, медитував над руїнами Чигирина, Суботова, над блискучим минулим старохристиянського і старокозацького Києва. Це була його стихія!

Це односторонній підхід до Шевченка? Цей закид роблять ті, що відкидаючи в нього всю містику хреста і меча, роблять з нього лише співця кріпацької неволі, або якогось безсилового скиглія над горем „простого народу”. Певно, є в його всеобіймаючій вдачі багато різнородних первнів, але впорядкованих, зієрархизованих. Є краса вишневого садка, родинної ідилії... Але в нього не ця ідилія, а „сім'я нова, вольна” нації на першій пляні! А постане вона не скорше аж здобута воля буде „вражою кров'ю окроплена”! Певно, волочити кайдани — це збереження життя, але не хоче його за ціну ганьби („і сором тут, і сором там”). Хочби ціною мук, жертв і боротьби, але хоче покласти „срамотній годині” нації кінець. Можна „в ярмі ходити та якогось раю собі благати”, але воліє інший рай, вільної людини і народу, вибороти не знати якою ціною! Кохання — гарна річ... Але ліпше віддатися на пожертя гадині, ніж чужинцеві! Жаліє свою Катерину, але над батьківською любов'ю до неї стоїть честь як над любов'ю до дітей Гонти — стоїть „присяга” (у Стороженка — „реґула”) козацька... Родинні зв'язки взагалі — свята річ, але коли під їх маскою топчеться і нищиться щось далеко вище, — він каже: „убий, і Бог

не покарає"! Або — коли друга Катерина (...хата на по-
мості") для своєї примхи обдурила одного й смерть спри-
чинила двом лицарям, то „Катрина додолу скотилась
головонька"... Брат є братом, але коли для диявола він
„катам помагає" останню свитину „з матері здирати", там
між ними є боротьба на життя і смерть... Бог каже про-
щати? Він визнає це, але каже, що „Бог прощає всіх роз-
каяних грішників"... Довготерпеливий Господь? — так, але
не раз благає він Його, щоб зупинив сонце і спалив
„осквернену землю". Страшні години історії, коли на Ук-
раїні „лихо танцювало", „а згадаєш — серце трохи спо-
чине"... Любить, як ніхто — „милих непорочних земля-
ків" своїх, отих „плебеїв-гречкосіїв", „багатих моральною
і сердечною принадою", та — без жалю картає їх за ті
чесноти, коли дають себе запрягати в неволю, убивати
і грабувати захланним сусідам... Зворушлива міцна і шля-
хетна любов матері Алкида до сина, як і Діви Марії, але
над тою любов'ю стоїть у них інша, вища любов... Любов
до своїх, до ближніх, і любов до таких „абстрактних", не-
зрозумілих плебеям понять — як честь, слава, свій край,
Бог. Коли між ними заходив конфлікт, це друге — сто-
яло у нього на першій місці. І коли бачив, як паношилося
зло, хотілось йому „стиснути землю всю в кулак з усіми
гадами земними й шпурнути в пекло"... „Рабів незрячих"
— він *любив жалючи*, але постаті велетнів лицарства
нашого з їх вірою негасимою, з їх боротьбою за Божу
справедливість він *любив, подивляючи* їх. І як подібна
була ця його наука до науки Христа, який інакшою лю-
бов'ю *любив* Іоана і Марію, а інакшою Марту і Лазаря.
Інакшою — апостолів, а іншою „юрби народу", які він
жалів, бо „були змучені і розсіяні як вівці без пастиря."
І чи такими „пастирями" народу, що потребує проводу,
не є в „Кобзарі" його козаки, еретики, апостоли? І чи не
уважав їх — як Христос апостолів — „сіллю землі"? Так
як і були нею представники лицарства нашого в історії,
чи вони сиділи в Лаврі Києво-Печерській, чи в Академії
Києво-Могилянській, чи на Хортиці? Це справді були апо-

столи України, як тамті. До людей з юрби звертався Христос зі словами потіхи в їх біді щоденній і буденній, а учнів кликав кинути привату і все особисте, щоб іти за Ним, будити сплячих. Коли „приспана” лукавими була Україна, писав — „може б і я заснув, так думи прокляті” не давали заснути. Так „смертельний смуток” не давав спати Христові в саді гетсиманськiм, коли поснули навіть втомлені учні Його, — коли Він готувався на свій подвиг, що мов громом мав струснути совістю світу. Такого роду був і смуток Шевченка, не над тілесним горем. І як це нагадує нашу стару мудрість, коли вчителі повчали: „тужи про гріхи, зідхай про спокуси, печалься про падіння” („Ізборник 1076 р.). Плакав він гіркими сльозами, але розрізняв сльози і сльози... Різні є людські натури і не однакових людей створив Господь. Одні як та євангельська юрба вимагають потіхи, другі, — вибрані на велике діло, — тішаться, коли їм ставлять непосильні для перших вимоги. Так пише Шевченко: „лише героїчні натури можуть власними силами пробити грубу скорупу холодного еґоїзму людського і зневолити звернути на себе увагу здивованої юрби. Для натур звичайних, заохота, як дощ для пажити; для натур слабих ласкаве слово освічує як вогонь згаслу лямпаду, збуджує сплячі слабі сили”... Слабі натури („вбогодухі”) він любив і жалів, натури героїчні — любив і подивляв.

Плакав він гіркими сльозами? Певно! Але і тут розрізняв сльози і — сльози. Передусім його наказ: „легше плакати, як ніхто не бачить”, і радить завше так робити. Та не лиш сльози над бідною, але й інші головно знав він. Нераз ті інші сльози „оновляли, воскресали” його, давали йому „свіжу, живу силу духа”. Це були сльози ентузіязму перед духом „живої, святої поезії”. Знали його герої і героїні й інші сльози: „плач же серце, плачте очі, щоб вітри почули”, щоб їх „понесли за синєє море чорнявому, зрадливому на лютеє горе”... Такі сльози проливали козаки в Скутарі, „козацькі сльози”. Від них Босфор аж затрясся, бо зроду не чув козацького плачу” і поніс

їх за море на Січ, а з тих сліз прилетіли месники Скутар руйнувати, козаків визволяти... Із сліз, що він сам посіяв у душах земляків, сподівався, що „виростуть ножі”, які вицідять гнилу кров з жил земляків, а наллють у серце „живої, козацької крові” — кров месників за поругану правду... Ось які були його сльози! Його дума „вогнем, сльозою упаде на землю” на погубу „розпинателям народнім, грядучим тиранам”. Ось яка була його сльоза! А коли прикликає до себе душі козацьких воїнів, на розмову — оту „вельможну громаду”, — то „сміється сьозами” — сльозами ентузіязму... І всі ті його сльози це не квиління розтоптаних життям, зневірених, слабих, що розманіжують душу і ломлять волю, а сльози, які очищують душу, кріплять її і окрилюють до великих діл.

„Блаженні плачущії, яко тії утішаться” — цитує Іоан Золотоустий і коментує: „так говорить Господь про тих, які плачуть над своїми гріхами, а тим часом біль за гріх не викликає плачу у нікого, ніхто не уболіває за втрату своєї душі”... Так власне плакав Шевченко, благаючи на „розпуттях велелюдних”, кличучи земляків „схаменутися”, „бути людьми”, щоб осушити сльози „заплаканої матері” України, щоб перестали бути „недолюдками”; щоб не чув від них „на Бога жули”, грозячи, що інакше „прокленуться на віки своїми синами”. Плачем грізного пророка над гріхами свого покоління „прогресистів” і „вольнодумців” — плакав Шевченко; сльозами, з яких справді виростали „мечі обоюдні” в серці козацьким і в „руках твердих” нових Гонт. Не були це сльози безсилої музи сліпих, кривих і горбатих душею лірників драгоманівства над кривдою бідної „чайки небоги”.

Сльозу козацьку розумів він так як її розумів О. Стороженко. Устами одного із знайомих запорожців дає він таку філософію козацької сльози: „Козача сльоза важка. Як викотиться, то наче могилою тебе придавить”... По кривавім бенкеті в Умані — „побачились ми з Гонтою і в обох тремтіли сльози на очах... Дідуган схопився (пише Стороженко) і підступив до мене... Це не той уже був

дід... Здавалось, це приплентач з того світу прийшов на землю оповідати те, чого ще люди не знають... Молять Бога (шепотів дід), щоб він оборонив люд від огня, меча, потопу, голоду, трусу і хвороби... Зложи до купи все те лихо, і вийде з нього одна тільки козача сльоза... Важка вона, не латво її зворушити, а як же видавлять її з ока, то горе і людові, і краєві, і годині!... Викочувалась вона не раз на Україні... То гуляла скажена наша недоля. То вихопиться вона полум'ям,... то хлине кривавою хвилею. Відкіль же береться те полум'я, та кров? З козачої сльози! Прийде час і вона знов наробить великого лиха, коли розворушать її необачні, задасть знову такий бенкет, що аж небу буде душно. Да будеть же той проклят од Бога і людей, хто розворушить ту сльозу і видавить її з ока"... Як той дід-запорожець, так і Шевченко бачив той бенкет у блискавках з очей свого діда гайдамаки, передбачав, що знов прийде такий бенкет, ще страшніший, проти нових недолюдків, які витиснуть козацьку сльозу, за яку „проклянуться на віки своїми синами”.

Порівняймо всі прикмети Шевченкового духа, його віру незрушиму, його невгнуті переконання, його горіюче до всього високого серце, його „любов одну” — до величного, його незламну жадною силою героїчну волю, його ненависть до всього низького, крутійського, лакейсько-плебейського, ненависть до зла, його безкомпромісовість і відвагу, — а побачимо, що був він костю від кості і кров'ю від крові того лицарства козацького, якого духом дихав він, якого ідейну славу спадщину він „онукам тепер розказав”, з її містикою, незрозумілою матеріялістам нашого віку, але такою близькою, глибокою і чарівною у самого поета: з „сторожею з того світу”, з її небесним патроном, з знаками на небі і на землі в переддень „страшного судилища”, коли все довкола „зареве та загуде”, коли нове лицарство „розтрощить трон” ідолища звироднілого віку.

Побіжний хоч би перегляд літератури славної давнини козацької вкаже нам, що та незрима сила духа, яка

окрилила огненне слово Шевченка, була тим самим джерелом, з якого черпала свою мудрість та давнина. Коли Шевченко проводив огненну черту між своїми Гордієнками, Мазепами з одного боку, а Кочубеями-Ногаями з другого, коли виповідав дружбу й не хотів більше бачитися з Чужбинським, який як нині Сосюра й Тичина виписував хвалу на честь московської армії, — як то пригадує поука Степана Яворського! — „что тобі пользует дружество по плоті в тім, *іже єсть враг твой по духу*”! Або: люблячи ближнього, — „возненавидь його злонравіє і зловіріє”! І коли Шевченко напоминав розледачених земляків, що як погине лицарство України, то й гречкосії „не вернуться на волю, будуть орати та орючи долю проклинати”, то як це знов нагадує слова Хмельницького в драмі гетьманських часів: „если нас (козаків) одоліють, то і вас всіх малоросіянів огнем і мечем повоюють” „і в рабську одлекуть одежу”. Або коли Шевченко бачив містичний зв'язок між пертурбаціями в природі й народженням Гонти, — то як це нагадує безчисленні перекази й легенди народні, коли то, напр., при народженні Гладкого... „Видко десь такий лицар вродився, що вся земля затрусилась”.

Таке було духове обличчя Шевченка, типового представника козацької касті старої України. „Замки в повітрі” — безглуздя в очах сліпого матеріяліста, — це ж були для Шевченка тою пра-ідеєю, всякого творця, що прагне свій задум втілити — в ясно окресленій формі — в життю, в реальнім світі, і вірить у це; задум, від якого його не відверне жадна сила, жадний сумнів. Його „любов одна”, до одного, не до Бога і мамони водночас, — це ж було пристрасне бажання справжніх формотворців зреалізувати свою ідею... Це була нестримна воля поконати всі перешколи до реалізації своєї укоханої мрії, — „за неї душу погубити”, хоч „доведеться розп'ястись”, або вжити „героїчних ліків”, діяти „рішучим ударом обуха”... Це було щось цілковито протилежне психіці тих, кого звав „лакейськими душами”, вічно хитливими думкою, роз-

двоєними в своїй любові, крутіями і „лизоблюдами” в своїй схорілій волі. Таким був він духом і таким було козацтво, яке виворожив з могил перед уявою тих що мали очі, щоб бачити.

Була це каста лицарства, яке не давало ні обдурити свого розуму, ні розхлябати свого героїчного великого почуття, ні зломити своєї волі.

Це воскресле козацтво — в пророчій уяві Шевченка — мало виконати велику місію визволити Україну від нового „ідолища”, нового „змія”, нової орди варварів, яка прийшла знищити нас. Цю нову орду він бачив у Московщині та в її попихачах.

Цих орд багато пересувалося по наших землях, кожна вибирала собі її як „землю обітовану” — обри, гуни, половці „погані половчани”, печеніги, потім „опанував Запоріжжя поганій татарин”, потім прийшла доба, коли — як у „Гайдамаках” — новий поганець „над козаком коверзував”, нарешті — орда москалів, які — „що зустріли, усе очухрали”.

Такою ордою була й Хозарія, етнографічно мішанина тюрків, монголів і жидів, яка прийняла у VIII в. юдейську віру, мала юдейського кагана і пустошила Україну, „Многі лиха чинили хозари хитрощами”, золотом „люд чорний за собою тягли, киянам на біду і князям у противенство роблячи”. А чинили то „волхованієм, Руси загибель приносяще, а їм достаток”. Ті „чорні волхователі грамоту мали, у ній же списано було про правду хозаринів, же кончание їм од русичів прийде, од кагана з варязької крові і з серцем русича.” І ця грамота „була умкнута русичами”. А коли князь Святослав збурих ханство хозарське, то — за радою своїх волхвів — ту грамоту „було закопано у землю київську в наущение часам прийдешнім”.

Ще страшнішою — перед татарами — була орда суздальська (звідки вийшла орда московська). В 1169 р. Андрій суздальський погромив Київ, воюючи московсько-большевицьким звичаєм: „простим людям ворогом було

приобіцяно добра дружинників віддати, а у Києві боярські добра грабувати без кари і одвіта". Рішено було теж суздальцями „всі святости од киян одлучити, оставити їх без духовного заступництва". Князь київський Мстислав, хоч „воювати заходився і під поганих суздальців коритися не мислив", кажучи, що „коли без ратного діла підемо під поганого ворога, нігди його ярма не позбудемося, а бича закоштуємо до смерти і оплюгавлення диявольського од їх нечисти нам не змити", та все ж перемогла тоді суздальська орда (хоч не на довго), тим ще „багато сулили людові ворожі звабителі", які „лакомили червінцями і обіцянками милостей великих за тее, щоби кияни за мир з княжим Суздадем обстоювали, а не за брань з ним", зачаровуючи люд „яко гади птаство", — як розповідається про це в легендах наших.

Московську силу уявляв собі Шевченко як силу зовсім Україні чужу. Це була „чужина", яку заселяли „чужі люди". Всупереч соціалістичному „вірую", не відчував жадних братерських почувань до „простого народу" московського. Переїжджаючи Есманську „границю", нотує вражіння так знайомі кожному українцеві, який цю границю минав. Повна зміна декорації — в природі, в рослиннім царстві, в будові хат, ноші, в мові, в обличчях — „все зовсім інакше", якихось двадцять верстов і „ви вже чуетеся ніби в іншій атмосфері".

Царство московське і народ уважає за орду, одну з тих орд — татарську, печенізьку, хозарську — які звалювалися протягом віків, щоб нищити Україну. В Щоденнику, в „Кобзарі", в листах, в новелях, всюди стрічаємося у Шевченка з цим окресленням — „орда" на означення Московщини як держави і як народу. Коли московські драгуни приходять на Україну — то це „татари наступають" або „немов орда з Мамаєм суне". Москалі — це „орда, варвари". То є знов образом Москви для нього „велит-яструб хижак" або „ненажерлива неситя бестія". Куліш свідчить, що Шевченко „робив з братчиків людей, що ненавиділи москалів", не лиш царський режим, не

лиш панів московських, а москалів-націю. Москва — була для нього „караван-сарай”, все в ній було „дико, по татарськи дико”. Петербург для нього — „проклятуций Пітер”, — „чортове болото”. Московська мова — „черства кацапська мова”, якій протиставляє „людську мову” своєї нації. Деінде знову зве Москву — „п'яною непотрібницею”. Як свідчили братчики Кирило-методіївські, Шевченко „уважав москалів за народ неотесаний, нездібний до нічого високого; про кацапів було у Шевченка багато сарказмів, анекдотів і приказок. До ідеї поєднання з Московщиною ставився задирливо і нетолерантно.” Як бачимо, нічого з „старшобратньої” філософії! Нічого з драгоманівського, демократичного і соціалістичного, москвофільського шабльону! Навпаки! — все тхне „шовінізмом” і навіть „фашизмом”!

Різко негативно ставився Шевченко й до культури московського народу. І то не лиш до офіційної культури царської імперії, а й до тої, яка як „нова, ліберальна Росія” — вже промощувала собі дорогу за режиму самодержавства. Божків нової літератури московської не визнавав він: ні А. Пушкіна, ні Некрасова, ні Белінського. Не думав, щоб культура робила москаля іншим. Серед вояків спостерігав, що „письменний москаль піяк і злодій”. Різко негативно відносився буквально до всіх станів московського народу — і до „царят і до старчат”. Дворянська верхівка, ніби то правляча каста імперії — це були в його очах ті „блюдолизи” і „лакеї в золотій оздобі”, „раби з кокардою на лобі”, позбавлені і особистої, і станової чести двораки, куртизани, яких комічну отару (на згіршення М. Драгоманова) вивів у „Сні”. Клуби наприклад — завважує він — „у європейців (за яких москалів не уважав) мають важне політичне значіння, а в московського дворянства це просто вечорниці, карти, попоїсти, випити і обсмарувати один одного” — така атмосфера московських клубів, яким радив позичити собі для них якусь китайську назву, або московську — „посіделкі”. Інші московські стани не різняться від „первенствующаго

сословія”: „офіцер — вольтеріянець, а купець — старовір, а в дійсності те саме — з виховання рідні брати — московські „дворніки” — „брехуни і обманці”. Представники простого народу — з ними жив у касарні — обурюють його своєю некультурністю (за це накидався на Шевченка патріот Московщини і звеличник московської культури на Україні М. Драгоманов). Та рівняючи москаля-офіцера з москалем-старовіром, виявив Шевченко незвичайну проникливість: у вищій і нижчій клясах Московщини бачив він „те саме”, „рідних братів” душею, так само як у новій течії „вольтеріянства” московського — „те саме” давнє „старовірство”. Все це було для нього „суздальщина”. Не інакше ставився він і до „роскольників”. Про них писав, що він „не знав брудніших і дикіших людей від них; їх найближчі сусіди, степові дикуни киргизи тисячу разів людяніші від них”.

Спостерігає, що москалеві бракує всякого естетичного нахилу: його московське оточення на заслання — „воліє куряву і сморід задухи в твердині, ніж прохолоду, квіти і зелень в саді”. В московськiм народі — „велика нехiть до зелені і до природи”. Московське село — це „купа бельок і вічний бруд”. Завважає Шевченко й „жидівську рису у москаля — без віна і полюбити не може”. Щось неєвропейське, а монгольське чи татарське чи китайське бачить він в архітектурі Московщини, особливо в її церквах. „Сухарева вежа в Москві — рідна сестра вежі Сумбека в Казані”. В Москві — „все дико, по татарськи дико”. Бачить архиерейський будинок у Нижньому Новгороді і нотує: „касарня... всюди пусто, нудно, фізична гниль і моральний застій відбивається на всьому”... В архиерейській службі московській — „від обстанови і декорацій війнуло на мене чимсь тибетським. І на цій ляльковій комедії читають Євангеліє... Яка суперечність!” І ще — „храм Спаса, а головно бані виїмково погані... Будівля неначе груба купчиха”... Бачить альбом — „суздальські види міст і будівель, які ображають мистецтво”. В Ермітажі в Петербурзі „пишноти багато, а краси мало”... Ось

„велике свято в християнському світі”, а з цього приводу — величезна п'ятика” парафіян. І нотує: „збрукали найсвятішу правду”, лжевчителі „поклони (віддають) огидним суздальським ідолам і влаштовують найогидніші вакханалії”.

В Москві, нічне кремлівське свято. Старовірська врочистість, вражіння ніякого. „Світла мало, дзвонення багато, хресний хід, ніби просто вземський медяник несесться в товпі, гармонії нема зовсім, естетичного ані тині — доки ще справлятимуть цю японську комедію?” У Нижньому Новгороді — „п'яні попи”, увійшов до церкви св. Георгія. На величезній площі образ якогось опудала — „індуський Ману або Вешад заблукався до християнського храму”. Перед ними кланяються, — обурюється поет, — хіба „лицеміри й ідолопоклонці. . Мільйони безглузких, зіпсутих ідолопоклонців. Деж християни? Де безплотна ідея добра і чистоти? У мене не стало духу перехреститися”. Лише на вулиці — „свобідно зідхнув і перехрестився”.

Цю некультурність москаля бачив Шевченко також у московському театрі. Йому і многим артистам того театру закидає він „ярмарковий” стиль, виставлення „балаганної дрянї”. А у народа в московських трактирах (місто Самара) — лиш „вступиш на сходи”, зараз відчуваєш — „здесь русській дух, цебто пахне лоем, спалениною і всяким можливим паскудством”. І навіть — у своїй мандрівці по Московщині — не знаходить він „між жінками жодної не то гарної, але можливої для ока”.

Все в московській орді, в імперії московській — її культура, товариська й мистецька, її література, побут її людности, її політичний лад, її архітектура, її мораль, естетика, її шаманська релігія, її лад політичний з її деспотами на троні, з „кабанами годованими”, або „лакеями в золотій оздобі”, що цей трон як „еліта” правляча окружали, з її рабами — підданими, темними, забріханими і такими ж азіятами психічно як їх володарі, освічені „вольтеріянці”, що психічно лишилися старомосковськими „ста-

ровірами”, — все це разило Шевченка і відпихало від Москви, як від азійтської орди, яка на зміну всіх, що перед тим заливали Україну, звалилася на останню; як від орди, з якою боротися і яку знищити проголошував він як основне завдання воскреслої козацької України. Так як в промовах Мазепи чи Полуботка, які мали Московщину не за „християнську монархію”, а за „азійтську тиранію.”⁸⁴)

„Опанувати”, „запанувати”, взяти в неволю — захопити владу в чужій країні — ось що за Шевченком, було першою метою тих „поганців” на Україні. Головно загарбати нашу землю, щоб сиділи ми вже „на нашій не своїй землі”, під кермою москаля та тих його „байстрюків”, що „на Україні сараною сіли”; коли на Січі мудрий німець картопельку садить”, а Москвою „степи запродані жидові німоті” і „над дітьми козацькими поганці панують”. Далше — уярмлення народу, людей — „сини мої на чужині, на чужій роботі”. Нищиться віра... Коли за Польщі — „виростали нехрещені козацькі діти, кохалися невінчані, без попа ховали, запродана (була) жидам віра, в церкву не пускали”; коли — як „опанував Запоріжжя татарин поганій” — так „не зволив церкву будувати”, то москалі просто зруйнували запорізьку церкву й обрабували, а нині те саме десятки літ роблять леніни, троцькі, сталіни, хрущови і канановичі. Тоді „зацькували сердешну волю” підбитих народів, коли то „від молдованина до фіна на всіх язиках все мовчало”, так і тепер — лише як у „Сні” — „верещать Ура” чужому деспотові на його приказ. Ще останній крок — обернути людей загарбаної країни в послушну худобу, в гелотів, над кожним з яких всякий поганець смів „коверзувати”, прозиваючи „хамовим сином” (як у „Гайдамаках”) або „мошенніками дармоїдами” і „плутами” тих, які (як лірники з „Вел. Льоху”) важилися славити героїв нації, що в очах займанців та їх попихачів були теж „мошенники”, „розбійники і вори” (або по модерному) — „шовіністи”, „ксенофоби”, „антисеміти” і т. п. Збезчестити „лицарських синів”, осміяти найшляхетніші традиції України, її героїв і вождів, її віру, а народ обернути

в рабів як „унтерменшів”, обернути в рабів і попихачів „вищої раси” займанця — ось була мета тої орди московської, яка — за виразом Шевченка — мов сарана обсіла Україну, і з якою закликав він боротися на життя і смерть.

Панування тої орди уявляв собі Шевченко так самісінько як воно відбувається й за наших часів, лише тепер жорстокіше і ще страшніше. А в пророчих видивах він закликав до знищення, не лиш сучасної йому орди московської, але й у її теперішній формі, у формі „нової Росії”. Та „нова” Московщина мерехтіла в його уяві в різних формах, які — тоді в зародку і для многих незримі — вже відкривали йому своє чортівське обличчя. То в образі „царя-агронома” (як Хрущова), який не лиш всю політичну, але й всю економічну силу імперії в своїй жмені тримає, жадаючи щоб люди йому „за сонце платили”, „не крали води в річці” й „піску не орали” й безплідні пустині перемінляли в цвітучий рай... То в образі лютого звіря, „кесаря-людоїда” (якого образ між іншим привиджувався й Лермонтову) в формі „грядучого тирана”, „кесаря”, — який наказує себе звати „преподобним” і віддавати собі божеську шану, як „лютий Нерон”, або Сталін... То в формі нового большевицького московського Джінгіз-Хана, що захоче „весь світ полонити”, „світ весь загарбати” або „край світа зазирає чи нема країни щоб загарбать”... (бо білий царат ще не мріяв про „весь світ”). То в новій опричині нового царя з дияволовими смолоскинами „сучасних вогнів” апокаліптичної доби, з гаслом — „немає Бога, тільки я”, прозираючи вже сто літ тому, що московське „православ’є — головний вузол старої московської політики держиться лише на волоску „перед тріумфом нової релігії — комунізму... То, нарешті, в образі Стенькі Разіна, якого залюбки вважали за свого предтечу перші нігілісти, а якого — слухаючи про нього в переїзді Волгою, — малював у своїй уяві Шевченко як „комуніста” і як щось середнє між царським фаворитом і ти-

раном Біроном і нічним розбишакою. Так уявляв собі Шевченко вже тоді комунізм московський.⁸⁵)

„Весь світ полонити”... Це була та ідея месіянства московського народу, перед якою схиляли голову „прогресисти” і соціялісти наші, але яку з гнівом і глумом, як огидну маску, зривав Шевченко з обличчя Москви. Ідея — перш знана під гаслом „3-го Риму”, а тепер — вищости „старшобратньої” раси московських „іберменшів”, так знане нам безмірне і глупо-цинічне чваньство всім своїм і бруталне накидування цього огидного „свого” всім іншим народам. На першому пляні в цім джінгізханськім месіянстві москаля — завважує Шевченко, стоїть завше „Ми”, ми — наша орда! „Ми” — „на те письменні ми, читаєм Божії глаголи... До нас в науку! Ми навчимо! Ми настоящі християни... Сам Бог у нас... Якби ви з нами подружились, багато б де-чого навчились... У нас — чого то ми не вмієм!... Крий нас Боже, щоб крадене перекупить, як ті жиди, ми по закону! Ми просвітились”... Та ще хочем „других просвітити”, сонце правди показати, сліпим. Все покажем. „Ви ще темні, догматами не просвіщені, у нас навчіться!” „Лиш дайте себе в руки взяти”, бо все ваше, і земля і люди, — „все то те, таки й було наше... Ми тільки наймали татарам на пашу та полякам” і Україну і всі інші землі...

Ця геніяльна філіппіка Кобзаря проти цинічної бундючності Москви, шістдесят літ перед народженням большевизму — виглядає як блискуча пародія на чванькувате самохвальство нових босяцьких кесарів червоної московської орди наших днів. Є тут і большевицьке „ми все вміємо”! „Ми навчимо!” Ми ідемо просвіщати других! Показувати „сонце” комунізму і московського месіянства! У нас лиш світить сонце! Ви ще ходите у тьмі без нас! У нас — правдиві догмати — мішанина з старомосковської брехні про Москву третій Рим з „старшобратнім” комунізмом Сталіна. У нас можна лише навчитися! Лише подружіться з нами, цебто „дайте себе в руки взяти”... І навіть блюзнірська заява, що „сам Бог у нас”! — як вона нагадує таку ж

блюзнірську заяву потрясаючого лаптьом Хрущова, перед представниками Заходу, — що „коли є Бог, то Він напевно є з нами!” Є тут і визволення народів, бо „ми” є теж і визволителі! Лиш тільки з „нами” зробіть „дружбу” („подружітьесь”) і зразу вам заціпить уста — тоді „на всіх язиках” „від молдованина до фіна”—мовчатимете... Чому? Бо будете „благоденствувать” у новім раю... Чи не є це відповідь всіх червоних тиранів Кремля на питання, чому в них нема опозиції, нема страйків робітничих, нема критики уряду? Відповідь проста — „благоденствують”, то чого ж їм бунтуватись? А між собою, коли комусь з тої орди вдасться одурити чужинця, — то — між собою — вони теж звеличують своє „ми”, свій національний, ординський кагал: „ай да наші! Каво не надуют”!

Дві сторони цього *месіянства* московської орди! Одна — „зацькувати сердешну волю”, „весь світ полонити” під своє панування, під панування „вибраного народу”, „рвати-гризти” тіло поконаної нації, щоб „аж пекло злякалось”, зробити підбиті народи рабами, бо — „сам Бог у нас!” (пор. промову Йогошуї Навина (гл. IX) до підбитих народів: „оце ж ви будете раби проклятуці і ніхто з вас не вийде на волю, будете дроворубами та водоносами для дому Бога мого”). Друга сторона московського месіянства — це його „догмати”: „просвітити”, показати їм своє „сонце правди”, яке світить лише з Москви... І були ці „догмати” тими, з яких глузував „еретик” Шевченко, але за якими ішли цілі покоління „прогресивного” (і атеїстичного) українства аж до наших днів.*)

*) Друга месіянська ідея, особливо по 1-й війні заактуалізована, починає виступати одверто по 2-ій війні. Є це ідея, виростає з сїонізму. Не виключене, що між цією ідеєю та ідеєю московського „3-го Риму” дійде до конфлікту, але на разі вона виступає як симпатик московського (в його останній большевицькій формі) месіянства. Може це пояснюється подібністю обох рас — носіїв тих ідей. Є бо це раси азійського, не європейського походження етнічного, всією культурою ворожі окцидентальній християнській цивілізації, а особливо чисто окцидентальній ідеї лицарства. Шевченко

Месіянство орди московської — мало для Шевченка ще страшніше значіння. Сучасна йому форма політична тої орди, мала вигляд, убрання християнської, хоч і добачав вже поет в тім антихристиянський світ, і в церковності московській, і в фарисействі московського цезаропапізму, коли все там було: „храми, каплиці і ікони”, і перед образом Христа — „неутомнії поклони за кражу, за війну, за кров”, молитви — коли „братню кров пролити просять”, коли найогидніші злочинці в імперії віддавалися під покров Богородиці, як бачив поет на московських образах... Але в примарі нового, майбутнього царату бачив він вже ясно обличчя диявола. В московських судах бачив він „трибунал самого Сатани, холодний, нелюдський”... Місійним завданням Московщини (бачив автор „Вел. Льоху”) — стане вже не лиш „весь світ загарбати”, але й „скувати душу живу”, надхнену людині Богом; в ній „світ Божий в пута закувати”, обернути людину, по-

до одної і другої ставився неприхильно. Про одних вже сказано, але про других наш поет як і про москалів висловлюється як про плем'я матеріялістичної психіки. Вже згадав я вираз Шевченка — „спільна риса в характері москалів з жидами: без віна не полюбить”. Далі в „Гайдамаках” Лейба ставляє аксіому — „гроші мур ламають” Варіанти цієї аксіоми знайдуться в багатьох віршах „Кобзаря” („чортова кишенья”, „бариші” і пр.). Їх відношення до чужих нації видно з 2-го розділу „Гайдамаків” і з многих виразів Шевченка: згідно з історичною правдою, він уважав, що вони лише були помічною силою кожного окупанта України — і за Польщі і за Московщини. Уважали себе вони — і одні, і другі — за „вибраний нарід”, за „іберменшів”, що мали володіти українськими „унтерменшами”, звідци ті з нашої нації, які не хотіли бути „хамовими синами” (як вже згадав) деградувалися до верстви „бандитів”, „розбійників-ворів”, „Юд” (як Мазепа у Пушкіна), „погромщиків” і т. п. за те, що не хотіли терпіти чужих панів на своїй землі.

Переконання їх у своїй вищості „іберменшів” не є моя фантазія, вони самі ту теорію висувають. Про москалів вже сказано. Про других порівняй у часописі наших Ярем статтю Е. Райса, де він твердить, що „близька загибель Заходу”, що „Україна повинна орієнтуватися на Схід”, над Заходом „має Ізраїль величезну перевагу духової сили”, рекомендує Заходові „поворот (!) до Ізра-

збавлену контакту з Вищою Силою, — в „пів-людину” як він казав... Бачив, що інспіраторками місійного походу нової імперії будуть диявольські сили (втілені в трьох воронах у „Вел. Льюху”) з їх протектором чортом, які все чортівське, все зло назвуть добром, а все добро злом... Бачив, як з царської імперії вилуплюється потвора нового звіря, з його бісами, які будуть щодня „Христа розпина-ти”, які напустять „всі зла і всі муки” на нове лицарство України; потвора нового звіря, який не хоче допустити, щоб „пропало все наше”, все чортівське на землі. Не лише проти „чорного орла” царату кликав Шевченко до боротьби живих, але й ненароджених проти сили анти-христа, якого скору з’яву на Україні і в світі прозирає своїм душевним оком. Недурно тільки його перша, московська, „ворона” бачить як „по воді іде чорт”, а сама відлітає до своєї домівки — до пекла („в самий ад”).

З того, що нам дав Шевченко, видно, як добре він

їля”, який нібито має бути „власним корінням” Заходу. Ізраїль „стає синтетичним центром” західного світу, Ізраїль став носієм „активної боротьби ідей свободи і демократії, властивих Заходо-ві”. Говорить автор, що „ізраїльський світовий центр” мав би „гнуч-кість для включення незчисленної кількості найрізніших народів”...

Все це очевидно безмірно претенсiональна, чисто гітлерівська мегальоманія нової раси „іберменшів”, які мають своїм пануван-ням і „фюрерством” ощасливити світ. Але ця претенсія існує і з нею всім прихильникам свободи і християнської західної цивілі-зації очевидно доведеться боротися. Тим більше, що автор говорячи про нібито „банкротство західного християнського світу”, називає його європейським „християнським світом” — в знаках наведення і радить „завтрішній” Україні — конче харківській — виректися нашого Києва з Лаврою і її традиціями і „покласти свій наголос на близькість до Азії...’ Отже відійти від християнської Європи, змобілізувати проти неї Азію і, нарешті, визнати „ізраїльський сві-товий центр”... або московський. Україна як Lebensraum для них, мегальоманська претенсiйність, без усяких даних на те. Бо трудно припускати, щоб до такої місії доросла невеличка чужа Україні ві-рою спільнота, яка видала з себе Карла Маркса, Фройда, Кагановича, Хатаевича, Бронштейна Троцького, Белю Куна, Фукса, Розенбер-гів, Шварцбарта, Пікасо, Сартра і т. п. І всю цю фюрерську фан-тазію друкує з признанням „демократичний” часопис українських

знав, що „лжеапостоли приймають вигляд апостолів Христових”, що іноді сам Сатана приймає вигляд ангела світа, і слуги його приймають вигляд слуг правди”,⁸⁶) які — „все наше” — чортівське, називають „добрим”. І навпаки, орден лицарства Запорозького з-під знаку меча і хреста — називають „Січчю біснуватою”. Ось чому висланці диявола з подивом дивляться на москалів, бо „що москалі з козаками діють”, того й вони самі, хоч „люті”, а все таки „того не розуміють”.

Як з цитованих вище виразів Шевченка видно, — всі вартості в устах московських антихристів взагалі дістають протилежний брехливий вигляд. Замість знаку плюса — ставлять знак мінуса і навпаки. Чужу націю „взяти в руки” — це у них зветься „подружитись”... Те що чинять по садистичній примсі — кажуть, що чинять „по закону”... Свої темні „догмати” — звуть „світлом”... Чужу землю — називають своєю („все то й було наше”)...

Ярем („Сучасність”), який в той же час очорнює український націоналізм і ганьбить всякого, хто сміє говорити про старокиївську містику, про „місто премудрости Божої” — старий Київ... Знав Шевченко що говорив про „ненароджених”, коли заповідав опріч нового Гонти, прихід другого Івана, що буде „катам помагати”.

Цей наведений голос ізраїльського месіяніста не є відокремлений. В жидівсько-російськiм часописі „Новое Русское Слово” (6. IX. 1960 р.), в статті Ю. Марґоліна „Тель-Авівській Блокнот”, дивується автор скептикам, „занепокоєним”, чому „маленька країна (Ізраїль), замість власними справами займатися, виступає на міжнародній арені як дорадник і опікун народів? Держава Ізраїль існує „без году неделя”, а вже скликає народи і хоче повчати їх і наказувати їм. Що за дивний народ з його упертим і дивацьким переконанням, що з Сіону вийде Правда („Учение”). Але автор не поділяє стану „занепокоєних” скептиків і уважає, що Ізраїль на правильнім шляху; що він мусить „взяти на себе місію, яка дістане міжнародню апробату”... Місія — як у Райса — вести, бути „фюрером” народів...

В однім старім українськiм „Вертепі” виведений жид, який заявляє, що „вже скоро отой цар прийде, навколо нас обійде; скаже пак-так — цесние явреї, я месія ж ваш! Тепер я цар і світ увесь наш!” („Український Голос”, Вінніпег, лютий 1951).. Чи це передчуття „старшобратньої” теорії Райса і Марґоліна?

Про цинічне спотворення християнства, — засобу експансії своєї орди, кажуть що його протегує „сам Бог”... Мовчанку закутих у кайдани націй з затуленими устами звать „благоденством”, а їх всякий опір насильству — „розбійництвом”, „плутовством”... „Святого лицаря” — звать „юродивим”... Все чуже — „ваше” зараз проголошують „своїм” — „нашим”... Візіоновані Шевченком „грядучі тирані” московські — передбачає поет — „указ надрукують: „і ви — наші, і все наше, і гоже й негоже”. А коли „в хаті нічого вже взяти”, то будуть „древности” шукати в розритих могилах, щоб у коріні знищити історичну традицію України... Всю героїку України паплюжать „бандитизмом” (як нині). Як про неї почують — „поглузують, покипкують та й кинуть під лаву”... Схочуть „розказати по нашому”, по московськи, про нашу історію і про козацтво (так як тепер).. А замість згадувати давню славу — наказують писати „про Матрьошу, про Парашу” (як нині про „героїчних” советських доярок або „будівничих” московського соціалізму) або про „султан, шпори”, а нині про „героїчну” армію московського Джінгіз-Хана... Нашу правду — охрестили брехнею, свою брехню — правдою, як ті „ворони”!

Обман, брехня, лож — це одна з суттєвих прикмет антихриста, який має їх три головні, три обличчя диявола: замість *правди* — брехню, фальшиву мудрість; замість *любови* до високого — злобу до нього і нахил до всього підлого, низького, нікчемного, плотського, земного; замість *творчої волі*, — стерильність, безплідність, дух руйнації, насамперед людської душі, а потім — тіла і взагалі видимого світу. Шевченко передбачав прихід цих слуг антихристів (їх імена в нашу добу — Ленін і Маркс), в образі московської тиранії та її попіхачів на Заході, що заходяться „весь світ загарбати” видимий, а невидимий „світ Божий” душі — „в пута закувати”, щоб „в руки взяти” всю людськість; щоб „просвітити” своїми новими „догматами”, збаламутити розум людей — щоб повірили в їх брехню — брехню ССРСР, де все брехня —

і „союз”, і „соціалізм”, і „республіки”, або нова Вавилонська вежа — ООН, де теж все брехня, бо там численні нації не мають своїх представників взагалі, або їх репрезентують агенти нації-гнобителя, де немає „об'єднання” націй, а навпаки — повне роз'єднання і навіть війна між ними... Шевченко передбачав брехню „демократів”, якою називають лише такі політичні режими, що співчувають московській тиранії, або навіть їй допомагають... Шевченко передбачав брехню „світового уряду”, що є маскою для плянованого і ССРСР і однозвучною з ним західньою мафією світової тиранії того чи другого „вибраного народу” над мільйонами уярмлених „унтерменшів” на руїнах християнської цивілізації, передбачав, що ті темні сили Москви та її слуг, збаламутивши розум, старатимуться спідлити людське серце грошем, підкупом, мамоною, бо „гроші мур ламають”, (як каже Лейба в „Гайдамаках”) — щоб виреклося воно героїки, високих ідеалів, Бога, вітчизни, чести. А там, де не допоможуть золото і ошуканство, збаламучення розуму і спідлення серця — там піде насильство, стероризовання волі („всі зла, всі муки”).

Цю процедуру і ці „чуда антихриста” в зародку бачив Шевченко. Бачив у проповіді безбожництва („немає Бога”), у фальшивих „догматах” тих „современних вогнів з чужого поля”, в формі фальшивого „братерства братнього” і слов'янофільства, в дурисвітстві „вільнодумців”, що візьмуться „повести за віком” облуди Україну і світ, у спокусі „золота”, нарешті — в „злах і муках” висланців диявола у „Великім Льоху”...

Бачив до чого калічать слуги „современних вогнів” розум, душу і волю навіть сучасників його. Бачив, як розіджений безвірством і сумнівами мозок на кожний чужинецький „догмат” знав лише відповідь — „може так і треба”? Бачив, як скалічене серце на знало, чи „молитися Богові одному”, чи „Неронові лютому”. Чи бути вірним традиціям своєї країни, чи стати „дядьками отечества чужого”, або любити Землю предків героїв, чи земельку, що була „добра для городу”... Бачив скалічену волю лю-

дей, що забували на славу дідівську, воліли „сидіти нишком”. А на кожний виклик Прометея, жахалися і шепотіли — „що він діяв, на кого руку підіймав”?!

„І праведно Господь великий” — казав Шевченко — „царя їм повелів избрать”, скаліченим поколінням — вибрати рабство, бо люди роз’їджені сумнівами, без віри, літеплі в своїх роздвоєних почуттях, — не тверді в путях своїх. Не є формотворці, ковалі свого життя, лише підніжки чужого пана, в нашім випадку — „грязь Москви”.

Подібна є ця „вільнодумна”, „демократична” інтелігенція в країнах Заходу, що розкладена думками Маркса, Леніна, Фройда, опинилася під гіпнозом таємної мафії на провідних становищах і тому рідко коли здібна протиставитися злу, що каламутним потоком тече з Москви.

Не дивно, що зусилля Заходу і большевиків упорядкувати світ лишаються стерильними. Всі їх гасла: мир, добробут, гуманність, міжнародне братерство, антирасизм, свобода, об’єднання націй, рівність — стають або свідомою брехнею, або вироджуються в свою протилежність. Культ матерії і грошей, або матерії і грабунку — вбиває всі ідеї — Бога, патріотизм, честь, жертву в ім’я великих ідеалів, а де цього нема — там тріскають всі обручі, що тримають суспільство, яке розкладається і обертається в неорганічну купу одиниць — в отару.

Наша демо-соціалістична (і західня) інтелігенція, що дала себе „повести за віком” чортівської облуди лжевчителів матеріялізму, виказала своє банкрутство в боротьбі з силами антихриста, з якими мала вона багато спільних догм — атеїзм, соціалізм і комунізм, адорацію „світла з Москви” (драгоманівщина, грушевщина, винниченківщина). По друге — їй бракувало сили одержимих бісами — їх противників. Протиставити їх силі Божу силу, не вміли, бо до неї не зверталися. Фанатичної віри в свою ідею — не мали, бо взагалі не розуміли сили такої віри і такої ідеї. Фанатичне протиставлення злу — було в їх очах, як

і ідея, чимсь нереалістичним. Тому й прийшли на шлях пристосування до тої сили, до ідейного і тактичного компромісу з червоною Москвою, або до плебейського „благоденствія”. Під тим оглядом пасивізм, зречення ідеї вести самим свою країну, ідейно і політично, шукання ласки чужинця, привело ту інтелігенцію на той самий шлях розкладу і відходу від свого народу, на який вступило було в ХІХ в. „малоросійське дворянство”

Це було заперечення ідеї Шевченка. Він був містик і віруючий, „прогресивна” (драгоманівська) інтелігенція, яка стрінула 1917 рік, — з містики сміялася, а вірила лише в матеріяльний „поступ” і таке ж щастя: замість „сонця Правди” мала культ „соняшної машини” і пів-людей — „інараків”. Він — фанатично тримався національних традицій старої України, — вони їх відкидали, бігаючи за блудними вогнями лжеінтернаціоналізму і соціалізму. Він погорджував москалями і голосив невблагану боротьбу з ними, вони — молилися до московських „прогресивних” божків і не уявляли собі незалежного від Москви життя („федерація”, „союз”, „сучасна Україна”). Він — кликав до героїки і величі, до ідеалізму, до слави, вони до ступневої „еволюції”, до компромісу, до „щастя” малої людини в отарі, під чужою владою. Це були різні духові бігуни. Звідси нормальний розвиток тої інтелігенції на Україні — до служби дияволу, на еміграції — до шукання, за ціну упідлення, погодження з ним.

В нашу добу стоїмо на межі. Через свою ігноранцію законів космосу, і через свою злобу і ненависть до всього шляхетного, мудрого і високого, — пляни дияволових сил засуджені на стерильність, але — лише по тяжкій і довгій боротьбі і жертвах. Він, як малював Вельзевула Мільтон — є обдарований „непохитною волею”, диким „бажанням помсти” Добру, Богові, „несмертельною ненавистю” до Добра і відвагою. І не збанкрутованій „прогресивній” інтелігенції протиставитися йому. Ми увійшли в часи, коли московський звір з своїми слугами з західньої мафії став подібний до звіря з Апокаліпса, — коли буде забива-

ний кожний, хто не клянtimerеться подобі того звіря. Коли всі будуть змушувані носити на руці або на чолі емблему його, а коли ні — будуть переслідувані і винищувані... Як тепер кожний, хто не буде кланятися звірюці комуністично-московської лженауки, або прихильній до неї мафії на Заході, хто не схоче носити емблеми симпатизуючого з Москвою соціалізму, „демократії“, „пацифізму“ і „свободи“, або влади модерної Вавилонської вежі — будуть окричані і винищувані як „вороги народу“, „фашисти“, „вузькі націоналісти“ чи „антисеміти“. Кожний, хто не віривався Бога, країни своєї, нації в ім'я блудних диявольських знаків Звіря, — буде проскрибований — чи одиниці, чи нації. Особливо ті, що зазнали пановання Москви і інтернаціональної мафії і боролися з ними — як німці, мадяри, еспанці і — в першій лінії українці. Ті, які не хотіли прийняти знаку звіря на себе ні скласти пошани антихристові.

Що в цій страшній боротьбі зі Звірем на життя і смерть найважливіше завдання, авангарду свободи займе Україна — знав Шевченко. Знав також, що проти сили зла мусить стати нова сила лицарства українського. Щоб змагатися за свою правду, свою силу, свою волю. Клич до великого змагу за ці гасла, клич до повстання лицарства запорозького — був його основний клич. Він може єдиний на ті часи бачив, що лжевчителі „сучасних вогнів“ з московського і іншого „чужого поля“ зйдуть на землю від владодержця пекла (як ті „ворони“), щоб під маскою добра принести зло і брехню, та що прийдуть вони знищити душу нашу, стерти з лица землі Україну і „весь світ полонити“ в своє ярмо. Бачив теж, що головний бій з силами диявола відбудеться на „нашій, не своїй землі“. Знав і нам казав, що тільки козацька Україна, вірна своїм традиціям; що тільки орден суворого лицарства нового здолає розбити чужих ідолів і стати в обороні „поруганої зайдами, самим Богом заповідженої нам Святині“.

За свою правду, за свою силу і за свою волю.

ХІІ. „СВОЯ ПРАВДА, І СИЛА, І ВОЛЯ”

„Правда оживе, натхне, накличе, нажене не ветхее, не древле слово розтліннее, а слово нове між людьми криком пронесе і люд окрадений спасе.”

Т. Шевченко.

„З початку було Слово”.

Іоана І.

Ці вирази — „правда”, „сила”, „воля” — знаходимо у Шевченка в найрізномордніших варіантах. Мають вони подвійне значення: містичне і конкретне — в відношенню до української землі. З одного боку Правда — це комплекс ідей, аксіом („ідеологій”), традицій вищого духового порядку, без якого не може жити жадна суспільність, як тіло без душі і духа. Сила — це та духовна енергія і захоплення правдою, якими горить серце. Воля — це непохитне зусилля, щоб всупереч силам матерії — забезпечити тріумф Правди. В світі видимім Правда Шевченкова — це основні підстави того ладу, який має панувати на землі й на Україні передусім, надхнений аксіомами вищої Правди. Це — „новий і праведний закон”, переклад тої Правди на мову суспільства. Сила — це політично-мілітарна сила зорганізованої в суверенну державу нації, яка той „праведний закон” має запровадити в себе і хоронити його від ворогів. Воля — це ідеал ладу суспільности, вільної нації — на усіх ділянках її життя.

Основний наказ Шевченка, це те, що на Україні має бути повернута своя Правда, своя Сила і своя Воля. Збудовані не на занесених „з чужого поля” фальшивих догмах лжепророків, „брехнею підбитих”, а на своїх,

власних, отже християнських, традиціях України. Цей момент він підкреслює недвозначно. Пише (в одній новелі): „коли ми задля марного срібляка віддамо в наругу священні традиції давнини, що ж тоді з нас буде? Вийде якийсь француз або куций німець, але від типу, або, що так скажу, обличчя національного і згадки не лишиться. На мою думку нація без своїх власних, їй лише притаманих характеристикних рис, подібна просто до киселя якогось та ще й до того найнесмачнішого киселя”... До киселя, себто до дриглів, до *аморфної, безформної маси*, яку можна завше увілляти в яку хочете чужу форму. Нація-„кисіль” стає попихачем, „підсусідком”, чорноробом приказів чужого пана.

Не треба наводити цитатів з „Кобзаря” на доказ, що Євангелія Правди була для Шевченка завше правдою Євангелія, Нового Заповіту. Правда виросла на стародавніх традиціях і поняттях еллінської, почасти латинської, а потім християнської культури і світогляду Окциденту, що великим муром відділяло Україну від монголо-московського світу. Як свідчать наші і чужі історики, київська земля з давен-давна була під величезним впливом культури Еллади, якої колонії по берегах нашого Чорного моря сягали по Дніпру аж до Києва. Оповідає одна легенда, що колись „много заморянів ішли крізь Кійовію”, ще коли там стояли всюди „ідоли під дубами”. Вже тоді попри інші, були на нашій землі й „гелленські храми”, а між ними — „храмина мудрости гелленської Мінерви” (її заступив потім храм християнської мудрости — св. Софії). Потім прийшов св. Андрій, „а з ним і інші мужі, же до Варягії їхали, хрест водрузя, над Оболонею, що Аполонією пред тим менилася ако Оболоній богом був сонця у гелленів, тако християни свого Бога-Сина Творця Сонцем іменують, яко Отця богом небес рекуть.” Легенду, що на Оболоні у Києві було багато грецьких селищ та що там стояв храм Аполона, — можна було почути від киян ще з початку цього віку. У Шевченка Господь є „сонцем правди”, а в різдвяній коляді співається, як „звіздам слу-

жащії звіздою учахуся Тебе видіти Сонце Правди, Господи". Ідея Божества стародавньої України і ідея Шевченка були зовсім чужі всім азійським народам (в тім і жидівському), визнавцям т. зв. місячних культів.

І тут Шевченко — категоричний. Його Сонце Правди — це християнський Бог. Про те, як він ставився до московського православія, вже згадано в попереднім розділі. Не інакше до віри визнавців Старого Тестаменту і талмуду. Вже я цитував висказ „Нового Русского Слова”, московсько-жидівського часопису в Спол. Штатах Америки, що „від Сіону вийде правда”, але Шевченко виразно висловлював думку, що „не од Сіону благодать”, не від „сердитого юдейського Зевса” прийшла на землю, а з печери, де родився основоположник Нового Заповіту; Той, який навчав, що „настане час, коли не в Єрусалимі поклонятимуться Отцеві, а в дусі і в істині”. Цей „дух і істину” відновити знов на Україні заповів нам Шевченко. Таке його наставлення було в повній згоді з нашим старим теологічним письменством, напр. з творами Галятовського „Месія Праведний” (1663), де проти ідеї жидівського Месії автор обґрунтовує ідею месіянства Христа. Подібну ж ідеологію висловлює й улюблений Шевченком Тома Кемпійський, коли писав: „діти Ізраїля казали давніше до Мойсея: промов до нас і ми вислухаємо тебе”, але я кажу: „нехай Мойсей не промовляє до мене, як і жадний з пророків, але промов Ти, Господи, Боже мій! Бо вони промовляють слова, але не зроблять їх дійсними. Вони ділають назовні, але Ти навчаєш і освічуєш серце... Отже хай Мойсей не промовляє до мене, але Ти, Господи.”⁸⁷ Євангелія була для Шевченка „свята Божа книга”, його „єдине прибіжище, покров і упованіє.”

Його Бог, правда, не був „сердитий Зевс”, жорстокий і мстивий, бог одного племені. Але не був Він і сентиментальним Богом, який прощає всі гріхи і не карає за зло. Навпаки, Шевченко знав, що там де „топчеться святий закон”, де „Господа лають”, де люди „чужим богам пожерли жертви, омерзались”, там „довготерпеливий”

Господь призначає „кари час”; і каже що роблячи так, „праведно Господь великий” карає людські спільноти, „воздая злодіям за злая”, даючи вибраним Ним одиницям у руки „мечі обоюдні” для знищення зла. Відгороджуючись від московсько-суздальського „православія”, як і від Сіону, Шевченко вже прозирає страшне спустошення, яке несли лжепророки „современних вогнів” (які хоч не вирости ще тоді, але вже „зачались”), вогнів „прогресу” обожання матерії, гедонізму, соціалізму і атеїзму. Тих вогнів, що за наших часів привели до адорації антихриста, насильства і брехні, до повного звихнення людської волі, до протиставлення Божій мудрості, і Його волі, всім законам космоса, обернувши землю в хаос. Проти тої проповіді диявола кликав Шевченко на поміч „сторожу з того світу” і „воїнство небесне”, а на землі — лицарство козацьке. Лицарство, про яке писали знані автори брати Таро (в творі „Quand Israel n'est plus roi”) — „чистий геній арійський знайшов свій найвищий вираз у тому, що є зовсім чуже жидівській душі (я додам і московській — Д. Д.) в дусі лицарства, в шевальєрії.”

Шевченкова Правда була предвічною Правдою старого Києва і козацької України. І тому він розумів Божество як у Євангелії — не по сіонському й не по московському, але й не як деякі перечулені модерні християни, які забули, що Бог є „благодать і строгость Божія” — і одне, і друге.⁸⁸) Ліствицею, яка провадила до тої першої, була у лицарства запорозького як і західнього, і у Шевченка — Діва Марія. Вона у Шевченка „скорблящих радість”, вона „плаче за козаками”, „за козацькіи та за її сльози” Бог „побиває ката на наглій дорозі”. Вона окрилює охлялий дух апостолів Правди як і її меченосців. Тому її культ і у Шевченка і на Україні поширений взагалі. Знаємо Холмську Богородицю з двома ранами, слідами від шабель і стріл невірних. Знаємо Белзьку Богородицю і Почаївську, що кулі нехристів від святині відвертала, та від її оборонців. Знаємо храм Богородиці в Лаврі Київській. Цей культ Матері Божої близький ста-

рій Елладі (Mater Deorum), але чужий визнавець закону Мойсея, де як відомо жінка (подібно як у Московщині) не грала в житті ні в релігії жадної ролі. Вчителі козацької України навчали, що „од Бога і сила і правда (вирази й Шевченка! — Д. Д.) ісходить, а од матері Господньої кротость”. Лиш, очевидно, знову не в сенсі анемічного „демократичного” українства ХІХ—ХХ віку. Ця кротость значила — „в ділах бранних милосердя знати, слабшого не нападати”, бути „безжалісним у баталії”, але — „до жен, старих і молодих захисником бути... у своїм же слідити, а найпаче треклятого Юду не наподобляти, а щодня у Бога просити хоробрости”.

Але глибший сенс Шевченкового культу Діви Марії є інший. За нашою релігією Діва Марія не лише є та, від якої „ісходить кротость”; не лише — як стоїть в Акафисті — „ліствиця небесная, єюже сніде Бог”, а й ще щось інше — „міст, преводяй суцих от землі на небо”... (Див. образ козацької Покрови, з головами козаків зверненими вгору до неба, до св. Діви). А це має глибоке значіння в цілій життєвій філософії Шевченка, особливо в його концепції визволення України. Ніхто інший глибше від нього не бачив, що корінна, хоч не усвідомлена загальною причиною тої „срамотної години”, що її *переходить Україна, лежала в її великому прив’язанні до земного*. Різні відтіни того прив’язання бувають, — від запродавства мамоні і ворогові до земних радощів і щастя. Він знав всю небезпеку цієї риси своїх земляків, — знав як людина пересякла героїчно-аскетичним духом лицарства запорозького, чужого всякому „благоденствію” чи ідилії. Знав, що хто не шукає неба, втратить землю; що земний „реалізм” без лету вгору, розкладає, розбиває суспільство, а людину нищить морально. Знав, що ніщо є матерія без духа, що хворе коріння в землі, коли стебло не пнеться вгору.

Звідти його жаль до земляків, які забували „чиєю кров’ю земля напоена” України, думаючи лиш про те, чи вона „добра для городу”... Які не так цікавилися, де

є могили мучеників і борців за нашу землю, як тим, чи вона „капусту родить”; які воліли жити „в кайдани закуті”, аби були „нагодовані й обуті”; які — як ті лірники з „Великого Льоху”, в трагічну ніч „останнього судища”, воліли відложити героїчні співи про минулу славу, щоб поїсти і поспати; які — як він передчував і бачив — захоплювалися тими земляками, що їх вели „за віком” матеріалізму і безбожництва, не розуміючи, що матеріалістична цивілізація „прищеплює егоїзм” і „окрадає серце людське”, роблячи з людини — „пів-людину”, з „малою душею” як він висловлювався... Недурно його так уперто й довго займала думка порушити в малярстві тему Блудного Сина, що відходячи від небесного Отця, в земні блага, опинився в товаристві безрог... Ось, мабуть, з якою настановою зродився його культ Марії, не лиш як Пречистої Діви і Богоматері, *але і як Марії — протиставлення Марті*. Він, що знав напам'ять багато місць з святого Письма, знав про культ Марії як „мосту, що приводив сущих от землі на небо”. Приводить же вона туди в його поемі „Марія” навіть апостолів, що піддалися тягарові земських міркувань, до опам'ятання; до того, що охлялі на мить, вони „воспрянули” духом і пішли розносити по землі слово Розп'ятого сина Марії... Того випростання душевного хребта вимолював він сам і для себе і для звихнених і оспалих духом земляків своїх.

Така була його Правда своя, яку він прийшов голосити Україні. Бог милосердний для „душевбогих”, „незрячих”, „малих душею”... Бог караючий для тих, що „розпинали Христа”, перевертнів, що „чужим богам пожерли жертви, омерзались”, шашелів, тих, що „катам помагали” і Юд, в яких, як у їх прототипа „війшов диявол”. Бог, що посилає своє воїнство небесне і земне — „воїнів Христових” боротися з дияволом і з його слугами, як читаємо у „Великім Льоху”, — це був його Бог.

Віра в „свою Правду” Шевченка, в правду об'явлену Україні св. Андрієм, теж була далека від віри доби занепадництва, від віри його сучасників і ще „ненароджених”

земляків, що росли під отруйним подмухом „прогресивного” віку. Євангелія в його очах не була збіркою стародавніх байок (про сцілення, дива, про „народження звише” і пр.), які в наші часи не повторяються. Навпаки! Він свято вірив, що так як від дотику до мантії Христа колить, так і нині від Слова Сонця Правди „виходить сила”, незрима сила, яка сцілює і обновлює віруючих, зрушує гори, тріюмфує над матерією.

В „Щоденнику” Шевченка, в листуванні, в творах — всюди повчає він про всемогутність цієї Сили, без якої каліками душевними стають люди і розвалюються держави, де провід від тої Сили відвертається. Стверджує Шевченко, що від тої Сили, від релігії — „мужніла душа”. Правду треба „усвідомлювати” і „глибоко відчувати”, щоб набратися від неї Сили. Знов — дві незмінні її прикмети — світ і полумінь, або як звать їх французькі містики *force operante, lumiere, chaleur*. Цією Силою своєю — пише він — „Господь не дав страшному досвідові торкнутися своїми залізними пазурями моїх *переконань*, ні юнацьких світлих *вірувань*” (знов ті самі дві прикмети!). Ця сила „дарувала” йому „силу душі і тіла перейти усю тернисту дорогу, не принизивши в собі людської гідности”, дала йому „добру силу *пересилить горе*”. А подібно до того ж у світі політичнім — дає силу нації „встать на ката знову”.

Він так часто присвячує свою увагу магичній силі, надхненного тою силою, Слова, яке „з початку було” і яке, як висловлена творча думка, завше стоїть і повинно стояти перед кожним творчим актом! — Слово, яке „надхне, накличе, нажене Правда”, і яке, в фізичнім пляні „люд окрадений спасе”. Тому коло цього останнього він „на сторожі ставить Слово”. Знає, що треба віри та благи вищу Силу, яка може „дарувати словам святу силу людськеє серце пробивать”. Знає, що та Сила дає словам пророка святу „любов благовістить, святому розуму учить” — ті самі незмінні прикмети (*полумінь* любови і світло розуму), невідкличні для успіху всякого чину. Він знав,

що ті слова мають силу „огнем пекти холодні душі”, робити їх гарячими, палаючими високим ідеалом, жадою йому служити. Так — його сталий взірець — Діва Марія, яка зробила непоборною свою душу, прийнявши в неї „світ незримий” Розп’ятого, „спеку огнепалиму”, що „серце без вогню розтопило”, дало йому надлюдську силу „нетвердих, душевбогих” зібрати, „розвіяти мов ту половину їхне унініє і страх”, тим „святим огненным словом, Дух Святий свій принесла в їх душі вбогії”, дала їм „воспрянути” і „по всьому світу понести” „любов і Правду” (знову та сама двійка!) Христа, яка змінила обличчя землі.

Він сам, мов „волхв той молодий” мав інтенсивну віру в своє призначення пророка, що має збудити своїм словом „приспану” Україну. Вірить, що його слова, його дума „огнем-сльозою упаде колись на землю”, воскресаючи мертвих душею, „стоном-дзвоном, трубним гласом возгремить із мурів темної тюрми”, як громом сурми архангельської в день Армагедона. Молить Діву Марію післати йому „святеє слово святої правди голос новий”, просить те слово „розумом святим оживити і просвітити”. Просить, щоб подала „душі вбогій силу, щоб огненно заговорила, щоб слово пламенем взялось, щоб людям серце розтопило”, зробило з байдужого й холодного, неприступного на поклик згори, — гарячим і міцним, а тоді щоб „на Україні пронеслось і на Україні святилось”. Воно, це слово, не брехливі слова лжевчителів „сучасних вогнів”, а „Божее кадило, кадило Істини”. Він знає, що „неначе срібло куте, бите і семикратно перелите огнем в горнилі” оті „Господні словеса”, які він хоче „розкинути по всій землі”. Знає, що ті слова дають святу силу „хрест, кайдани донести до самого, самого краю”, допоможе їм, у них закутим, „за правду встать, за правду згинуть”, але — визволити інших.

А коли в душі тих вибранців Долі — „на землю Правда прилетить”, тоді для віруючих станеться чудо: „незрячі прозрять, кривії мов сарна в гаю помайнуть, німим от-

воряться уста, прорветься слово мов вода” і та пустиня, в яку обернули темні сили його Україну, „сцілющою водою вміта прокинеться”, тою „сцілющою водою”, про яку уперше почула євангельська самаритянка, тоді всюди нові „шляхи святії простелються”, досі для нації засипані, як той великий шлях до Холодного Яру, над яким „дух Залізняка вітає, Гонту виглядає”. Ті що прозрять, побачать нагло, що фальшивими богами були їх „боги, ті ідоли в чужих чертогах”. Це чудо зробить на Україні — напоминав Шевченко — власне Слово, яке воскресла Правда „надхне, накличе, нажене, не древлее розтлінне слово, а нове слово”. Вона його „між людьми криком пронесе і люд окрадений спасе” від „безумства віку цього”. від власної оспалости, від фальшивих ідолів і від їх тиранії.

Такою була його Правда, його Слово, його Сила, що тих людей, в яких її „вогонь заключується”, зробить новими велетнями, що „розпустять правду й волю” по зганьбленій землі. Доконають чуда, зроблять з племені душевбогих плебеїв — народ лицарів і воїнів, святих і героїв: творча сила думки, що вірою окрилена і не знає сумніву, сила любови не до земних насолод, а до вищих ідеалів, і відваги твердої, певної шляхів своїх.

Ця своя правда, яку забуту приніс нам знову Шевченко, мусіла бути — жадав він — в усіх ділянках земного життя нації — в її культурнім, соціяльнім, політичнім секторах. У цих ділянках протиставляв він свою Правду тій брехні, яку несли „жериволи” сучасних вогнів, що своїми брехливими гаслами чисто матеріялістичної „гуманности”, миру, загального щастя, братерства і обожання „людськості”, як „згляйхшальтованої” в загальній „уравніловці” юрби чи отари, — вже за його часів, вбивали божественне Я в людині; вбивали свободу індивідума, кінчаючи в наші часи культом нового Нерона, бо жадна отара людська не може бути без тирана, а нарешті службою чортові, як Шевченко геніяльно передбачав, негуючи світочів московської духовости як Пушкін, Некрасов чи Бе-

лінський, „вольнодумців” і атеїстів, які — в очікуванні червоних, Леніних, Сталіних і Хрущових, та інших „народних” тиранів, славословили тиранів Миколу, Катерину і Петра.

Культура, яку він проповідував, це не була „народня культура” адорації „людськості” і юрби, лише служення передусім Богові. Тому він завше виступав проти „балаганної”, „аляповатої” або „лубочної” літератури свого часу, проти „солодкаво-нудного” мистецтва, проти смаків „безобличної юрби”-маси, проти „мужицького поняття естетики”, розуміючи під „мужиком” те, що розумів під ним Франко, коли казав про „мужицтво” Драгоманова, що світа не бачив поза обріями свого села. Мистецтво повинно було виховувати не „пів-людину”, людину матеріяліста, а людину повну, цілу, з любов'ю до всього великого, шляхетного. Проповідував не культ „малої людини” з малою душею, а культ своїх героїв і святих. Не людина, а отчизна стояла у нього на першій пляні; в культурі тої отчизни хотів, щоб мистецтво виховувало людину. Ту отчизну, Україну козацьку, уявляв собі не ідилічно-приспаною, а „прекрасною і гордою”, як її уявляв Гайдай. Щоб про неї дітям співали „бойових пісень” матері — „як Сагайдачний з козаками Москву і Польщу воював”. Народ уявляв він собі не як „мільйони древлян, дулібів і полян”, не як потульну масу етнографічну, а як „народ козацький”, з синами, що „виростали козакам на славу, ворогам на розправу”. На його думку „добрий роман (повинен) ушляхетнювати серце”, ширити „прекрасне і повчаюче в світі”, „усувати все негідне людини”. Шевченко вчив, що „джерелом та імпульсом гарного мистецтва у античних і нових народів завше була” і повинна була бути — „релігія”. Коли творець відступить від цього джерела, і від „вічної краси природи” — твору Бога, — він перестає бути мистцем, стає „безбожним, моральним потвором” (яким це разячим дисонансом звучить від модерного „мистецтва” Пікассо, Сартра та інших дегенератів, жреців матеріялістичного виродження!). Його улюблени-

воряться уста, прорветься слово мов вода” і та пустиня, в яку обернули темні сили його Україну, „сцілющою водою вмита прокинеться”, тою „сцілющою водою”, про яку уперше почула євангельська самаритянка, тоді всюди нові „шляхи святії простелються”, досі для нації засипані, як той великий шлях до Холодного Яру, над яким „дух Залізняка вітає, Гонту виглядає”. Ті що прозрять, побачать нагло, що фальшивими богами були їх „боги, ті ідоли в чужих чертогах”. Це чудо зробить на Україні — напоминав Шевченко — власне Слово, яке воскресла Правда „надхне, накличе, нажене, не древлее розтлінне слово, а нове слово”. Вона його „між людьми криком пронесе і люд окрадений спасе” від „безумства віку цього”. від власної оспалости, від фальшивих ідолів і від їх тиранії.

Такою була його Правда, його Слово, його Сила, що тих людей, в яких її „вогонь заключується”, зробить новими велетнями, що „розпустять правду й волю” по зганьбленій землі. Доконають чуда, зроблять з племені душевбогих плебеїв — народ лицарів і воїнів, святих і героїв: творча сила *думки*, що вірою окрилена і не знає сумніву, сила *любви* не до земних насолод, а до вищих ідеалів, і *відваги* твердої, певної шляхів своїх.

Ця своя правда, яку забуту приніс нам знову Шевченко, мусіла бути — жадав він — в усіх ділянках *земного життя нації* — в її культурнім, соціяльнім, політичнім секторах. У цих ділянках протиставляв він свою Правду тій брехні, яку несли „жериволи” сучасних вогнів, що своїми брехливими гаслами чисто матеріялістичної „гуманности”, миру, загального щастя, братерства і обожання „людськості”, як „згляйхшальтованої” в загальній „урівніловці” юрби чи отари, — вже за його часів, вбивали божественне Я в людині; вбивали свободу індивідуума, кінчаючи в наші часи культом нового Нерона, бо жадна отара людська не може бути без тирана, а нарешті службою чортові, як Шевченко геніяльно передбачав, негуючи світочів московської духовости як Пушкін, Некрасов чи Бе-

лінський, „вольнодумців” і атеїстів, які — в очікуванні червоних, Леніних, Сталіних і Хрущових, та інших „народних” тиранів, славословили тиранів Миколу, Катерину і Петра.

Культура, яку він проповідував, це не була „народня культура” адорації „людськості” і юрби, лише служення передусім Богові. Тому він завше виступав проти „балаганної”, „аляповатої” або „лубочної” літератури свого часу, проти „солодкаво-нудного” мистецтва, проти смаків „безобличної юрби”-маси, проти „мужицького поняття естетики”, розуміючи під „мужиком” те, що розумів під ним Франко, коли казав про „мужицтво” Драгоманова, що світа не бачив поза обріями свого села. Мистецтво повинно було виховувати не „пів-людину”, людину матеріяліста, а людину повну, цілу, з любов’ю до всього великого, шляхетного. Проповідував не культ „малої людини” з малою душею, а культ своїх героїв і святих. Не людина, а отчизна стояла у нього на першій пляні; в культурі тої отчизни хотів, щоб мистецтво виховувало людину. Ту отчизну, Україну козацьку, уявляв собі не ідилічно-приспаною, а „прекрасною і гордою”, як її уявляв Гайдай. Щоб про неї дітям співали „бойових пісень” матері — „як Сагайдачний з козаками Москву і Польщу воював”. Народ уявляв він собі не як „мільйони древлян, дулібів і полян”, не як потульну масу етнографічну, а як „народ козацький”, з синами, що „виростали козакам на славу, ворогам на розправу”. На його думку „добрий роман (повинен) ушляхетнювати серце”, ширити „прекрасне і повчаче в світі”, „усувати все негідне людини”. Шевченко вчив, що „джерелом та імпульсом гарного мистецтва у античних і нових народів завше була” і повинна була бути — „релігія”. Коли творець відступить від цього джерела, і від „вічної краси природи” — твору Бога, — він перестає бути мистцем, стає „безбожним, моральним потвором” (яким це разячим дисонансом звучить від модерного „мистецтва” Пікассо, Сартра та інших дегенератів, жреців матеріялістичного виродження!). Його улюблени-

ми творцями були автор „премудрої книги” — „Слово о полку Ігоревім” (яке задумував перекласти на сучасну українську мову), Шекспір, Данте, Патерик, Гайдн, автор „Гугенотів”, „Пророка”, які слухача „підносили на саме небо”, не спускали — в bagno бруду і сексу, як „модерна” так звана музика сексуаліста Прістля, або література Саганів, Винниченків та їм подібних. Мистецтво повинно бути в нього „божественним мистецтвом”, повинно для людей „відслоняти якусь укриту в нім, незбагнуту божественну тайну”. В його очах справжній поет, справжній мистець чи музика, були „вищі істоти й наші брати тільки по плоті, але надхненні звищ, подібні до Божих янголів”, тобто до вістунів Божественної мудрости і тайни, що ушляхетнює і випростовує людину, істотами „вищими від безобличної юрби”. Так само як надхнені тою Правдою борці за її тріумф на землі — це істоти „вищі від звичайної людини”, з вищою мораллю і вищим духом. Краса виражена в творах мистецтва повинна окриляти своїм „благодатним впливом” людину, щоб вона чулася „іншою, оновленою людиною”.

Твори письменства, що його захоплювали і які він поручав іншим, не були присвячені дрібним „героям” дрібного буденного життя з їх дрібними насолодами і турботами, а великим проблемам борців і героїв. І — святих: „Київський Патерик” — для нього є книга „чудових, повчаючих ідей”. Думи козацькі — „взнеслі” і прекрасні, що сталять душу і поривають дух угору. Письменство взагалі повинно „ширити прекрасне й повчаюче і бути угодним Богу”. Для нього „середня дорога” в творчості — „придавлює до землі”, до земного, плотського. Навіть наука для нього повинна визбутися матеріалізму. Пише, що „ботанікові й зоологові потрібний ентузіазм, захоплення, а інакше вони будуть мертвими трупами між людьми”.

Надихати людину величним, сильним, прекрасним і чистим, сталити характер, вносити дух угору — ось що мала нести його Правда в мистецтві, в літературі, в музиці. Оновляти душу, закути її в моральний панцир, хоро-

нити від підступів всякої моральної й духової немочі і розкладу, тримати в гарній і сильній формі і людину, і націю.

І як подібна — в цім аспекті теж — була його правда до стародавньої Правди старого Києва князівських і козацьких часів! Шевченко проповідував, що „любов — одна”, не розділяти її на любов у гору („горная любов”) і любов до земного, до мамони, до гроша. І Галятовський з козацьких часів писав: „Любо хвалити, любо ганити”, не потурати злу. Шевченко писав про потребу мати в собі „чисту, святу, козацьку кров” — чисту душу, Галятовський писав про потребу „носити в собі Христа”, Шевченко вчив боротися із злом — „опалити вогнем духовим холодне серце”, Галятовський вчив — „панувати над тілом своїм, над пожадливістями тілесними”. Шевченко — вчив забивати в собі дух матеріялізму, прив’язання до матеріяльних благ, Галятовський — до світу „оскверненої землі”, до потурання дияволу, Галятовський вчив мати „звизтятво над трьома неприятелями душевними, над тілом, над світом, над дияволом”. Шевченко жадав від літератури поборювати неправду і нечисть, Лазар Барановський навчав, що правда повинна „вогнем духовим палити і світити омраченним”, ширити „світ розумний і випалювати еретичні плевела”. Називав це „ревністю Божию і дерзостью”. І якраз ту „дерзость” в проповіді своєї правди закидали як найгірший гріх Шевченкові московські жандарми...

Коли зберемо до купи всі розкидані в його творах, у Щоденнику, в листуванні, в поезіях і в новелях основні директиви Шевченка щодо проповіді його правди в царині мистецької, духової творчості, — то побачимо з одного боку, як бігуново різнилася вона від тієї брехні, яку вже почали ширити в мистецтві лжевчителі „прогресу”, а з другого — як вони відзеркалювали такі самі директиви козацького Києва та його вчителів і лапідарну, лаконічну максимуму — вже цитовану — ап. Якова — „признайте Христа і протиставтеся дияволу і втече від вас”.

Яскраво визирає з творів Шевченка і та Правда, яку він хотів втілити в соціяльне життя України. Не була це „правда” соціалізму, бо він бачив і ненавидів його перед собою за життя, хоч цей був тоді і не в такій „досконалій” формі, як нині. Як нині, за соціалізму, так і тоді „земля наша” була „не своя”. І тоді люди (хоч ще не всі) були кріпаками як і нині. І тоді, як і тепер, були вони „на чужій роботі”. І тоді, як і тепер, ще малим хлопцем, оглядаючись, бачив, що й ягнята, які пас, „лани, гаї, сади” — все було чуже, не власне, як і за сучасного соціалізму, як і нині — довкола кріпаки. Як і тепер, навіть марна „сакля” мусіла бути „дана” урядом. Як тепер, і тоді — диктатор над кріпаками вже готовий був стати „царем-агрономом”, що забороняв „піски орати” і з річки „воду красти” — „державну” власність. Як і тепер, всюди панували — „беззаконіє і зло”, безправ’я і сваволя. Як і тепер, вимагалось бачити бога в „лютім Нероні”. Якого подоба висіла по всіх усяодах, як тепер звіряча подоба червоного хана.

Його правда і в соціяльному житті нічого спільного не мала з доктринами „современних вогнів” соціалізму, які вже блимали за його життя, і які пізніше протиставляв Його правді — учений недоум М. Драгоманов.

Відкидаючи соціялістичний лад у суспільстві, він не визнавав і тої псевдо-демократії, якої парости показувалися вже за його доби. Глузував з лжепророків, що „вольнодумствували з мужиками” і проповідували „братерство братнее” й удавали з себе „брата убогих”; кпив з тих людських „сичів”, які зібралися „бідне птаство заступить, орлине царство геть спалить, орла ж повісить на тичині і при такій годині республіку зробить” і як з того вийшов сміх і горе, бо не „поганим сичам” було з орлом змагатися... Не будучи адоратором тиранії, не робив він немудрого культу юрби як такої — не була вона його богом. „Незрячих плебеїв гречкосіїв”, „люди окрадені”, „мільйони полян, дулібів і древлян”, яких „гнули” різні деспоти — він жалів, але картав „похнюплених рабів”. Знав, що ніколи маса сама себе не веде, веде її активна меншість. Знав,

що й народ потребує проводу, щоб не впав жертвою „веле-речивих” словоблудів і „вільнодумних” сичів з брехливими гаслами про „братерство братнее”. Знав, що мусить на чолі народу стати окремий орден, окрема верства Богданів, Жижків, Гордієнків, Мазеп, ченців, авторів Патериків, Гонтів, Дорошенків, нових „суворих варягів”.

Ця верства мала запровадити знов замість „беззаконія і зла” — закон і правду, прийти „з новим і праведним законом”. Не позволить „топтати закона”, а прийде запровадити „право нашого закона”, не зайдів з брехнею „з чужого поля”; принесе їм відплату „за наругу над законом”, скарає „катів нещасної черні”. Слово „закон” як противага сваволі деспота безнастанно повторяється у нього, як і слова про „лицарів святих”, що той закон і правду принесуть. Кажучи, що як і за Христа, так і тепер „ми такими ж злодіями тюрми начиняєм”, яким був Галілеянин, — він робив відповідальним за це і „деспотів скажених”, і тих, які голосили, що „кесар Бог, ще більш од Бога”, але картав і „сердешних людей”, оту юрбу „плебеїв-гречко-сіїв”, „рабів незрячих”, які замість „молитись Богові одному”, молитись „правді на землі”, теж земному „богові” „несли свою надію”. Знав, що тих останніх визволять не вони самі, лише „стратеги Божії”, як він їх зве, „Христові воїни”, перед якими „тисячі і тьми поганих побіжать”. Знав, що вони „уб’ють обухом” деспота, що вони будуть змагатися як він казав — „за край наш, за церкви божії, за люди”. За те, що вічне, або довготривале, і за людей даного покоління, але насамперед за „край” і Бога. Не так як фальшиві народолюбці, які галасуючи про „братів убогих”, готові були продати і отчизну і Бога.

Не тиранія одного над всіма — був його ідеал суспільної правди. І не лжедемократична анархія „рівности і свободи”, „свободи” обдурених фарисеями „братерства братнього”, а *суспільна ієрархія*. На взір тої, що була в стародавній князівській і козацькій Україні.

Як глибоко поринав він і тут у правду Євангелія, видно хоч би з порівняння з ап. Павлом, в його словах про

ієрархію суспільства: „коли все тіло є око, то де слух? Коли все слух, то де нюх? А як би все було одне, було одним лиш членом тіла, то де було б тіло? Але членів багато, а тіло одне”. „В однім тілі багато членів, та не в усіх членів те саме діло”.⁸⁹⁾ Цю ієрархію розумів Шевченко, ділячи суспільство на селян, „простих козаків, старшину”, підкреслюючи в багатьох поезіях, що без найважливішого кермуючого всім чинника суспільної ієрархії, знидіє все тіло нації. Особливо простий народ, прості люди, які без козацької верхівки — „будуть орати” чужинцям зайдам, „та орючи долю проклинати”. чужий Шевченкові був ідеал „гляйхшальтування” чи „уравніловки”, де під етикеткою „демократичної рівноправности” і турботи за „братів убогих” — нація обертається в „мільйони свинопасів” під батогом маленької жмені тиранської мафії, лжепророків „современних вогнів”. В розділах Павлових Посланій на цю тему є наука — „не числіться з віком цим”! І подібний же вираз є в Шевченка, коли він гремів проти бонзів, що силувалися націю „повести за віком” цим. Знав він, що в житті суспільства є такі ж, встановлені Вищою Силою незмінні закони, як закони фізичного космоса, закони ієрархії.

Цей закон ієрархії знав Шевченко, взоруючись на Вічній Книзі, знала й наша ще не „здемократизована” давнина, коли, напр., Петрик в однім з своїх універсалів писав: „Москва знає, що як наші люди зведуться наніщо, помужичаться, то москалі заволодіють Дніпром, Самарою, і скрізь побудують фортеці, що через них не можна буде і ворухнутися”... Та сама правда соціальної ієрархії і провідництва визирає з „Милости Божої”, з „Берестечка” та „Гайдамаків”, що кожного члена спільного тіла нації ставляла на своє місце, що не визнавала гіпертрофії до-осередньої сили тиранів, ні гіпертрофії відосередньої сили, занархізованої сили юрби; правда, що не підлещувалася ні одній, ні другій.

Вимагав цей закон ієрархії теж, щоб провідні члени суспільства, які керували ним, наладовували його силою

руху, — були незалежні, міцні, сильні духом і суворі, не віддані приваті. Щоб зрозуміти це, вистане знову і знову перевести перед очима „довгими рядами” героїв Шевченкового „лицарства запорозького”, згаданих щойно, або його неофітів, апостолів, прометеїв. І як завше, і тут він, у своїй правді, є в повній згоді духовій з правдою прадідів великих України, основою на Євангелії та його славнозвісних коментаторах. І так, Іоан Золотоустий пише на цю тему: „Пастир”, провідник має журитися чим іншим, ніж „найбільше число” (або як у Шевченка — „звичайні люди” і провідники, борці за вищі ідеали, що повинні стояти над „звичайними людьми”). „Пастир — читаємо у Іоана Золотоустого — щоби бути корисним своєму стаду, повинен бути твердим і суворим” (мимоволі згадується поезія О. Теліги, — „та там, де треба — я тверда й сувора”). Бо він більше зробить добра через докори, ніж через приемні похвали. Так і лікар, якого постать огортає нерасумом хворого, так суддя — осоружний лиходіям, а законодавець неvigідний порушникам закону”. А про кoнечне „осуворення” нашої провідної касти говорив Шевченко, про кoнечність зробити з неї „справжніх варягів”... І ніби прозираючи віки, ніби глузуючи з нинішніх лжедемократів (у тому і наших), писав далі Іоан Золотоустий, що „інакше приймає маса тих, що лестять народу, що його забавляють, що йому дають свята і грища”... Ті, що в нім вбивають всяку дисципліну, пошану до речей великих, до Бога, а країну з таким народом ведуть до упадку, на поталу черговому варварові...⁹⁰)

„Своя правда” організує *культурне* життя України, вона ж організує її *соціальне* життя, і нарешті — *життя політичне*. В останнім має бути „своя воля”, не чужа, не воля чужинців, не паношення в їх службі „дядьків отечества чужого”. Свій край стояв у нього на першій місці. Братчики кирило-методіївські свідчать, як різко негативно ставився Шевченко до всякої згадки про спілку з Московщиною; як п'ятнував перекиньчиків, „шашелів”, всіх що „помагали москалеві з матері (України) останню сви-

тину здирати". Казав, що „в краю колись козацькім” обертати „лицарських синів у попихачів чужого пана (в „козачків”) — „це те саме, що в Ляпляндії скорити людській сваволі прудкононого оленя”. Або „приборкати орла”, закути „в ярмі” вільну націю. Це було щось для нього дике, неймовірне, недопустиме. Національна суверенність — це була для нього „своя воля”, свої закони, своя влада на Україні. Виражав це словом — „панувати”. Щоб над Україною панували ми, не конфедерати чи лейби з „Гайдамаків”, ні „байстрюки Єкатери́ни”, ні „москалі погані”. Його вирази: „панувала і я колись”, „сотники з панами”, „козацьке панство”, „де наші панують?”, „будуть панувати, коли не загинуть” Викликаючи на розмову тіні гетьманів, згадує їх столиці, де „вони панували, що вони будували”. А під пануванням розумів панування власного закону, власної правди, не тиранії, — бо його ж вираз, як карає історична Немезіда тих, що „не вміли в добрі панувати”; не вміли нести „новий і праведний закон”, не вміли, як зробив новий Гонта, — розпустити по Україні — „правду й волю”.

Вже я цитував його вислів про конечність для України, щоб запанували в ній знову її давні історичні традиції. Те саме голосить він деінде: найважливіша річ для нас повинна б бути „свята прадідів земля”, „славна отчизна”. Щодо чужинців, „лукавим їх словам не треба няти віри”; „любови хто не має до рідної країни, — той серцем дід, каліка”. Як вже згадано, відкидав він всі брехливі догми інтернаціоналізму — „братерства братнього” з чужинцями, братання „слов’янофільства” і іншої „чужої мудрости” за своєю „з чужого поля”, „брехнею підбитою”, — оманом для обдурення „незрячих”. „Лжепророками” ганьбив він всякого „космополіта, що про людство мріє, а не жалує ні брата, ні батька”. Коли рідний край, отчизна не вільна політично, це є для нього „зганьблена земля”, а доба уярмлення „срамотня година”. Кличе земляків „на подвиг грізний і суворий”, на рятунок своєї Землі. Коли іде про це, — то людське „життя, цей Божий дар” треба „підставить

під удар” Долі. Україна була в його мріях країна „лицарів великих Богом незабутих”, які „вміли панувати”, Україна козацька, не „хліборобська Україна” мільйонів продуцентів, не „демократично-прогресивна” Україна, яка мала йти на блиск чужинецьких гасел лжепророків космополітизму. Також не Україна голотська, не Україна комуністична з її „уравніловкою” мільйонів рабів на споді і шайки чужих деспотів на горі, з її індустріяльними пірамідами нових фараонів для їх слави і для каторжної праці рабів. Безглуздям мусіла би видаватися Шевченкові модерна „Вежа Вавилонська” (роз’єднання націй) — зародок плянованого „світового уряду” — тиранії над націями, — йому, який глузував вже з наднаціонального уряду московської імперії, де „від молдованина до фіна на всіх язиках все мовчало”; йому, який кликав боротися з Москвою, яка збиралася в майбутньому „весь світ полонити”... Безглуздям мусіли б видаватися йому дикі забаганки-пляни Хрущових і Райсів, апостолів нового расизму („вибраних націй”), — йому, авторові „Великого Льоху”, „Суботова”, „Сну” чи „Гайдамаків”... Йому, який паленів з сорому, що всякий „поганець над козаком коверзував”. Обурюючими були б для нього бундючні заяви „космополіта” Маркса — „ненавиджу всіх богів тому, що вони не визнають людину за найвище божество”, бо вже тоді картав він космополітичних „безумців”, з їх засадою — „немає Бога — тільки Я”. Безумством мусіли б йому видаватися брехлива проповідь інтернаціональної „толеранції”, „рівності” і „свободи”, — йому, за чийого життя предтечі тих „гуманістів” плямили „розбійниками й ворами”, „юродивими” (як нині „бандитами” і „фашистами”) тих (козаків), які клали голови за справжню свободу країни своєї від чужих паразитів.

В політиці була це — „своя воля”, своя влада, не чужинецька; це була „сім’я вольна, нова”, вільна нація; ідея, яка не допускала навіть такої тіні залежності від чужої Москви, що була на папері Переяславського договору, який навіть деякі московські вчені правники (напр. проф.

Петербурзького університету Сергєєвіч) інакше не розглядали як „персональну унію” двох різних держав, що мали спільного лише особу суверена. Шевченкова „своя воля” виключала навіть таку спілку, на що вказують його острі випадки проти Богдана Хмельницького. Нічого спільного його ідея незалежності України не мала з ідеями Драгоманова, ідеєю „союзу трьох Русей”, „союзу народів Сходу Європи”, федерації чи „нашої держави УССР”.

Своя воля, як своя влада, як реалізація своєї правди, — вимагає своєї сили для їх оборони. Вимагає — в протилежність до „прогресивних” метод поступової „еволюції” і „порозуміння”, компромісу чи капітуляції, — вимагає активної боротьби. І цим правда Шевченка різко відрізняється від ідей „демократичного” і соціалістичного українства.

Активна боротьба, сила своя! — не компроміс, угода, не плентатися у хвості чужої, ворожої сили. Він знає, що колись на насильників „наша правда”, наші муки на них накликають „Божий суд”; що їх „осквернені палати — усі буряном поростуть”. Молиться до „Бога сили, Бога слави” — щоб скріпив караючу десницю месників „за поневірення закона”, які принесуть „вогонь і кров в селища вражі”. Згадує часи, коли іншою була Україна, коли „вороги її боялись”, коли „мужалися її сини і славнії діла батьків знов славою своєю оновляли”. Цілком подібний заповіт Лазаря Барановича: „на варвари бранитися й своїми чинами оновляти древнее своє мужество”, за прикладом древніх черкасів, же страшні варварам биша”. Наскільки Шевченко в своїй проповіді „піврати кайдани” нації наложені варварами, дихав духом нашої давнини, свідчить знову той самий Л. Баранович в „Мечу Духовнім”: „цих брані темних времен нічтоже так полезно, якоже меч... Сам Христос в Євангелії ізвістив, егда к ученикам своїм рече: іже не імать, да продасть ризу свою і купить меч”. Але як і Шевченко, цей автор розуміє його в подвійнім сенсі: „сам же імій в устах своїх меч — воюющую свою Церкву... Сам Христос приїде з небес в мир цей з

мечем, глаголя: не придох вовреци мир, но меч". А Галятовський („Ключ Розуміння") промовляв ще більш містичною мовою на ту саму тему: „нація українська живе під небесним знаком Скорпіона, а той неласкавий і гнівний скорпіон своїм небесним впливом спонукує народ український до війни" — *на боротьбу духову і оружну* проти варварів, кріплячи „серце вірою, а ум кріпостю"... Як це нагадує „небесні знаки" над деякими народами історії, перед історичними катастрофами „кінця віку" (доби) якогось, або перед такими ж знаками в Шевченкових „Неофітах", в „Марії", в „Великім Льоху" перед найвищою напругою сили диявола і перед народженням стягоносців „правди й волі"...

Так він розумів „свою Правду, і Силу, і Волю". Своя правда — це власний „новий і праведний закон", який він формулював ще інакше: „за край наш, за церкви Божії, за люди". „За край" свій — себто проти брехливих доктрин космополітизму й інтернаціоналізму нових вавилонських веж, а за власні традиції історичні. За „церкви Божії", — себто за віру проти атеїстичних доктрин, проти злочинних догм „месіянства" різних „вибраних народів". „За люди" — себто за цілу людину (не „пів-людину"), за свободу індивіда, створеного на подобу Божію, не за зматеріялізовану, скошаровану людську отару. Містичний зміст тієї ж формули Шевченка — був би такий: „за Правду" — себто проти брехні диявола („ворони" з „Вел. Льоху"!), проти його темряви, якою запаморочує розум. „За свою силу" — себто за ту Вищу „силу", яку він молив: „подай душі убогій силу" або „свою Ти силу низпошли". Яка б дала „чисту кров", очистила серце від бруду й смороду „князя світу цього". „Свою волю" — себто волю, свободу від ошуканства, підкупства й насильства пекельних сил, свободу внутрішню і зовнішню. Що й прецизує він в кличі нового лицарства визволяти Україну „із тьми, із смрада, із неволі". Очистити душу „ненароджених" поколінь і Україну від всякої погані, що їх обсіла.

Світло цієї „своєї Правди" запалив Шевченко словом

своїм, закликаючи із многих „званих” немногих „ізбраних” на боротьбу з „сліпими вождями сліпих” і з сучасними і „грядучими тиранами” України і світу, за якими — в страшну заповіджену ним годину побіжить збаламучена юрба; ті, що „від правди слух відвернуть, віритимуть байкам” лжепророків, які „ловитимуть їх лестивими словами”. Закликаючи в тяжкий час, коли змиршавіє прогресивна „еліта” Заходу, з її політичними катедрами, де засіли люди зі звихненим мозком, з охлялим серцем, із спаралізованою волею, — або спенетрованими агентами московської орди. Закликав до нових борців в годину, коли — як передбачав — Україну „в вогні окрадену збудять”, позбавлену дозрілого проводу, коли речники нової орди кинуть в обличчя нації страшні слова,колись кинуті Нероном християнам: „*non licet esse vos*”, — не смієте існувати на світі під нашим берлом, хіба як наші раби!

На боротьбу з тими Неронами новітніми кликав він з могили нових велетнів, з „чистою святою кров’ю”, як ті гіганти, що зродилися — в староеллінській мітології — з крові проллятої Богом. Кликав нову расу Прометеїв з небесним вогнем в серці і його смолоскипом в руці, щоб збудити в душах своїх побратимів „іскру вогню великого”, яка б спалила нечистий світ; щоб карати „катів нещасної черні”, щоб повеліти „мертвим встати”, щоб зайняти місця збанкрутованих „прогресивних” провідників, які віщуючи гарні кличі свободи, не в силі були її дати Україні, „самі будучи рабами тління”.

Цю нову когорту, новий орден меченосців і хрестоносців викликав він з могил, з руїн старих церков і замків України на ту годину, коли — в „великі дні, великі ночі, великі люди із руїн виходять і говорять, говорять страшно”. Страшно як для тих спацифікованих слухачів його діда-гайдамаки, які „од страху, од жалю німіли”, слухаючи оповідання про минулу славу. Їх — тих лицарів викликав він, коли в мотто до „Тризни”, присвяченої одній з доньок колишнього „панства козацького”, княжні Варварі Репніній викликав, за своїм улюбленим апостолом

св. Іоаном тих, „що народилися вдруге не із тлінного насіння, а із нетлінного, із слова Бога живого”. До тих він звертався, кличучи їх, що вміли сепаруватися в окрему силу, недоступну для принад вигідного життя більшості, до тих, які вміли би сепаруватися від новітніх Барабашів і Кочубеїв-Нагаїв; які проголосили б війну тим Іванам, що „катам помагають”. Іноді уявляв він їх як „нашого завзятого Головатого”, голову останнього перед ним вияву слави козацької, якого хотів „кликнути на світ”, пишучи про нього, як „нашу славу, славу України”, яку „мелко-поместний пахарь” П. Куліш свавільно — в душі лірично-„благонамереного” українофільства тих часів, — замінив на „нашу пісню, нашу думу”... Носився з думкою намалювати його портрет, як стоїть він понурий коло Зимового Палацу, проти твердині, де конав Полуботок. Уявляв собі, нарешті, тих лицарів нової воскреслої України як нових воїнів походів хрестових. Читав „Історію хрестових походів” Мішо, яка йому „подобалася більше всіх романів”. Робив шкіци про те, „як чернець Петро (Амієнський) веде першу ватагу хрестоносців, лицарів” проти невірних, що заволоділи гробом Господнім... Ось так уявляв він собі і воскресле козацтво. І тут варта навести думки про це завдання нового лицарства Заходу — Олексі Кареля, знаного французького вченого. Писав він в одній з своїх епохальних книг: „в хаосі Середньовіччя виділялися і сепарувалися малі групи (Шевченкова „мала сім'я борців за свою країну) з-під впливів занепадницького суспільства — ченці, шевальєрія, ремісничі корпорації, які мали інші від маси реґули життя (Шевченкові борці за волю, які вирізнялися своїми правилами від „звичайних людей”), реґули ченців і військовиків, — інтелектуальні, моральні і релігійні”. Були це аскети, містики і воїни, які як писав С. Яворський, — не едналися з „братами по плоті”, коли вони були „вороги по духу”, які лучили в своїм ордені тільки братів по духу. Були це ті, які могли остаточно опанувати себе, як св. Петро, коли йому забракло віри і він почав тонути, ідучи по хвилях; чи коли його по-

кинула відвага признатися до Христа коло багаття в ніч арешту свого Учителя; чи коли любов до останнього змусила його „забути про небесне”, а „подумати про земне”, коли хотів відвернути Ісуса від Його хресної путі. Надлюдською силою переміг він це все пізніше так, як не могли перемогти подібні три дефекти три душі з „Великого Льоху” або лірники (брак мудрости, мужности, шляхетности) — ті дефекти, до яких, щоб погубити душі борців нового Гонта, плянують апелювати злі духи з „Великого Льоху”. Уявляв Шевченко собі нове лицарство України на взір стародавніх суворих володарів і оборонців України — „все гине там — казав Мазепа, — де володар не готовий щоднини боронити свою владу (і свою країну) як лев, як вовк”. З породи левів або вовків були герої козаччини, як з породи „пардів” і „буй-турів” були творці князівської України, як з породи „орлів” були ті, яких мав вивести з могил Шевченко, які „розпустили б правду й волю” по Україні, або з породи тих ченців Петрів Амієнських, що вели хрестоносців. Були це в його мріях люди не „душевні”, а „духові” (вираз св. Павла). З породи тих, яких — за його виразом — „друзів не гріла теплота”, бо „небесних, соняшних промінів прагнула душа” їх. Були це аскети, містики і воїни в його візії. Люди хреста і меча, великі провідники великої нації з її великою місією.

Такою ж великою, як великі ці вимріяні Шевченком хрестоносці, є і їх місія історична. Не у поваленні якогось режиму мета цієї місії, а в чомусь далеко більшому. Мета цієї місії — знищити силу, що хоче „весь світ полонити” і „душу в пута закувати” диявольські. Бо що ця московська сила матиме протектором диявольську потугу, про це виразно вказує автор „Великого Льоху”. „Ворони” — висланці пекла недвозначно кричать, що коли виграє бій Армагедону козацтво нового Гонта, — то „все наше пропало”, тобто все сатанічне згине. Тоді наступить останній обрахунок лицарів Правди з силами зла, з „людськими шашелями”, з другими Іванами, що вийдуть на Україні „катам помагати”. Так само виразно зазначено в „Вели-

кім Льоху" і в „Гайдамаках”, що як протектором Москви, що схоче „весь світ полонити” буде сатана, так само протектором лицарства запорозького будуть „сили Архистратига Михаїла”, патрона Києва, і взагалі західньо-європейського лицарства. Що за них стане „сторожа з того світу”, як над могилами сплячого козацтва московський „орел чорний сторожем літає”.

Нова сила, що постане на Україні проти слуг сатани, принесе і меч духовний, і меч військовий. Петро Амієнський — і Головатий, як це символізує Шевченко, або благочинний в „Гайдамаках” і Гонта, або як в історії — благословенство св. Андрія і меч св. Володимира. Обновити душу для боротьби за „правду пресвятую”, і містиці чорних сил — протиставити свою містику. Протиставитися чорній містиці „китайського” православ'я Москви, містиці скасованого Ісусом Христом старого закону, і новій містиці первосвящеників „сучасних вогнів” нашої дегенератської доби, яка (слова Шевченка!) почнеться з „вольтеріанства” *московських „старовірів”*, і скінчиться містикою нових московських Неронів. Закликав протиставити стару містику старого Києва — чорній містиці „райсів”, що вимагають від нас повернутися обличчям до скосмополітизованого Харкова і стати провінцією московської Євразії, а обернутись спиною до містики Києва, смертельно небезпечної для азятів і півазятів, які хочуть знищити Україну як націю... Закликав протиставитися і містиці Москви, яка може по упадку комунізму знову вбереться в маску „справжнього православія”, якого високі ієрархи навіть за межами ССРСР підносять претенсії на наш Київ, і богохульно заявляють, що в українській церкві „немає Духа Святого” та що бути українцем є „великий гріх” перед Богом...⁹¹⁾

Це буде година хаосу, „страшного судища”, година „кінця віку”, доба нових Каяф, Юд, Пилатів і Варав, подібна до доби князя Володимира, коли йому хотіли накинути віру м. і. і хозари, коли він став „князем апостолом”,

тим „апостолом правди”, якого виглядав і Шевченко; коли перевертав ідолів і скасував звироднілу касту їх жерців-„жериволів”; коли з Києва зробив „град Божий”, світоч нової віри на Сході Європи. Доба, яку провидів Шевченко, разячо подібна до тої, бо — зірвавши прекрасні маски з усіх огидливих доктрин нашої доби, — виразно видно, що метою „ворон” диявола є знищення християнства, на якого рятунок викликає Шевченко своїх „Христових воїнів”.

Що ця місія України є *місією універсальною, не льокального характеру*, теж вказує Шевченко, бо метою московського шаманства, що з ним має змагатися новий Гонта, буде „весь світ полонити”. Україна своїм географічним положенням, своєю історією буде знову авангардом, передньою сторожею в цім, світової міри, змагу двох сил апокаліптичної доби. Сам Шевченко віщував, що тереном цього смертельного змагу буде „вся куля земна” сповнена „гадами земними”; сам він кликав „ізбраних” на „подвиг новий і суворий”, що його благословила Вища сила — „на іскуплення землі” цілої, яку схоче захопити сатана. Нову когорту викликав він, що повела б націю, когорту, осяяну „світом незримим” його „Бога сили, Бога слави”, опалену всепалющою гарячю серця, що билося для великих ідеалів, вщерть налляте „чистою, святою козацькою кров’ю”; омитих „немерцающою славою козацькою” замість сльозами похилених рабів.

Знав він, що й майбутніх Гонт, як і його Алкидів, Прометеїв, апостолів, „юродивих” і „еретиків”, Гордієнків „іжденуть і рекуть всяк зол глагол”, на них вергаючи наклепи, доноси, брехню, ніж, кулю, отруту, але вчив „каратись, мучитись, але не каятись”, не „звати преподобним лютого Нерона”. Знав, що нова когорта архистратига патрона Києва виросте із Слова, що „пламенем взялось” і огненно заговорило”. А історія підтверджує його науку. Зо слова предтечів антихриста — Маркса і Леніна зродилися його лжевчителі, „мала сім’я” спочатку, потім органі-

затори і вожді збаламученої юрби. З Слова Христа виникли його учні, які стали вчителями нової Правди, „мала сім'я”, потім організатори руху, мученики і творці Церкви...

Нове плем'я тих, яких кликав — „вернітеся!”, яке він бачив як встануть з могил, ті „парости”, які — бачив — виростатимуть з „старого дуба” нації, роз'їдженої „шашелями”. Покоління ХХ віку оглянуло на власні очі тих нових Алкидів і Гонт — святих, мучеників і героїв. Були це люди Крут і Базару, Зимового Походу, Повстанчої Армії України, люди Карпатських гаїв і Волинських лісів, нового Запоріжжя — за порогом мирного чи „втихомиреного” світу; або люди концентраків, нові мученики Колізею московського Нерона, люди, які несли традицію „Киева, града Божія”, традицію Гонти, традиції Іларіона старого Києва, Липківського, Шептицького, Жураківського, забутого провідника з Божої ласки, який у 1917-20 рр. по церквах Києва закликав киян „за правду статъ, за правду згинуть; відновити традиції і віру князівських і козацьких часів, стару містику міста премудрости Божої, на оборону проти нового змія з московської півночі, який замучив його на смерть. Бачив Шевченко це нове лицарство — духове і військове — в образі „козака безверного”, що в день судища, коли довкола все „зареве і загуде”, — впаде невідомо звідки, з гори, „розтрощить трон, порве порфіру” антихриста й розчавить кумира збаламученої людськості в смердючий гній.

Викликав він його і його когорту, бо чув себе „волхвом” нової України, покликаним кликнути новий клич, і мабуть предтечею нового Спаса, бо почав ліпити „Іоана Хрестителя” на текст „Глас вопіючого в пустині”. Все це що дав і хотів він дати — укладається власне в один гармонійний образ: хотів дати образ ченця, що веде ватагу лицарів-хрестоносців, Блудного Сина, що повертає до Отця, до своїх традицій, образ Христа розп'ятого „на дереві” між двома розбійниками, і козака Головатого чи

Безверного, що прийде принести Правду й Волю. Він був пророком, як називали його братчики — „голосом труби архангельської”, світочем, що „горів і світив”. У три вирішальні доби історії Європи, на її шляху до матеріялістичного біснування наших днів, — видавала Україна „волхвів”, які перестерігали передусім свою країну перед небезпечним закрутом по дорозі, де вже блимали блудні „современні вогні” антихриста. Так у добу ренесансу — з’являється на Україні постать Івана Вишенського з його проповіддю, і паралельно діє відновитель старокнязівського дружинництва, основоположник Січі Запорозької князь Байда-Вишневецький... В добу, коли шаліла французька революція кінця XVIII в., з її ідолом — „богинею розуму”, з’явився Г. Сковорода з його проповіддю, що „плоть нічтоже, дух животворить”, з його „бранню архистратига Михаїла з дияволом”, на тлі останнього здвигу згасаючого Запоріжжя. Нарешті в добу, коли зачала сходити зірка чорного мага марксизму, ширення „вольтеріанства” в царській імперії і на Україні, — з’явився з своєю проповіддю Правди „розп’ятого” Шевченко, з кличем повернути традиції Святої Софії і лицарства запорозького, з його апотеозою останнього зриву козацької зброї — Гонти на Правобережжю і Головатого на Лівобережжю.

Коли поринувши в нашу блискучу давнину, вийшов він на арену сучасності, блідим видався йому наш білий світ, а люди в нім ходячими мерццями. Від смолоскипів величного й славного минулого потьмарилося бліде світло його сучасності, як жовте полум’я свічки при світлі магнетизму. І тоді протиставив він марі сучасної дійсності, — власну, теперішньому — минуле, щоденному — уроене, тому що було — те, чого вже нема, але яке напевно воскресне як нова дійсність. І від подуву цієї нової дійсності, що йшла від його фантазії, що її невірні Хоми не бачили, бо не могли діткнутися рукою, від її подмуху спалахнула наша тодішня розмріяна українська жовтоблакитщина новим, незнаним вогнем.

Цим вогнем — розпеченим залізом свого слова, прийшов він гоїти рани анемічної сучасности. Виворожив чесноти і героїку тих, що „вміли панувати”. З джерела нашої підсвідомости, з забутого мороку вчорашнього видобув він на тлі нашої історії незнаний патос, незнану життєву екстазу, що руйнувала й будувала світи. Ця екстаза його стала потужною зброєю не лиш проти тиранів чужого світу, але й проти рідної мертвеччини його доби. Бундючному чужому протиставив величне й потужне своє. Вказав охлялим землякам шлях великих націй. Як метеор перелетів він над нашою блакитною Елладою не лишаючи наступника, бо генії не мають їх. Бо був фанатиком в добу безвір'я, патетиком — в добу буйного інтелектуалізму, аскетом — в добу матеріялізму. Пригадав забуту правду, що не розніжений ліричний гуманізм є мірилом наших чеснот, а сила духа, вища за дочасне щастя і „благоденствіє”. Що не безсилим квилінням, лише „вогнем кривавим, пламеним мечем нарізана на людських душах” повинна бути наша Правда. Хотів, щоб вогонь його слова перемінився в справжній вогонь, в яким спопеліла би не лиш срамотня дійсність, а й наша розщеплена душа, наше „згниле серце”, яке не важиться піднятися на зло. Вірив у чудо спасіння нації, голосив оспалим землякам: — „не лякайтесь дива!” Бо знав, що там лише, в тій країні стаються дива, де є віра. Вчив, що ходити на верховинах по краю провалля навіть з небезпекою звалитися вділ, більше щастя, ніж „у тьмі, у смраді, у неволі” сидіти на дні хоч би й з цілою головою. Що ліпше боротьба від цвинтарної тиші миру. Що ліпше і доцільніше віра від сумніву. Що нема минулого, яке б не стало майбутнім для тих, що хочуть його воскресити. Що єдиною вартісною річчю на світі є творча думка, посилена вірою, („фантазія” — як він її звав), яка формує життя. Що нема ні неможливого, ні можливого, лише бажане, в яке віриться гарячою, безсумнівною вірою.

Був голосом вопіючого в пустині, був пророком, світочем, що світив і горів, голосом труби архангельської, що

будила мертвих з могил — як свідчили про нього братчики. Кликав нас „схаменутися” (покаятися), вернутися — як блудний син — до батьківських традицій. Прозирав забуте минуле, і укрите майбутнє. Пророкував прийдешнє постання з мертвих нації, проклинав нерозкаяних, прирікаючи їм неминучу загибель. Прорвав заклеп у наших душах, де була захована іскра божественного вогню, прокладав і розчищав зарослу стежку в славне минуле, пускав свіже повітря в задуху сучасности срамотної, пробуджував сплячих, розпанахував гниле серце вогнем свого слова, тим „світом незримим” звище, просвіщав розум, розпалював серця, гартував волю, проганяв униніє і страх, приносив душі убогій силу, для перенесення страждань і для нової боротьби із злом. Проганяв диявола словом, що проникало до крові, до костей, прогремів голосом труби архангельської, кропив наше Я цілющою водою духа, кликав до нового „народження в душі”, до духового переродження, кликав піврати кайдани неволі, підняти меч на грядущого антихриста, пролляти кров ворожу, прорубати Україні шлях „із тьми, із смрада, із неволі”, подерти порфіру й потоптати ворожого кумира. Був Прометеем, що приніс у душі „ізбраних” вогонь із неба, правду прадідів славних і правду Розп'ятого, запалив в нас іскру Вогню Великого, який спалить намул неволі в серці. Приніс його в своїх незримих скрижалях незримим писані пером, не на камені, а на скрижалях серця.

Щоб мертві встали з могил, щоб те слово пламенем взялось, кадило істини, щоб на Україні криком пронеслось! Щоб люд окрадений спасло нове лицарство, нової України!

ШЕВЧЕНКО І ПРОГРЕСИСТИ

... Але вони нічого з того не схопили, Його слова були для них закриті, не розуміли сказаного (Єв. Луки XVIII).

Околиця, в якій родився Шевченко, вся дихала спогадами останнього тоді зриву козаччини... Дід його сам був учасником того зриву... Культура, якою з самого дитинства і потім був він пересяклий, була культурою не села, а того „панства козацького”, яке формувало Україну як націю: „Четі-Мінеї”, Сковорода, „Історія Русів”, Євангелія... Ввесь дух того „панства козацького” або „лицарства” як він його звав, — його погорда до привати, його героїка в службі високого ідеалу, його погорда до всього московського, войовничий дух, його глибока містика, — все це було тим, чим дихала творчість Шевченка і що було далеке і чуже тій українській інтелігенції, яка від другої третини XIX віку стала на чолі т. зв. „національного відродження” України. Тої інтелігенції, яка була перейнята або перечулена „народництвом” і ідеалізацією села, або вже занесеними через Москву „сучасними вогнями” інтернаціонального соціалізму і економічного матеріалізму...

Це все спричинилося до того, що по першій приголомшуючій вражінні, яке зробила муза Шевченка на сучасників серед тої інтелігенції, не один з неї від його ідей відвернувся, а ставлення до нього пізніших українських „народників” і „прогресистів”, що хотіли Україну „повести за віком” безбожництва та інтернаціоналізму, зовсім далеке було від зрозуміння духової суті Шевченкового генія. Одні з них — осудили його як революціонера, одержимого релігійними і історичними забобонами, відсталого від свого віку, другі — зробили з нього національного святого, навіть

пророка, але не вникали в глибоку суть його слова, ставляючи на другий чи третій плян його захоплення „козацькою романтикою” чи „біблійством”; у пророці натомість бачили лише герольда соціальної емансипації, ідилії і ширителя культу „рідної мови”.

М. Драгоманов не зносив Шевченка передусім за те, що він „товк у дяка” Святе Письмо і ним перейнявся, замість за московськими і німецькими соціялістами виробляти собі „систематичний погляд на життя”. Тому його „Кобзар” — була „слабенька” книжка, що „не могла мати сили”. Козаки були для Драгоманова — „розбійники”, не терпів він Шевченка за його „сепаратизм”, що „все зло на Україні виходить від чужих, від москаля”, що не хоче „братерської спілки” з займанцем. Великий гріх поета був той, що йому бракло „нових соціально-демократичних думок”. Все це було „вузькоглядство” Шевченка без жадних „провідних думок”, і взагалі, що варті були „думки людини, якою володіли майже зовсім тільки пророки та спомини гайдамацтва”, в порівнянні з „думками соціялізму ХІХ віку”? Шевченко прийшов воскресити приспаний дух нації? Але ж як це можна було зробити, коли „наука ще не вміє показати, що таке дух якої небудь породи людської.”

Як свідчить проф. Овсяніко-Куликовський, казав Драгоманов, що „містика здавалась йому витвором ненормальности і темноти думки”... Неуцтвом видавалися вченому професорові пригадки Шевченка про суд Божий і містичне значіння, яке він надавав Слову, яке так нагадувало Слово св. Іоана. Все це були „перестарілі” погляди... Обурювало його, що Шевченко не так переймався незavidним матеріяльним станом народа, як браком свободи; що з його творчости визирав більше „православно-козацький патріот, ніж син кріпаків”. Мовляв, нема чого малювати картини Апокаліпсиса „в наші часи злагоди обичаїв і гуманности”. Не гайдамаччиною, мовляв, осягнемо щастя, а безупинним поступом громадським” і „мимовільним зростом громадського життя”, тобто якимсь історич-

ним процесом, без акції нашої волі. Останній присуд неінтелігентного маніяка — „Кобзар” Шевченка нині „мало навіщо й годиться”.⁹²⁾

Драгоманов ширив свої морально-демобілізуєчі теорії по смерті Шевченка, але коли читаємо гострий глум автора „Кобзаря” з туподумних земляків, які плямували козаків „розбійниками й ворами”; які вище Бога ставили своє плотське „я” і свій плотський розум; які хотіли Україну „повести за віком” безвірництва і культу матерії, — то виглядає, що глум Шевченка був спрямований і проти таких, як Драгоманов. Це мабуть тому, що ще перед Драгомановим заіснували на Україні „драгоманівці”, головно з „разночинців”, з інтелігенції різних станів. Одним з перших і злісних був П. Куліш. Він теж — відвернувся від ідей „Кобзаря” на московсько-державницьку концепцію, — п’ятував козацтво як банду „розбишак”, які лиш сіяли розбій і безлад і заваджали Петрові й Катерині нести московську „культуру” на Україну. Шевченкова муза в Куліша була „пів-п’яна Муза”, а в творах „Кобзаря” — було багато „сміття”. Не Шевченковим шляхом „хижацтва” радив іти землякам П. Куліш, а стежечкою „культурної аполітичної праці”, „не брязкотіти шаблюками”, не уважати себе за нових „неофітів”, бо — „політика не наше діло”. В усім цім виглядала в Куліша — за його власним виразом — „душа мелкопоместного пахаря”, дрібного хлібороба, далекого нащадка колишніх „скитів-орачів” або „татарських людей”, що робили свою дрібну справу, горнучись під крила, чи батіг всякого завойовника. Куліш, повторюючи з такою ж злістю заздрісника, думки Драгоманова про Шевченка, міг би підписатися під словами незабутнього професора, що козакофільство автора „Кобзаря” — „річ остаточно пережита усіма освіченими малоросами”, бо „наша малоросійська Україна остаточно зв’язана з Великоросією”... Думки ніби відписані з творів якогось „чорносотенця” царських часів або з промови чергового червоного московського диктатора... Зрештою в наведених словах — з їх точки погляду — була рація —

для „малоросів” ідеї Шевченка напевно були „річ пережита”...

Так, як соціяліст-анархіст М. Драгоманов, ідеолог нашого народництва і галицького радикалізму, і як „мелкопоместний пахарь” П. Куліш, — так само негували Шевченка і провідники українських соціалдемократів, К. Арабажин і ін., в їх часописі „Вільна Україна” (1906 р.). В очах К. Арабажина був Шевченко „зовсім неосвічений, не читав навіть К. Маркса, Сен-Сімона і Фур’є”, отже не було „ніякої користі з його творів для народу”. Бо ж народові треба було визволитися з „економічної підлеглості”, потрібно було „хліба”. А хіба про це говорив Шевченко? — „Було б великою шкодою, коли б ми замінили ясні, широкі ідеали нашого часу („современні вогні” цього „віку” Маркса і його московських учнів — Д. Д.) неясними поетичними думками та мріями Тараса, якого „світогляд був дуже плутаний”, повний перестарілої „романтики” з її „історичними пережитками”.

Те саме в проповіді Шевченка, що виводило з рівноваги Куліша, Драгоманова й Арабажина, виводило з рівноваги й українського комуніста А. Річицького. На його думку Шевченко — „мужицький поет”, бо він „основні елементи свого світогляду виніс із селянства”. Рівночасно докоряє — як Драгоманов і Куліш, — поетові за „тупу замкнутість його націоналізму”. Шевченкове „відгородження від Москви” зве автор „відгородженням від світу”, злоститься за проповідь „своєї мудрости”, що в очах яничара-малороса є „національною обмеженістю і виключністю”. Шевченкова релігійність в очах большевицького туподума є „складовою частиною селянського світогляду”. Подібно як Драгоманов, яриться й комуніст Річицький, що „Шевченкова поезія заповнена Богом”. З задоволенням наводить Річицький, як Костомаров називав „мрії про місцеву (лише! — Д. Д.) політичну незалежність України — донкіхотством”, та як А. Чужбинський, славив „русское оружје” у віршах, які Шевченко називав „огидними і підлими”. Взагалі Річицький малює Шевченка ідеологом ре-

акційного селянства, відсталого від модерного віку індустріального прогресу і московського комунізму.

Подібно у Багряного — Шевченко це „забута постать”, його доба минає разом з „задріпаними хуторами”; нова доба, що прийшла, „зрушить з злиднів” бідного українського хлібороба. Поет вмер — в добу „індустріалізації”, електрики, машини, урбанізації”. „Симфонія” матеріального і матеріалістичного „прогресу” заглушить слово пророка, а на місці його пам’ятника здвигнуть елеватор. Шевченко вже своє „відспівав”, а виворожуваний ним з давнини вік козацтва — „пропав”. Не сурма козацька має об’єднати Україну, а „мотор” большевицький, який і поведе її „в новий день”... Це варіант Річицького-Арабажина-Драгоманова.

Інші соціялісти, не лише критики, а історики й поети, тюпали за Драгомановим у своїй оцінці Шевченка. О. Назарук (радикал, советофіл, потім гетьманець і редактор львівської „Нової Зорі”) — знеславлювали музу Шевченка як музу „неморальну”. Закидав йому кардинальні блуди в світогляді національним. Писав: „Катерина (себто Московщина — Д. Д.) зробила велику прислугу українській нації, зруйнувавши ґрунтовно гніздо розбійницьке на Запоріжжю (яке видало кн. Д. Вишневецького-Байду, Богдана Хмельницького і оборонців Європи — Д. Д.). Шевченко рішуче помилявся, думаючи, що вона (себто Московщина — Д. Д.) „доконала вдову-сиротину”... Іншими словами, на думку просвіченого „сучасними вогнями” матеріалістичного „прогресу” редактора, — скасувавши гетьманщину, зруйнувавши Січ і запровадивши кріпацтво на Україні, — Московщина „зробила велику прислугу українській нації”...

Подібно М. Рильський, що ганьбив як міг Шевченків символ і пам’ятку козацької героїки на наших степах — могили. Рильський писав: „не від козацької могили рятунку ждати; тлінь і прах могили ті!” — були для поета, що розбивав лоба перед капищем Леніна... Його випередив

— далеко перед ним — вождь українських „ес-ерів” М. Шаповал, якому будівничі гетьманської історичної держави були — „хами і розбійники”, а „пам’ятки їх культури треба кинути в піч”. М. Грушевський твердив, що в Шевченка „крізь блиск гетьманських клейнодів, війн і свар” видно, що „в дійсності герой української історії є — сірий народ”... Помилявся, мовляв, Шевченко, той Шевченко, який прийшов з проповіддю героїки і культу героїв, які всюди в нього є надхненні Божою силою вибранці, які провадять отой „сірий народ”, роблячи з сірої маси — націю...

Для ідеологів нашого плебейства — комуністів, соціалістів, радикалів, народників — характеристичне, що згадані критики й негатори Шевченка з цього табору, М. Драгоманов, П. Куліш, М. Грушевський, Шаповал, М. Рильський, О. Назарук — кожний з них, ненавидячи Шевченкове „хижацтво” і його „вузькоглядний” національний патріотизм, кінчив кадінням справжньому, хижацтву Москви, чи в його царській, „демократичній”, чи большевицькій формі. Не дивно, що й о. Костельник, ще до того як він „возз’єднався” з сталінсько-кагановичівським „православ’ям московським, — схилився до москвофільства і теж у суті речі був негатором Шевченка. Патосу пророка цей критик не здібний був второпати. Він добачав у Шевченка лиш „почуття”, а не „розумовання” — „розум у нього ніколи не обняв серця”. Він не бачив у вогні надхненого звише *почуття* блиску великої *думки* пророка, не бачив, як це все едналося, як еднаються в одне гаряч розпеченого вугілля з його сліпучим слявом. Для цього критика не ясно, чи був Шевченко „віруючим чи недовірком”... Не тямив, чи Шевченко був „чоловіком жорстоким, який хотів би розстроїти всякий устрій суспільного життя, чи благородним, що бажав для всіх спокою”... Патос і гнів, з яким Шевченко прагнув знищити світ зла, бере критик за „жорстокість”, а „благородним” зве того, хто бажав всім „спокою” — себто і борцям за правду, і слугам диявола... Не знав, чи був поет „ніжний” чи „динік”, не

тямлючи, що протиставленням ніжності не є цинізм, а суворість і опановання людських слабостей... Боліє теж о. Костельник, що „на жаль, розум Шевченка не мав нагоди розвинутися так високо, щоб держати в рівновазі його велике серце”. Іншими словами, — рефрен всіх політиків „холодного розуму” — жалує критик, чому горіюче патосом любови до правди серце поета не погасив холодною водою, не загнуждав він „розумом” калькулятора, що боїться руйнувати якийсь лад, хоч би „лад” диявола і „бажає всім спокою”, а насамперед собі самому... Шкода, що критик, аж до жахливого кінця свого життя, не зрозумів, що іноді хто гасить своє горіюче серце, того „розум” веде до зради...

О. Г. Костельник — між критиками Шевченка — стоїть на тій межі, яка розділює його заїлих негаторів від його *нераз щирих, але бездумних прихильників і навіть звеличників*. Бо є серед тих останніх такі, що славлять його за другорядне, або вифантазоване в нім, а часто зовсім не розуміючи істоти його генія і самої суті його проповіді. Причина? Причина, що був він „не від світу цього”, що кинув виклик конаючому вікові матеріялізму, не даючи себе „повести за віком” тим, ані осліпити його блудними „сучасними вогнями” диявола, якого многі з народолобців останніх ста літ брали за „янгола світу”.

Один з чоловічих представників народницьких демократів у літературі початків ХХ в. був С. Єфремов. Його підхід до Шевченка наскрізь матеріялістичний. Для Єфремова був Шевченко знову — „геніяльний мужик”. Основа творчості поета — проповідь духової революції, народження нової людини — не існує для критика. „Причина терпіння України — пише він — не в „злих людях”, а в невідповіднім політичнім устрою”. „Підстави лиха” — не духового характеру, а „конкретного” — в „умовах життя громадського”. Їх треба лиш змінити — і лихо щезне. „Сім’я нова вольна”? — це не громада людей нового духа, людей оновлених, а визволених від „матеріяльних злиднів”... Проповідь нової людини („будьте люди”!) — це

просто проповідь громадського устрою „без соціальних різниць”... Не моральне переживання принесе спасіння, а царство „розуму” людського... Шевченкове „не древле слово”, а „нове слово”, яке оздоровить гниючий світ, — розумів Єфремов як „рідне слово” (рідна мова!), яке б „стало на сторожі інтересів (матеріальних) рідного народу”. Містичну віру Шевченка в цілощу силу Слова, розуміє критик як „віру в живу силу рідного слова”. Шевченко у нього — „мужик”, хоч і „геніяльний”, а в „основі всіх своїх поезій Шевченка” лежали не заклики „схаменутися”, переродитися духово, вицідити всю моральну гниль з свого серця й наповнити його „козацькою кров’ю чистою, святою”, а — попросту „мужичий інтерес”. Ось що лежало в основі його поезій на думку критика. Правду уявляв нібито собі Шевченко „не грізною карателькою з мечем у руці, а лагідною істотою з гілкою всепрощення” — так дефігурував ідеї грізного пророка народолюбний критик, вкладаючи йому тут і далі ідеї анемічного українофільства своєї доби. Заповідь повстання козацтва як реальної сили майбутнього? — цього критик не доглянув у Кобзарі. Ні, козакофільські вірші — це були просто „кольорові малюнки історії”; не дороговказ, а „сум і жаль за минулим”, та й все! Суворий осуд недолюдків, шукання-виглядання справжньої людини, — це були просто „запальні ереміяди”, а згодом Шевченко від них перейшов на „реалістичний світогляд”; „пориває з облудними фантомами колишнього” і суть упадку України бачить нібито вже головно в недобрім соціальному і політичному устрою. Але це на другім пляні, між іншим. Протестував Шевченко не проти панування Москви, а тільки проти „царського деспотизму”... Бога, якого присутністю — писав Річицький — „була заповнена вся творчість Шевченка”, і що так обурювало Драгоманова, — не доглянув Єфремов у Кобзаря. Суть останнього — поринання в загадку відношень між світом зримим і незримим, роля в нашій світі Божого Провидіння, віри як могутнього чинника людського життя та історії, — про це не знайдете нічого у

цього критика. І не дивно — в очах покоління „народників” все це були „забобони”, „фантоми”, які чомусь знайшлися в світогляді великої людини, але на ці „дивацтва” не треба було звертати уваги... І вони іменували Шевченка пророком! Думаючи, що пророк це той, що проповідує знищення того чи іншого режиму і культ рідної мови в рідній школі... Ні Бога, ні містики, ні караючого меча, ні заповіді боротьби, ні культу лицарства козацького — цього всього народник не хотів бачити, а коли бачив, уважав за неістотне, за якийсь вибрик поета-фантаста. Пишучи про дикунський випадок проти Шевченка ідола „поступової” Московщини, В. Белінського, завважує Єфремов, що тут був початок „суперечки між українцями і поступовими росіянами”... Був! Лише така ж „суперечка”, такий же ж антагонізм психічний зарисовувався вже між Шевченком і „поступовими” його земляками, жерцями „современних вогнів” диявола. Наймаркантніший доказ, як ці жерці зовсім не розуміли Шевченка є те, що на думку Єфремова, тим „апостолом правди і науки”, якого виглядав з тугою Тарас, — був... М. Драгоманов, його туподумний і злісний нищитель!

З тої самої школи критик, але з більшим ще нахилом до „лівизни”, Д. Чижевський. Рідко спиняючись на тім, що говорять, а більше на тім, — як говорять поети, цей критик закидає Шевченкові „неясність образу „воскресення” України, мабуть тому, що уважає його за „сина села” в дусі „народолюбної” інтелігенції; його стремління були „ніяк не до сучасности”, але й „ніяк не до минулого”, а „лише до майбутнього”. Що Шевченко майбутнє уявляв як воскресення минулого, — критик як демократ не добачив. Зрештою, Шевченко — „як поет, і не міг сказати цілком ясно те, що мусять сказати політики”, хоч у дійсності в його поезіях ясніше вказані політичні дороговкази нації, аніж у писаннях многих народолюбних політиків...

Спробу погодити культ лицарства й героїки в Шевченка з староукраїнофільськими теоріями „селянства” і

„демократизму” робив ще один критик (*Княжинський*). Він бачить у Шевченка „м'яку вдачу і вроджену ніжність”, що заперечують всі, хто знав Шевченка; він уважає, що всі українці, незалежно від класової приналежності є „нащадками гордого козацького народу”... Але тих нащадків (як і предків) Шевченко ділив на „лицарів” і „плебеїв”. Неправильне теж є твердження автора, що всьому українському народові вроджений „справжній демократизм”. Бо весь час свого існування аж до упадку політичної незалежності, і устрій, і психіка України далекі були до „справжнього демократизму”. Також щоб спилати „гострі канти” Шевченка, що так разили і разять кожного „демократа”, ставляє критик тезу про українців, як „масу одноверстово-сформованого народу”, в якій „нема провалля між верхами і низами”. Теорія ця бездоказова і під неї не можна підвести ані української, ані якої іншої нації, а потрібна вона критикові мабуть, щоб боронити тезу про „селянськість” Шевченка, тезу таку милу українофілам другої половини ХІХ віку. Твердить критик, що „хоч і „віщує” про різні справи поет, але „знайти на них інтуїтивні „откровенія” словним засобом” — не завше вдається поетові — „не знайшов їх і Шевченко до кінця свого життя”... На нашу думку знайшов і ще як!

Принижує Шевченка й стягоносець новочасного плебейства і „малої людини”, „філістра” колишній ідеолог „творчого” націоналізму *Іванейко-Шлемкевич*. Шевченко як пророк, як віщун воскреслого лицарства Дніпрового, як борець за правду Євангелії, не існує для Іванейка. „Гайдамаки”? — там „забагато публіцистики”. Твір слабкий і „формально, і стилістично”, а головно — „змістово”. Зміст, ідея „Гайдамаків” — от що разить душу звеличника „пересічі” і „малої людини”. Точнісінько так, як разив плебейську душу Драгоманова. „Сон”? Але і в нім „політична публіцистика”. Цей вираз ми знаємо: у демократичних критиків: поезія, яка виходить поза суто-особисту, і то архисантиментальну, анемічно-тужливу лірику, а горить вогнем вищих ідеалів, — зараз охрещується швейками

ім'ям „публіцистики”... Виразник душі нашої „пересічі”, „малої людини” — обурений, що деякі автори свої твори про Шевченка „насихують цитатами з козацько-гайдамацьких, програмових творів” Кобзаря. Це все так осоружно і нудно „малій людині”! Їм протиставляє вона такі „шедеври”, як „Наймичка”... Бо для „філістра” — „суть життя” це не те, за що вмирали Гонта, „неофіти”. Ні, „суть життя” для них це „життя роду в нас”, — плодження і розмноження. „Найглибша сфера” людини для філістра не порив угору, не боротьба за вищі ідеали, — а навпаки, все приземне: — „гін росту і множення — анімальна сфера”. Так він і каже — найглибша в людині це не її духовна, а „анімальна сфера”. Не божественна іскра, заложена в людині, а те плотське, що лучить людину з живою твариною, не з Творцем, а з тваринами. Хто, як Шевченко (та й поети, що пішли його слідами) поривав людину вгору, від тілесно-душевної царини, до того у критика — ледве укрита відраза. Коли пише Шевченко про нашого Вашингтона чи нового Гонта, — то це, мовляв, тільки „мрії”. А коли в поета з'являється „візія вільного суспільства” („сім'я вольна, нова”), так це не велика вільна нація, а суспільство на плебейський смак. Бо уважає критик, що нове вільне суспільство, про яке думав Шевченко, це ніщо інше як анархічна *вільна спілка* ненависника Шевченка — ідеолога нашого малоросіяництва — М. Драгоманова! Це — „що пізніше знайде вияв у драгоманівським громадівстві” — себто в анархізмі, в соціалістичній отарі... Сліпить їм очі Кобзар, мусять його обсмарувати драгоманівсько-москвофільською „гряззю”, деградувати до позему Драгоманова і свого власного, мусять з „козака” зробити „свинопаса”. Нездібний глянути вгору, поза свою укохану привату „малої людини”, Іванейко навіть у поемі присвяченій культові Божої Матері, — бачить лише „тему родини, матері і дитини”. Тільки!... Ідеї правди, щоб перетворити весь світ, і що дзвенять в „Неофітах” згадано, але „основною темою” й тут все таки є „тема родини, матері і дитини”, ближча швейкам. Правда в „Марії” є езотерикою,

але „не є завданням” критика займатися езотерикою. Дійсно йому така чужа всяка езотерика і містика, що дід Трохим у „Наймичці” — це в нього „далекий попередник” Йосипа, мужа Марії, „опікуна Марії і її Сина”. І тут думка зосереджується на приваті і на земнім. Сам критик признається, що його замилювання до привати, основа життя, — це „мати, доні і пісня” в „Садку вишневім”, де — „батька немає”. Це рефлекс душі того „мелкопоместного пахаря” П. Куліша, відразу до мужньої постановки справи в життю, яке розуміють як „рай”, „ідилію”, — „сидіти нишком”, як з них глузував Шевченко. Критик сам признається, що його інтерпретація Шевченка — це голос „субстратної верстви” нації, смердів, голос „примітивної демократичности” (окреслення В. Щербаківського), суспільства „матері і сина і добра людей”, одним словом тих „миру і тишини” ідилічної малоросійщини, або гоголівського Миргороду, того Плюшкина — писав Гоголь, — у якого на перший погляд не розбереш, чи перед вами мужчина чи баба... „Неофіти”? В них, правда, „над життям діють вищі сили, добро і зло, і в цій боротьбі добро родини уступає ідеї правди”, але... „як і в давніх поемах цього циклю першою цінністю, мірою всіх інших цінностей, була родина”, — так і в „Неофітах” — „вона далі є основою життя”... Накидаючи Шевченкові свої смаки і ідеї, критик переконує нас, що — „від початку живе і діє в душі Шевченка протоісторичний ідеал хліборобського гіперборея, втілений у візії раю без врага і супостата, раю спільноти родин серед садків вишневих” — одним словом того кулішівського „мелкопоместного пахаря”, чи винниченківського Інарака в соціалістичнім „раю”, або драгоманівського „русина, що просить немного” — де орати і де спати, а про решту думати полишає якомусь завойовникові... Тому різкою дисгармонією вривається в цю примітивну концепцію Шевченка — Шевченко справжній. Як це не прикро критикові, але „в Шевченкові діє і щось інше, може з іншого расового наверствування (очевидно! — хто не є в душі сантиментальний ідиліст, той напевно не

українець! — Д. Д.), те щось однобоко і покалічено бачене нашою публіцистикою”. А до „публіцистики” критик зачисляє очевидно і ті твори Шевченка, які головню присвячені культові не „плебея гречкосія”, як хотілося б Іванейкові, а „лицарських синів”. „І те друге — читаємо в критиці — вистрелює сценами боїв і помсти” — себто просто боротьби. „Це з одного боку Бог християнської любови і прощення,... і з другого боку грізний Єгова, Бог гніву і помсти”... Це суперечність, що „нею роздерта душа Шевченка”, і автор бідкається, що „знайти інтеграцію тих суперечних мотивів” не дало Шевченкові „підірване здоров’я”. Крім того на думку ідилічного критика цей відрив від ідилії, від „мирного хліборобського життя” і в життю нації, і Шевченка від хутору до Січі Запорозької пояснює він — так страшно наївно — „межовим положенням України” — по сусідству з „ордами”. В дійсності „Бог гніву” це у Шевченка не Єгова. Єгову він не визнає, бо він у нього „сердитий іудейський Зевс”, — а той Бог, який з’являвся св. Іоанові, заповідаючи „день гніву Божого”. А той осоружний критикові дух лицарства України, зродився не з виїмкового „межового положення України” з різними ордами, бо з тими ордами билася еспанська і французька шевальєрія, вся західня шевальєрія билася з сараценами в хрестових походах, з турками під Віднем билосся українське лицарство, разом з німецьким і польським. Отже ні при чім тут ніби виїмкове „межове положення” України. Тут просто укрита нехіть „субстратного” автора до всякої героїки, до цілого стану, підвладного не ідилічному розпруженню, а суворій дисципліні, стану з вищими ідеалами життя, не ідилічними з їх основою — шлунком і сексом. Тому там, де ця дисципліна виявляється навіть у „мирних хліборобів” (в „Катерині”), Шлемкевич протестує проти неї, проти „закам’янілого закону”, який „не вмє розуміти емоціональних ухилів” (не розуміє їх і Тарас Бульба в відношенню до сина Андрія... Д. Д.). Тут критик цілою симпатією є по боці емоцій „бунтарів” проти „твердого невблаганого закону”. У нього — „співчуття

для бунтарів"-філістрів переходять навіть до поблажливості до національних яничарів.

Крім деяких критиків, які підкреслювали у Шевченка моменти козаччини і релігійности (Р. Смаль-Стоцький та інші співробітники львівського „Вістника”, як Арак, О. Гузарева та ін., крім Ю. Русова, по часті Л. Білецького, О. Кониського, Щурата) — інші тут згадані не бачили в Шевченкові того, ким він справді був. Одні бачили в нім ідеолога голотської, босяцької, комуністичної України, другі — хліборобської, але ніхто не хотів бачити в нім барда України козацької, яким він — з духа, з виховання, з походження і з переконання був. В очах тих критиків „народників” носіями його правди були не герої, не лицарі святії, а „народ”, або „сірий народ”, скоріше народ як якась неоформлена маса, кисіль, людська отара, безклясове („одноверстовове”) суспільство, — в кожному разі не ті „воїни Христові”, не „лицарство славне”, якого співцем був поет.

Відкидаючи Шевченкових героїв як головний чинник здвигнення України, вони відкидали й ту їх силу, якою прагнули Україну здвигнути — оружну боротьбу і молитву (див. „Гайдамаки”, „Чернець” та ін.). Критики з народницької інтелігенції думали „здобувати волю” мирним шляхом — „просвітою, наукою”, методом братерського порозуміння з чужими тиранами, і ті свої думки приписували авторові „Великого Льоху”... Чужі були їм трагічні й захоплюючі видива Шевченка про грядущий Армагедон, про останне „судилище”, про призивний клич „Заповіту”, про караючий меч і про революцію духа, до якої накликав той „біблієць”. Правда, за яку в їх очах кликав боротися Шевченко, це не була та, до якої він справді закликав на страшний змаг. У них — це була правда інтернаціональна якась — в теорії, на ділі в інтерпретації москаля, — „мудрість не своя”. Навіть ту сім’ю „вольну нову”, яка ввижалася йому по тім, як Дніпро „понесе кров ворожу в сине море”, — поясняли вони як сім’ю інтернаціональну в „спілці” з займанцем, або коли розуміли що

під своїм виразом думав Шевченко, — то таврували його за це, як реакціонера, „вузькогляда” і шовініста. Їх правда, яку підсовували Шевченкові як його власну, була не „в своїй хаті своя правда”, а правда чужа — того чи іншого ідола, перед яким курили свої „сучасні вогні” жерці так званого „прогресу”, не та своя, основана на історичних традиціях князівської і козацької України. Була це їх правда — мрія про ідилію, про щастя матеріального добробуту, щастя плодженя, і добробуту віддаленої від гамору життя — провінції, яка „сиділа нишком, слава Богу”. Недурно один з тих критиків бачив у героїчній епосі козацтва у Шевченка лише „публіцистику”, осоружну йому... Осоружну тому, що „публіцистика” — це заняття справами публічними, загальнонаціональними, які так далекі були „малій людині”, закоханій у своїй домашній „раю”-ідилії, в своїй „приваті”, або мріяли як їх здобути... Не любили його якраз за те, що був апостолом меча і хреста, а другі — соромливо замовчували ці основні мотиви його творчости.

Але найбільше його ганили за „біблейство”, за те, що „повно Бога” було в його творах, за те, що його національна правда була оперта на ідеях Галілеянина і прастарих відгомонів та мітів і релігії давньої Еллади. Справжнього його і звеличники і хулители „прогресивні” — не хотіли бачити, не розуміли. Тому та народницька інтелігенція, ті жерці облудних наук zdeґенерованого „прогресу”, — „нічого з того не схопили. Його слова були для них закриті, не розуміли сказаного”.

На ділі його суть була в чому іншому. Він був автором „містерій”, містиком, пророком, ясновидом, післанцем незримих вищих сил, які — вірив — були тісно пов’язані і з нашою душею, і з земським світом, без діяння яких не збагнути Долі ні людини, ні нації; з якими — він через ревеляції пророчі шукав контакту, з якими радився; які дають народам силу Духа, без якого нема сили фізичної, без якої гинуть і пропадають культури, цивілізації, держави і нації. Він був тим грізним післанцем, який кликав

Україну від ідилічного сну до духового пробудження, кликав „схаменутися”, кликав на страшну для ідилістів путь боротьби і страждань, на шлях Голгофи, на шлях Армагедону, якого вогонь очистив би безстрашних, бо — „вогонь запеклих не пече”, але який мав спалити доценту той вік атеїзму і царства диявола, за яким баламутні жреці хотіли „повести” („повести за віком”) приспану Україну. Таким містиком-пророком і був автор „Кобзаря”.

SUMMARY

The epoch-making significance of Taras Shevchenko, the great poet, fighter, martyr, prophet, and mystic, whose centennial was celebrated by the Ukrainians this year, transcends national boundaries and assumes world-wide dimensions.

It was he who had foretold the coming of our own apocalyptic times during a gloomy period of history, when Tsarist Russia reached the apogee of its power, and the West, carried away by the ideals of the French Revolution of 1789, proclaimed its belief in materialistic "progress". It was during the dark epoch which witnessed the birth of Russian nihilism and Marxism, the fountainheads of present-day Bolshevism, that he foretold the great struggle between the forces of good and evil, of idealism and materialism — a struggle which, according to him, was to begin on Ukrainian soil. He foretold the onslaught of a new Moscow, which, in his words, would contrive to "enslave the whole world", to "to shackle the living spirit" of man and to extinguish the divine "spark of the great fire" in order to destroy the Christian civilization of the West and to reduce its peoples to a herd of slaves, subject to the will of those who consider themselves the "chosen leaders of the world".

The "Gospel of Truth", which was Shevchenko's main weapon in his struggle against the forces of evil, took its insight, inspiration and power ("the truth, the way and the life") from the Gospel of Christ. It was to beget, with its supernatural power, a new Promethean generation in the Ukraine, which would awaken mankind from its materialistic stupor and inspire it to a victorious struggle for the triumph of the "Sun of Truth", for the freedom of nations, and for the restoration of the glory of the ancient Christian Kiev, which has always fought in the West's front ranks against the hordes of the East — the Khozars, the Tartars and the Muscovites.

This gigantic struggle against the forces of hell was to be headed, according to Shevchenko's "invisible tables of commandments, written with an invisible pen", by the Ukrainian knighthood, miraculously restored to life in the spirits of its descendants and led by its ancient protectors — Virgin Mary and Archangel Michael, patron saint of the city of Kiev and of the knighthood of the West in general. The knighthood will once more, like in the days of yore, go into the battle armed with the sword of spirit and with the sword of chivalry, and will not hesitate to shed their "new, pure, sacred blood" to save the Christian civilization of the West from a mortal danger.

The purpose of the present book by D. Donzow is to disclose the meaning and significance of Shevchenko's prophecies, warnings, appeals and reproaches written down on his "invisible tables of commandments", which appear so timely in our cruel and terrible epoch.

PRO DOMO SUA

Ця інтерпретація Шевченка написана для тих немногих, які здолали відвернутися від облудних доктрин „з чужого поля”, що їх безжалісно картав Шевченко. Сучасні речники „віку прогресу” і матеріалізму, напевно цю книжку огудять. Це нормально, бо „анатему” кидали вони на автора і за попередні його писання.

Перші спроби автора вирвати українську думку (в царині культури і політики) від домінації Московщини і поставити її на самостійний шлях („Модерне москвофільство”, Київ 1913, „Сучасне політичне положення нації і наші завдання”, Львів 1913) — були окричані „прогресивним” українством як шкідлива „ересь”.

Моя критика (під час 1-ої війни і по ній) московської ментальності, як чужої Україні і взагалі Заходові, і заклик їй протиставитися, як і нашій „зміновіховщині” („Культура примітивізму”, Київ 1918, „Мазепа і мазепинство”, Київ 1919, „Підстави нашої політики”, „Дурман соціалізму”, „Вістник”, „Заграда” і пр.), засуд драгоманівства і проповідь потреби повстання людини „нового духа” — мислі, почуття і волі („Націоналізм”, „Де шукати наших традицій”), нарешті піднесення — замість завмираючого партійництва — нової організаційної ідеї („Партія чи Орден”), — це було окричане „прогресивними” колами (і більшовиками) як пропаганда шовінізму, ксенофобії, чи аморального, хижацького „вузького” націоналізму, як ретроградство і реакцію. Окричано тими, які протиставляли моїм думкам — ідею „Союзу трьох Русей”, „Федерації народів Східньої Європи”, інтернаціонально-демократичного капітулянтства, „постепенної еволюції”, або просто зміновіховщини і „льояльної співпраці” з більшевизмом.

Заклик (під час 2-ої війни і по ній) заклик навернення до давніх історично-релігійних, політичних і культурних традицій України, до традицій „прадідів великих” („Дух нашої Давнини”, „Правда прадідів великих”, „За який провід”, „Наша доба і література”, „Туга за героїчним” „Заповіти Шевченка”, „Московська отрута”); навернення до містики старого Києва в боротьбі з дияволом („Від містики до політики”, „Хрест проти диявола” і ін.) — викликали таку саму нагінку на автора з боку „прогресистів”-драгоманівців і нової „зміновіховщини”, з їх пропагандою політичного капітулянтства, „малої людини” як ідеалу сучасності, і хилянням перед міс-

тикою „чужих богів” з їх речниками ленінами, сталінами або рай-сами і марґолінами.

Не буде дивно тому, що й цю інтерпретацію творчости Шевченка, як пророка нової України, з його зворотом від лженауки „сучасних вогнів” матеріялізму, до духового переродження і створення нової еліти нації, — стрінеться з таким самим відношенням догораючого драгоманівства. Це розвитку української думки не змінить, бо по 2-ій війні й по грядучих страшних катаклізмах, скінчиться вік матеріялізму разом з речниками московських та інших мафій, „не стане ідола святого, не стане й шашелів”, які розтлівають Україну і світ.

До певної міри, ця книжка нав'язує до ідеї, кинутій 35 літ тому в „Націоналізмі” („Містика і реальне життя”, ч. III, 3), де автор писав: драгоманівське „українство все протиставляло — „містику” і „реальне життя”, програму максимуму і мінімуму, відхрещувалось від „далеких ідей”, від висовування „чисто маніфестаційних гасел”, що відвертали увагу від „реальних щоденних справ”... І в цім була головна причина страшної кволости українства... „Замки в повітрі”, Шевченка, „фантастичні омани” — без них не обходився, на своїм шляху, жаден народ, що прагнув ліпшого майбутнього. Не критися з тими „замками в повітрі”, а тримати їх образ стало перед нацією для перенесення цих замків, цього містичного ідеалу на землю. Як віра втілюється в Церкві, так містика — в політиці. „Все починається з містики і все кінчиться політикою” (Петі). Лише велика містична ідея дає глибокий сенс щоденним змаганням народу”.

Пророком цієї містики лицарства Запорозького і був для нас Шевченко.

П Р И М І Т К И

РОЗДІЛ I.

- 1) Н. Р. Blavatsky — *La Doctrine secrète, synthèse de la science, de la religion et de la Philosophie*, V. II. p. 93.
- 2) Єванг. Матв. XV.
- 3) Посл. до Римлян I, II Коринт., 4.
- 4) Посл. II Петра, 2; до Тита I.
- 5) Посл. II Коринт., XI.
- 6) Посл. Петра II, 2, II Тимот. 3 і 4.
- 7) Посл. Петра II, 2.
- 8) Посл. II Тимот., 3.
- 9) Солун. II, 2.
- 10) Тимот. II, 3.
- 11) Посл. II Коринт. 3.

РОЗДІЛ II.

- 12) ВУАН, Збірн. I, Шевченко і його Доба, ДВУ 1925, М. Костома ров — Книга Битія Укр. Народу, П. Куліш статті про Шевченка, „Кіев. Старина” 1883, IX, „Наше Минуле” 1919, 1-2, „Кіев. Старина” 1900, т. 70.
- 13) і 14) Твори і Листування Шевченка, О. Воропай — Звичаї нашого народу, Мюнхен 1958.
- 15) *L'Imitation de Jésus Christ*, par Thomas à Kempis, Кн. III., роз. 50.
- 16) Ефес. I.
- 17) Daniel-Rops — *Mystique de France*, Paris, 1941.
- 18) Твори Шевченка.
- 19) Твори Шевченка.
- 20) Твори Г. Сковороди, Шевченка, Єв. Матв. 16.
- 21) Посл. I Коринт. XII.

РОЗДІЛ III.

- 22) Поезії Т. Шевченка.
- 23) Поезії Т. Шевченка.

РОЗДІЛ V.

- 24) Тома Кемпійський, цит. твір, Кн. III, розд. 38.
- 25) Іван Вишенський — Твори, Держ. Вид. Худ. Літератури, Київ 1959.

- 26) і 27) Новелі Шевченка („Музика” та ін.).
28) Кобзар, Р. Decharme — Mythologie.

РОЗДІЛ VI.

- 29) М. Возняк — Історія української літератури, Прот. М. Федорович — Святі Отці Сходу.
30-33) „Укр. Слово” чч. 897 і наступні. Д. Донцов — „Правда прадідів великих” (про О. Стороженка), О. М. С. — Післанці з таємного світу, Йорктон 1952.
34-35) О. Кошиць — Спогади.
36-38) Твори Т. Шевченка.
39-40) „Новое Русское Слово” 6. XI. 1960, статті Ю. Марголіна; „Правда Прадідів Великих” (про Стороженка).
41) О. Довженко „Поема про море” („Укр. Вісті”, „Укр. Думка”).
42) Йосиф Флавій — Війна Жидівська.

РОЗДІЛ VII.

- 43) П. Куліш — Хуторна поезія та ін. твори, М. Костомаров про Шевченка.
44) О. Воропай — цит. твір. Откровеніє Ап. Іоана, XIX гл.
45) Дві літератури нашої доби — Д. Донцов, Поезії Шевченка.
46-49) Поезії та ін. твори Т. Шевченка.

РОЗДІЛ VIII.

- 50) Єв. Луки XVII і XXI.
51) „Микита Гайдай” — Т. Шевченка.
52) Легенди старі.
53) Апокаліпсис XIX.
54) Апокаліпсис XVI.
55) Данте Аліґ'єрі Comedie Divine, Пісні 9 і 34.
56) До Ефес. VI., твори Шевченка.
57) Les Logia Agrapha paroles du Christ, qui ne se trouvent dans les Evangeles Canoniques, E. Besson, 1924.
58) М. Возняк — Історія української літератури.
59) До Ефес. VI.
60) Єв. Іоана VIII.
61) Єв. Матв. XXIV.
62) О. Воропай — цит. твір.
63) Єв. Матв. XXVII.
64) О. Воропай — цит. твір.
65) Sermons bu Père De-la-Rue, Paris, 1719.
66) „Тризна”.
67) Єв. Матв. 27.

РОЗДІЛ IX.

- 68) Луки, III, VI, XII, XV.
69) Єв. Матв. 24, II Корінт, XI.

- 70) Єванг. Матв. XIII і XVI.
 71) „Дві доби і наша література” — Д. Донцов, Єв. Марка VIII., Галат. V, Рим. VII, „Наслідування Христа” III, 54, рефлексії.
 72) Іоан Золотоуст, Гомелія 57. Іоана Золотоуста, Комент. до св. Іоана.

РОЗДІЛ X.

- 73) Книга Битія Українського Народу.
 74) Д. Донцов — „Московська Отрута”, „Націоналізм”, „Подстави нашої політики”, „Дві літератури нашої доби”, „За яку революцію”, Ю. Липа — „Призначення нації”.
 75-78) М. Шлемкевич — „Галичанство”, „Загублена українська людина”.

РОЗДІЛ XI.

- 79) „Нар. Воля”, „Наш Приятель”, статті Дивнича, Іванейка, „Сучасна Україна”.
 80) Проф. д-р М. Міллер — Могила князя Святослава, Вінніпег 1951.
 81) М. Гоголь — Твори — листи, замітки, нотатки про українську пісню, історію, про літературу, релігію.
 82) Спогади про Шевченка — Турґенева, Полонського, Ускової та ін.
 83) Т. Шевченко — Твори.
 84) „Історія Русів”.
 85) Ю. Липа — цит. твір.
 86) Апокаліпсис.

РОЗДІЛ XII.

- 87) „Наслідування Христа”, Кн. III, розд. II.
 88) Римлян XI.
 89) Коринт. I, 12, Римл. XII.
 90) Іоан Золотоуст — Гомелія V (Діянія).
 91) „Православное Обозрение”, ч. 28, 1959, ст. 8, Монреаль.

ДОДАТОК

- 92) М. Драгоманов — Шевченко, українофіли і соціалізм”, М. Мухин — статті про Драгоманова у „Визв. Шляху”, Лондон, Д. Донцов — „Дві Літератури”, „Вільна Україна, СПбург 1906, Анд. Річицький — „Т. Шевченко в світлі епохи”, „Космос”, Берлін, О. Г. Костельник — „Шевченко з релігійно-етичного становища”, Львів 1910, В. Щурат — „Святе Письмо в Шевченковій поезії”, Львів, С. Єфремов — Історія української літератури, Д. Чижевський — Історія української літератури, д-р А. Княжинський — Дух нації, М. Шлемкевич — цит. твори, статті про Шевченка в ЛНВістнику і у львівському „Вістнику” 1922-39 С. Смаль-Стоцького, О. Гузарової, Арака, Д. Донцова та ін. авторів. М. Шлемкевич — Верхи життя і творчости, Нью-Йорк 1958.

Д. Донцова: „Якою має бути література”, — Торонто 1949; — „Від містики до політики”, „Заповіт Шевченка”, Лондон, Торонто 1950, „Погромник плебейства” („Гомін України” 11. 3. 61), „Чи Шевченко був селянським поетом” („Гом. Укр.”) Різдв. число 1949), „Шевченко про Бога і націю” („Українець”, 8. 3. 59); „Про нових Левітів” („Наша Мета”, 3. 6. 50); „Бог і ближній у Шевченка” („Слово”, Торонто, березень 51), „Євангеліє і суспільний лад” („Українець”, 2. 2. 49); „Шевченко і фарисеї” („Гомін України” 7. 3. 59), „Козацька жінка у Шевченка” („Правда праді-дів великих”).

З М І С Т

Передмова	5
I. Безумство віку цього	7
II. Волхв нової України	12
III. Голос вопіючого в пустині	24
IV. Іскра в попелі	33
V. Вогонь з Холодного Яру	45
VI. Містика могил козацьких	55
VII. Дух серед мечів	71
VIII. „Останнє судище”	83
IX. Два Івани	109
X. Лжевчителі „сучасних вогнів”	120
XI. Містика лицарства запорозького	142
XII. „Своя правда, і сила, і воля”	178
Шевченко і прогресисти	207
Summary	222
Pro domo sua	225
Примітки	227

143in - 13

Ba 595577

u

